PINTÉR ISTVÁN

A MÁRCIUSI FRONT

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1987

PINTÉR ISTVÁN

A MÁRCIUSI FRONT

ELŐZMÉNYEK ÉS ZÁSZLÓBONTÁS

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1987

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETE

Lektorálta
SZABÓ ÁGNES

ISBN 963 09 3066 8
© Pintér István, 1987
(4318)

A nagy gazdasági világválság nemcsak a munkások és parasztok százezreit juttatta koldusbotra, hanem az értelmiség, főleg az életbe kilépő fiatalok jelentős részét is. A dolgozó tömegek egészére is érvényes lehet az a megállapítás, amit Veres Péter az agrárproletárok helyzetéről ír: „... az éhség ma már nem csupán a nélkülözést jelenti, hanem a valóságos koplalást is.... S vannak sajnos a keresztény nemzeti kurzus és a fajvédelmi eszme nagyobb dicsőségére, akiknek sorsa már nem is lehet más, mint az örökös nyomor, mert fizikai erejükben annyira leromlottak, tartalékjaikból s hitelképességükből, sőt erkölcsi és kulturális mivoltukból annyira ki vannak fogyva, hogy rendes munkába rendes emberek közé már nem is mehetnek..."[1]

Az értelmiség, különösen annak is a dolgozó osztályok köréből jött szűk csoportja, és az alacsonyabb jövedelmű középrétegek helyzete egyre kilátástalanabb. Az önálló gazdasági támasz nélkül álló hivatalnok-értelmiségi réteget sújtotta a deklasszálódás veszélye. Amíg ez ellen korábban a diploma megszerzésében látta az egyetlen reményt, a válság idején ez is jórészt a visszájára fordult. Ezekben az években nem egy hivatalos dokumentum szögezte le, hogy Magyarországon „olyan szellemi túlprodukció van" diplomásokban, amely mind elhelyezésük, mind egzisztenciájuk miatt egyre nagyobb gondot okoz. A válság alatt a tömegesen állástalanná vált diplomások körülményei katasztrofálisak. Jellemző például; hogy értelmiségiek is tömegesen laktak menhelyeken, népszállókon, étkeztek szükségkonyhákon és egyetemi menzákon. A fővárosban helyzetük annyira tarthatatlanná vált, hogy a kormány kénytelen volt két kaszárnyát rendelkezésükre bocsátani, hogy 6–12 fős csoportokban egy-egy szobában éjjel menedékhez jussanak.[2]

A gazdasági válság felszínre hozta és nyilvánvalóvá tette, hogy az egyre stabilabbnak vélt ellenforradalmi rendszert valójában súlyos politikai, társadalmi és ideológiai problémák feszítik. A válság mozgásba hozta a különböző társadalmi rétegeket, csoportokat.

A kibontakozás, a rendszer megmentése útját-módját keresték a hatalom csúcsain helyet foglalók vagy őket kiszolgálók, a hogyanra azonban eltérő módon választ adni akarók. A rendszerrel szemben álló forradalmi erők 1918–1919-es veresége, megosztottságuk, egységes platformjuk hiánya miatt – bár keresték a társadalmi-politikai kibontakozás lehetőségeit – még inkább csak reményei, mint igazi kovászai voltak a változást baloldalon kereső, vagy balra „kacsingató" csoportoknak.

A tényleges változás igénye, illetve az ettől való félelem, a különböző osztályérdekek alapján megfogalmazott programok, elképzelések kavarogtak ezekben az években a magyar politikai életben. A középrétegek, főleg az értelmiség közül is, amely eddig jórészt a rendszer keretei között kereste a megoldást saját problémáira és figyelmen kívül hagyta a dolgozó osztályokat feszítő gondokat, egyre többen már társadalmi méretekben, a változás, illetve a változtatás igényével lépnek fel. A zöme még a hatalom uraival, annak is szélsőséges irányba forduló csoportjaival, kisebb, demokratikusan gondolkodó, vagy ez irányba tapogatódzó része pedig – bár sokszor nagyon is zavaros elképzelésekkel – baloldalon keresi a kibontakozást. Ugyanez az erjedés megtalálható az egyetemi ifjúság körében is. Az egyetemi diákság problémái, amelyek eddig jórészt az egyetemek falai vagy a diákszervezetek keretei között maradtak, kilépnek onnét és hordozóikkal, a diáksággal együtt kapcsolódnak az egész magyar társadalmat foglalkoztató kérdésekhez.

ÚTKERESŐ IRÁNYZATOK AZ 1930-AS ÉVEK DEREKÁN

1932 októberében Gömbös Gyula, az ellenforradalmi rendszer szélsőséges fajvédő csoportjainak vezéregyénisége alakított kormányt. Rá várt az a feladat, hogy tompítsa a válság miatt az uralkodó osztályok különböző csoportjai között kiéleződött ellentéteket, helyreállítsa a nagytőke és a nagybirtok meglazult szövetségét, lecsendesítse és ismét a kormány következetes támogatójává tegye a középburzsoáziát, kispolgárságot, állami hivatalnoksereget, az értelmiséget, hogy megfékezze a munkások és dolgozó parasztok mind veszélyesebbé váló elégedetlenségét. Gömbös 95 pontos „nemzeti munkaterve", amely a szociális demagógiára építve az osztályharc frontjainak összezavarását, a figyelem elterelését a megoldatlan társadalmi problémákról és a nacionalizmus újult erejű felszítását szolgálta, az értelmiség és egyetemi diákság jelentős részében a jobb és biztos jövő reményét keltette. Hitler hatalomra jutása tovább erősítette ezt a felfogást, ami az értelmiség és a diákság jelentős részében a szélsőséges jobboldali irányzatok megerősödését, tevékenységük zajos megélénkülését eredményezte.

A fehérterror talajából kisarjadt és a rendszer biztos támaszát jelentő egyetemi diákszervezetekben – a humán karokon a Turul Bajtársi Szövetségben, a Műegyetemen a Hungária Technikusok Egyesületében – kedvező talajra talált a Gömbös-féle politika, a nácizmussal rokon eszmék, s főleg az antiszemitizmus. A katolikus egyetemi diákszervezetben, a Foederatio Emericanában a klerikális legitimizmus keveredik a kleriko-fasiszta eszmékkel. Mindhárom diákszervezet új, de közös vonása, hogy mindegyik a maga sajátos eszközeivel, az eddigieknél lényegesen erőteljesebben veszi igénybe a szociális demagógiát. E szervezetek, feladva az eddigi „semmittevést", a náci diákegyesületekhez hasonlóan a diákság jogos problémáit felhasználva kísérlik meg a politikai problémák iránt éppen a válság éveiben mindjobban érdeklődő egyetemistákat programjuk mögé felsorakoztatni.

E szervezetek a diákság egyetemi évek alatti gondjaiért, s főleg a diploma megszerzése után az elhelyezkedés miatt jelentkező prob-

lémáiért, a fiatal értelmiséget sújtó tömeges munkanélküliségért a növekvő létszámú zsidó értelmiséget teszik felelőssé. Így az egyetemi diákság és bizonyos értelmiségi csoportok aktivitásának felélesztéséhez ismét jó eszköznek bizonyult az antiszemitizmus. A hallgatók politikailag mozgósítható részének nagy többsége elfogadta „vezéreik" „elméletét": ha eltávolítják az egyetemekről a zsidó származású hallgatókat, megszűnik az „értelmiségi túltermelés", és az állástalan diplomások tömegei hivatalhoz juthatnak. A diákszervezetek fasizáló irányzataihoz hasonló utat járnak az egzisztenciális problémákkal küszködő középréteg és értelmiségi csoportok is. A „szegedi gondolatot" korszerűsítő törekvések szellemi bábája egyrészről Kozma Miklós, eszmei „reprezentánsai" Milotay István, Rajniss Ferenc és Oláh György. Ennek az „új időkhöz alkalmazkodó politikának" lett központi agitátora az 1934 nyarán indult *Új Magyarság* című lap.

Gömbös „totális" nemzeti programja és a náci nemzetiszocializmus így válik kiindulópontjává különösen az értelmiség és a diákság körében a legdurvább faji megkülönböztetésnek, 1933-tól az egyetemeken zajló, minden korábbinál felfokozottabb zsidóellenes hecckampányoknak, zsidóveréseknek. Más oldalról a Gömbös által beígért reformok, a szociális demagógia, a nemzet felemelkedése, az elvesztett területek visszaszerzése jegyében meghirdetett nemzeti egység nemcsak a diákokra, nemcsak az alsó „néposztályra" mindig megvetéssel tekintő értelmiség nagyobb részére hatott, hanem átmenetileg a népből jött és a nép érdekeiért küzdő írókra is. Őket is megtévesztette Gömbös ígérete, a kormányfőt támogató középrétegekből verbuválódott reformnemzedékkel való szövetség azon reménye, hogy velük együtt talán megoldhatók a nemzetet égető társadalmi problémák. 1935 tavaszán az Új Szellemi Front[3] találkozója Gömbössel, annak lesújtó eredménye és a körülötte támadt vihar azonban meggyőzte az azon részt vevők többségét éppúgy, mint a diákság egy részét, hogy más utakon kell keresni a kibontakozás, a társadalmi megújulás lehetőségeit.

A rendszerből kiábrándult és más utakat kereső diák- és értelmiségi csoportok körében erre az időre kezdtek – ha lassan is – beérni azok a politikai és eszmei hatások, amelyek elsősorban a válság idején bontakoztak ki. Erre az időre – a nemzetközi események eredményeként – a baloldalon, mindenekelőtt a Kommunisták Magyarországi Pártjában is megindult egy olyan útkereső folyamat, amely, ötvöződve a balra tartó értelmiségi és diákcsoportok szándékaival, kiindulópontja és megalapozója lett a magyarországi népfrontpolitikának.

A gazdasági válság előestéjén és főleg alatta több olyan értelmi-

ségi csoportosulás jött létre, amely kovásza lett a későbbi demokratikus törekvéseknek. Az 1920-as évek közepén alakult a Bartha Miklós Társaság, amely az évtized végére mindinkább a társadalmi haladásért, a dolgozó osztályok és a haladó értelmiség együttműködéséért küzdők fontos fóruma lett. A társaság olyan formálódó baloldali és „népből" jött fiatal értelmiségieknek adott érvényesülési lehetőséget, mint Balogh Edgár, aki röviddel utána a csehszlovákiai Sarló mozgalom egyik vezetője lett, vagy Féja Géza, Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János és Olt Károly. Az alapító Fábián Dániel mellett említésre méltó politikus egyéniség volt Németh Imre. A társaság irodalmi estjein, ankétjain többek között fellépett Németh László is; az érdeklődők sorában ott találjuk Rajk Lászlót, aki ekkor már a KMP-vel szimpatizált, majd 1931-ben annak tagja lett. A társaság eszmevilágára igen nagy hatással volt a forradalmár költő Ady Endre, illetve az 1920-as évek faji eszméitől nem mentes, parasztromantikus Szabó Dezső.

A Bartha Miklós Társaság kapcsolatot és szoros együttműködést épített ki a felvidéki Sarló mozgalommal és annak tevékenységét igyekszik Magyarországon is népszerűsíteni. Féja Géza révén – bár már a társaság hanyatló időszakában – ugyancsak kapcsolatai voltak az 1930 őszén Bajcsy-Zsilinszky Endre által alapított Nemzeti Radikális Párttal is. E társaság adta ki a „Ki a faluba!" című röpiratot, amely egyik elindítója volt a szegényparaszti problémák feltárásának, a falukutatásnak. A társaság fórumot teremtett a kommunisták, elsősorban az 1920-as évek végén szerveződő kommunista diákcsoport számára is.[4]

A sok irányban tapogatódzó, helyüket kereső, balra tartó fiatal értelmiségiek nevéhez kötődik a Márciusi Fiatalok néven ismertté vált, az 1932. március 15-én Bajcsy-Zsilinszky lapjában, az *Előőrs*-ben közzétett felhívás is. Kiáltványukban állást foglaltak „az intellektuális fiatalság és a magyar falu közvetlen, megbonthatatlan szövetsége", illetve a munkássággal való együttműködés megteremtése mellett. A Duna-völgye népeinek „ősi elsikkasztott testvérisége" felébresztésén és a „kulturális közeledés útján való ápolásán" fáradoztak. Szorgalmazták a magyar és egyetemes kultúra terjesztését, népfőiskolák szervezését, valamint a magyar valóság leplezetlen feltárását. A fentiekre alapozva kívánták összefoglalni a nemzet előtt álló tennivalókat. Leszögezték, hogy céljaik egyetemes magyar érdekeket szolgálnak, ezért szívesen látnak soraikban minden magyar fiatalt, „ki e közös célok felé tart". Az aláírók között ott volt Féja Géza, Talpassy Tibor, Illés Endre, Katona Jenő, Simándy Pál és Kállai Gyula is. A felhívást viták, ankétok követték és javaslatok születtek a Márciusi Fiatalok Szemináriumának létrehozásá-

ra és rendszeres működtetésére is. Így ez a mozgalom is egyik formálója a későbbi, demokratikus irányba fejlődő közösségnek.[5]

A főváros mellett a balra tartó fiatal értelmiség másik kulturális centruma ez időben a szegedi, illetve később a debreceni egyetem. Az 1920-as évek végén a Buday György alapította Bethlen Gábor Körből alakult ki a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. A közösség társadalmi és művészeti problémák megvitatását és megoldásuk keresését tűzte napirendre. A falu mellett a tanyavilág került vizsgálódásuk középpontjába. Soraikban olyanokkal találkozunk, mint Erdei Ferenc, Hont Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Tolnai Gábor. A csoport Radnóti révén kapcsolatot talált a főváros kommunista diákszervezetével is. A költő többek között részt vett azon a tanácskozáson is, amelyen a József Attila által szerkesztett és kommunista diákorgánumnak szánt *Valóság* című folyóirat megjelentetéséről volt szó. Kapcsolatuk volt olyan kiemelkedő baloldali egyéniségekkel, mint Bálint György, Ignotus Pál, Fejtő Ferenc és mások; közvetett kapcsolatban álltak a KMP vidéki osztályát irányító Tamás Aladárral, akinek 1932-es tavaszi lebukása a kollégium további sikeres tevékenységének is szárnyát szegte. Soraikból később számosan ott bábáskodnak a népfrontmozgalom kibontakozásánál.[6]

Az elmondottak is jelzik, hogy az értelmiség és a diákság körében a válság évei alatt „az útvesztés", a bizonytalanság egyrészt növelte a rendszerrel szembeni elégedetlenséget és intézményeiből való kiábrándulást, másrészt az oppozíciós indulatok mellett az érdeklődést egy igazságos, a magyar sorsproblémákra és azok megoldására választ adó politika iránt. A kialakult helyzetet találóan jellemzi a Protestáns Diákszövetség folyóiratának, a *Református Diákmozgalom*nak az 1931. októberi száma: „A MEFHOSZ [Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége] a régi egyetemi körökből átmentett klubprogrammal, a Turul germanoturáni szertartásokba öltöztetett militarisztikus szellemével érzéketlenné vált egy megtermékenyített és kiszélesített új magyar ideológiával szemben ... a meglévő ifjúsági alakulatok hátterében valami nagy keresés feszeng. Olyan feladatok iránt ébredezik itt is, ott is az érdeklődés, amelyeket az ifjúság szervezett frontján nem találunk meg."

Az értelmiség és diákság balra tartó része a válság alatt, ha nem is kimondott rokonszenvvel, de bizonyos érdeklődéssel figyelte a munkásmozgalomban zajló eseményeket. A munkanélküliek tömeges megmozdulásai főleg a válság kezdeti szakaszában, az 1930. szeptember 1-jei hatalmas munkástüntetés félelemmel vegyes érdeklődést váltott ki körükben. Az MSZDP 1930-as kongresszusán

elfogadott agrárprogramja, majd a szegényparasztság körében, a falun elért szervezkedési sikerei növelték a szocializmus iránti rokonszenvet. Szociáldemokrata gyűléseken, kirándulásokon, kulturális ankétokon, a szerveződő Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) megbeszélésein fel-feltűnnek értelmiségiek, diákfiatalok.

Hasonló a helyzet a KMP esetében. 1929–1930-ban ösztönszerűen, tehát nem pártirányítással vagy -kezdeményezéssel épült ki, Olt Károly kezdeményezésére, az első kommunista gondolkodású csoport az egyetemisták Kelet-Európai Szemináriumában. Működési területe a Hársfa utcai Diákok Háza volt. Kapcsolatok, közös beszélgetések, találkozások révén hasonló csoportosulás jött létre a Pázmány Péter Tudományegyetemen, illetve az Eötvös Kollégiumban. Ez utóbbi egyik alapítója Fejtő Ferenc; velük került szoros kapcsolatba Rajk László, Mód Aladár, majd Kállai Gyula is.

1931 őszén az eddig jórészt „ösztönszerűen" tevékenykedő csoportok kapcsolatba kerültek a KIMSZ-szel és a továbbiakban annak egyetemi csoportjaként működtek. Időközben a Magántisztviselők Szövetsége keretei között működött diákszemináriumon belül is létrejött egy kommunista diákcsoport, amelynek tagjai között a műszaki egyetem hallgatói és középiskolás diákok is voltak.

1919 óta először a kommunisták megjelenése a felsőoktatási intézményekben önmagában is jelentős eredmény volt. Ugyanakkor olyan új jelenség, szokatlan közeg a KMP számára, ami politikai, elvi, szervezeti problémák egész sorát vetette fel. Sajnos a párt és a KIMSZ balos politikája, a hibás stratégia eleve gúzsba kötötte a helyes válaszadást, annak ellenére, hogy a párt és ifjúsági szervezete is már túl volt a sok kárt okozó kirakatpolitikán, és tevékenységében az útkeresés csíráival találkozunk.

A KIMSZ 1931 karácsonyán tartott konferenciáján elfogadott diákprogramban már fontos szerepet kaptak a diákkövetelések, a gazdasági numerus clausus, azaz a szegényebb diákokat sújtó magas tandíjak, tankönyvek, kollégiumi és egyéb költségek leszállítása, sőt megfogalmazást nyert az egész egyetemi oktatás reformjának követelése is. Ugyanakkor ezek előtt, néha helyett, központi helyet kaptak a párt általános politikai és gazdasági követelései, mindenekelőtt a proletárforradalom sürgetése. Utóbbiak gyengítették a diákkövetelések sokak által helyeselt és támogatott agitációs hatását, egyben szűkítették a csoport bázisát, jórészt izolálták a kommunista diákok tevékenységét.

1932 tavasza mégis egy rugalmasabb kommunista diákpolitika kibontakozásának kezdete. Első, ha még csak kezdeti előrelépésként is értékelhető a „Tandíj Ellen Küzdő Egyetemisták Blokkja" aláírásával megjelent felhívásuk, amellyel legális kereteket kíván-

tak biztosítani tevékenységüknek. 1932 tavaszán lesz a KIMSZ egyetemi csoportjának titkára Rajk László. *Szabadon,* majd *Valóság* címmel lapjuk is megjelent.[7]

Az egyetemi kommunista csoportok tevékenységében tapasztalható rugalmasság nem független a KMP és a KIMSZ egész munkájában tapasztalható változástól. 1932 tavaszán a KMP és a KIMSZ kibővített plénumon elemezte munkáját, s ha a stratégia területén még nem is jutott el a változtatás fel-, illetve elismeréséhez, tevékenységét a reálisabb helyzetértékelés, a balos „forradalmiság" visszaszorítására való törekvés jellemezte. Érdemes e tekintetben két, a plénum előkészítése során keletkezett dokumentumra utalni.

1932 áprilisában kommunista fiatalok a KMP KB-hoz intézett beadványukban a KIMSZ két lényeges hibájára hívták fel a figyelmet. Az egyik: minden, az ifjúság sajátos problémáját érintő kérdést a KIMSZ-ben túlpolitizálnak, a másik: a túlzott, ezért megvalósíthatatlan követelések. Javaslatuk az első esetben, hogy a KIMSZ vegye jobban figyelembe a fiatalok „politikai érettségét", a követeléseknél pedig azok valóságtartalmát. „Nem lehet sémákat felállítani és ezekhez a sémákhoz dogmatikusan ragaszkodni" – állapították meg jogosan.

Hasonló igény merült fel a *Társadalmi Szemle* szerkesztőségében is. A párt két, a válság alatt legálisan megjelenő folyóirata, a *100%,* majd utóda, a *Társadalmi Szemle,* bizonyos összekötő kapocs volt eddig is a kommunista mozgalom iránt érdeklődő, vagy vele szimpatizáló értelmiségiek és a párt között. A pártban megindult új helyzetértékelés arra késztette a *Társadalmi Szemle* szerkesztőségét, hogy részben bővítse olvasótáborát, olyan új kérdésekkel foglalkozzon, amelyek a társadalom szélesebb rétegeit érdeklik, részben pedig olyanokkal szélesítse írói gárdáját, akik hajlandóak a politikai és elméleti kérdéseik megoldásában, zavarainak feloldásában közreműködni. A szerkesztőség a továbblépés érdekében javasolta, hogy a folyóirat kísérje nagyobb figyelemmel az értelmiség körében felgyorsult differenciálódási folyamatot, a balra tapogatódzók munkáját. „Ne csak interpretálja" a feladatokat, hanem járuljon hozzá kidolgozásukhoz, jobb megértésükhöz is, szögezte le a szerkesztőség.

A szerkesztőség olvasói ankétok szervezését, levelezőgárda kiépítését és a folyóirat körül egy rendszeresen találkozó baráti kör kialakítását tervezte. A kapcsolatépítés fontos elemének tartotta a javasolt feladatok megoldására szimpatizáns írók, ismert értelmiségiek felkérését. Az eddigieknél nagyobb figyelmet kívánt fordítani „a különféle erjedésben lévő (értelmiségi) áramlatokra (szegediek), polgári entellektüelekre". A *Társadalmi Szemle* szerkesztésében ve-

zető szerepet játszott Madzsar József, Schönstein Sándor, Sándor Pál és Haraszti Sándor. A szerkesztőség, a szerkesztők lakása és a Lidó Kávéház rendszeres találkozóhelye volt a folyóirat iránt érdeklődő, vele szimpatizáló értelmiségi csoportoknak, személyeknek.[8]

Ezt az útkereső politikát törte meg átmenetileg a kommunista mozgalmat két területen is ért súlyos letartóztatás. 1932. július közepén lefogták a KMP Központi Bizottságának négy tagját: Fürst Sándort, Karikás Frigyest, Killián Györgyöt és Sallai Imrét; egy hónappal előtte Kis Károlyt, majd Sallaiék után Pohl Sándort is. Fürst Sándort és Sallai Imrét, mint ismeretes, kivégezték. A letartóztatásokkal nemcsak a Központi Bizottság munkája bénult meg, hanem a plénumon elindított, új utakat kereső munka is félbeszakadt.[9]

A pártot ért nagy veszteséget megelőzően – 1932. június elején – a diákszervezeteket, köztük az egyetemi diákbizottság munkáját is súlyos letartóztatás bénította meg. 1932 elején a rendőrség az egyetemi csoport nyomára bukkant és a fővárosban, illetve vidéken 23 főt letartóztattak. Köztük volt Olt Károly és Rajk László is. Néhány hónap alatt a súlyos veszteséget némileg sikerült pótolni, és Széll Jenő vezetésével újból működött az egyetemi diákbizottság. A bölcsészkar mellett már sejtet létesített az orvoskaron, a közgazdasági egyetemen, továbbá a képző-, ipar- és zeneművészeti főiskolákon is. A rendőrség azonban 1932 nyarától fokozott figyelemmel kísérte az egyetemi szervezkedést. 1933. január 23-án, amikor egy diákgyűlésen elfogadták a miniszterhez küldendő, az egyetemi fiatalság követeléseit tartalmazó memorandumot, amit február 13-ára küldöttség útján kívántak eljuttatni a miniszterhez, a rendőrség ismét lecsapott.

A memorandumban a diákok tiltakoztak a magas tandíjak és egyéb költségek ellen, s hogy a végzett diákok egyre nagyobb részére a munkanélküliség vár. Tiltakozni kívántak a bajtársi egyesületek „minden olyan törekvése ellen, amely faji, vagy vallási alapon" tesz különbséget a diákok között, és zsidóverésekkel akarja a politikai és szociális problémákat megoldani. A helyzet megváltoztatása érdekében követelték a tandíjak és egyéb költségek leszállítását, a tandíjmentesség szélesítését és a „szülők jövedelmével való aránybahozását", a felvételi korlátozások megszüntetését. Sürgették továbbá a külföldön szerzett diplomák elismerését, az ösztöndíjak „szaporítását", az egyetemi és főiskolai szociális intézmények kifejlesztését, újak létesítését. Felléptek az álláshalmozások ellen, az újabb diplomás réteg számára munkalehetőségek biztosítását, valamint állástalan diplomások állami segélyezését követelték.

A memorandumot eljuttatták állásfoglalás végett az összes egyetemi diákszervezethez.

1933. február 11-én megkezdődtek a letartóztatások, és február 15-ig 34 személyt fogtak le. Tíz főt megfigyelés alá vontak, lefogásukra azonban nem került sor. A letartóztatottak között volt Széll Jenő, a diákmozgalom vezetője, Beck Márta és András, valamint Szabó Ferenc, a bizottság tagjai. Lefogták ismét Rajk Lászlót és Darvas Józsefet, beidézték József Attilát, és fegyelmi eljárást javasoltak Kállai Gyula ellen. Végül is 19 egyetemistát és fiatal diplomást állítottak bíróság elé, s a lefogottak többségét, bár szabadon bocsátották, de eltanácsolták, illetve kizárták az egyetemről.[10] Ezzel az egyetemeken működő és az illegalitást fokozatosan legális lehetőségekkel kombináló kommunista csoportot lényegében hosszabb időre felszámolták. Még ugyanez év nyarán likvidáltak több kommunista jellegű középiskolás diákszervezetet is.[11]

Röviddel a diákok letartóztatása után került sor a *Társadalmi Szemle* szerkesztőségének lefogására. 1933. március 11-én este a szerkesztőség Sziget utca 19/B alatti helyiségéből a rendőrségre hurcoltak 21 főt, köztük a szerkesztőség tagjain kívül Antal Jánost, Pákozdi Ferencet, dr. Schönstein Sándort és Kalamár Józsefet is. A letartóztatással és a szerkesztőség szétdúlásával sikerült a lap további megjelenését is megakadályozni.[12] 1933 tavaszán hasonló sors érte a Bartha Miklós Társaságot is. Több vezetőjét ugyancsak letartóztatták, így működése megbénult.[13]

Mindez akkor történt, amikor a KMP-ben két ellentétes folyamat volt kialakulóban. Az egyik értelmiségi vonalon is szélesíteni akarta az 1932-ben megkezdett és biztató eredményeket, a másik – amely átmenetileg megerősödött – értelmiségellenes álláspontot foglalt el. A sok lebukásért, a párt súlyos szervezeti helyzetéért a konspirálni nem tudó, a párt mellé gyakran csak „az érvényesülési vágy" miatt „csapódó" értelmiséget tették felelőssé.

1933 első felében azonban még a pártban folytatódik a balra tartó értelmiség megnyerésének a tendenciája. Erre utal, hogy a pártvezetés megbízást ad az értelmiség, az állami alkalmazotti rétegek szociális helyzetének teljes feltérképezésére, a bennük feszülő elégedetlenség és politikai útkeresés bemutatására. A mintegy 20 oldalas munka 1933 áprilisában „Az értelmiségi középosztály és az állami alkalmazottak helyzete és mozgalmai" címmel el is készült.[14] Sorra vette az egyes értelmiségi csoportok – állami alkalmazottak, szabad értelmiségiek, az oktatás és kultúra területén dolgozók – anyagi helyzetét, a válság nyomán minden korábbinál nagyobb differenciálódási folyamat felgyorsulását és ennek politikai következményeit. A 20-as évek magas politikai és erkölcsi megbecsülést,

„zsíros" jövedelmekhez jutó és ezekhez tűzön-vízen ragaszkodó, a nyugdíjba menést halogató, álláshalmozó értelmiségi rétegével szemben az új nemzedék lehetetlen életkörülményeire hívta fel a dokumentum a figyelmet. A korabeli sajtó erről szóló gazdag anyagát is felhasználva mutattak rá arra, hogy a széles értelemben vett értelmiség körében az elkövetkezendő években alapvető változás várható.[15] A pártvezetés az ebből adódó következtetéseket és feladatokat, éppen az értelmiséggel szembeni fenntartások felerősödése miatt, már nem végezte el.

1933 tavaszán íródott a sok vihart kavart, majd József Attila mellőztetését, a pártból való kihagyását jelentő cikk is: az *Új Harcos* címmel 1933 elején induló, a KMP által támogatott, illetve magáénak vallott folyóirat szerkesztősége kérte fel a költőt, hogy az egységfront kérdésében és a fasizmus ellen folyó közös harc körül „dúló" vitában fejtse ki álláspontját. A folyóirat szerkesztője Oravetz István, munkatársai Antal János és Vértes György.

József Attila, aki már a Bartha Miklós Társaságban is jelentős szerepet játszott, 1930-ban tagja lett a KMP-nek. Szemináriumai, a *100%*-ban, majd a *Társadalmi Szemle*ben megjelent politikai írásai, a fiatal értelmiségiek, diákok körében végzett munkája arra irányult, hogy mind politikai, elméleti téren, mind a módszerek tekintetében az előremutatót támogassa és a visszahúzót ostorozza. Hitler hatalomra jutása a költőben mély megrendülést és egyben a munkásmozgalom iránti csalódást váltott ki. Feltehetően ez késztette arra, hogy korábbi bíráló megjegyzéseinél is kritikusabban elemezze a magyar munkásmozgalom helyzetét és eljusson arra az alapvető felismerésre, hogy a fasizmus elleni eredményes harchoz a KMP-nek is meg kell változtatnia politikai irányvonalát.

József Attila az „Egységfront körül" című cikkében a lényegre tapintva hangsúlyozta: véleménye szerint mind a szociáldemokratáknak a szocializmusba való „békés belenövést" hirdető „macskaóvatosságú taktikázása", mind a kommunistáknak a jelenlegi körülmények között a realitást mellőző, a szocialista végcélt mindenek fölé helyező politikája alkalmatlan a munkásegység megvalósítására és a fasizmus elleni harcban érdekelt erők mozgósítására. József Attila helyesen ismerte fel, hogy mindaddig, amíg a forradalmi változás nincs napirenden, „annak erőltetése csupán ideál marad", propagálása pedig „idealizmus". József Attila helyesen állapította meg, hogy az adott történelmi körülmények között a proletárdiktatúra, a második tanácsköztársaság követelése nem időszerű. Sürgette olyan politikai stratégia kimunkálását a munkásmozgalom mindkét szárnyában, amely számol „a politikailag tevékeny" és a munkásmozgalommal együttműködésre kész lakosság-

gal, beleértve az értelmiséget is. A javaslat a párt részéről az *Új Harcos* júniusi számában kemény visszautasításra talált. A történtek után József Attila és a párt eltávolodott egymástól.[16]

A KMP-ben ez a nyitási kísérlet olyan időben történt, amikor a párt még nem volt erre felkészülve, sőt – mint említettük – éppen ezzel ellentétes felfogás érvényesült. 1933-ban átmenetileg mélyponton volt az a kezdeményezés, amely 1932-ben az értelmiség és a diákság felé próbált utat nyitni. Egyetlen területen van ez időben a KMP politikájában lényeges előrehaladás: szakszervezeti vonalon. A „Be a szakszervezetekbe!" jelszó az 1920-as évek tradícióira építve előremutató, új alapokra helyezte a kommunisták és a reformista szakszervezetek kapcsolatait. A „Be a szakszervezetekbe!" politika a Gömbös kormánya részéről betiltással fenyegetett szakszervezetek védelme mellett a KMP számára e szervezetek által nyújtott legális lehetőségek jobb kihasználását és közös akciók egész sorának szervezését és sikerét jelentette. A fasizmus elleni közös harc előtérbe kerülése, bizonyos idő után a szakszervezetekben szerzett kedvező tapasztalatok, az együttműködési készség más területekre való kiterjesztését is segítette. Így a diákság és értelmiség felé való nyitás – 1933 tavaszi megszakadása után – a korábbi hibákból leszűrt tanulságok figyelembevételével 1934 közepétől ismét folytatódott.

A TANDÍJREFORM-MOZGALOM

A fasizmus általános támadása – az osztrák munkásfelkelés leverése, a francia események stb. – nyomán az európai munkás-, mindenekelőtt a kommunista mozgalomban változás tapasztalható. A francia munkás-akcióegység létrejötte, a Komintern tartalmi munkájában kibontakozó változás mindenütt éreztette hatását.

1934 nyarán – ha még csak csírájában, de – változás tapasztalható a magyar kommunista mozgalomban is. Kun Béla, aki vegyes érzelmekkel, várakozó álláspontról figyelte és értékelte a nemzetközi munkásmozgalomban zajló eseményeket, a KMP Központi Bizottságához küldött levelében elsőként utalt a változások jeleire. Még akkor is figyelemre méltó ez, ha levelében arról ír, hogy nekünk meg kell várni a KI VII. kongresszusát, mert csak az illetékes a napirenden lévő fő kérdések érdemi megválaszolására. A levél tartalmaz azonban néhány olyan gondolatot is, amely a hazai útkeresőknek biztatást jelentett. Egyrészt az eredményesnek ígérkező szakszervezeti politika bátrabb folytatását szorgalmazta, másrészt a szociáldemokrata munkások, középfunkcionáriusok érzékenységé-

re figyelmeztetve a szociálfasizmus sértő, ledorongoló agitációs módszerének feladását javasolta megértőbb, türelmesebb politikát sürgetve. Törekedni kell arra, szögezte le, hogy az MSZDP-n belül olyan baloldali ellenzéki csoport alakuljon ki, amelyre az akcióegységért folytatott harc során támaszkodhatunk.

A levélnek van egy olyan megállapítása is, amely az értelmiség körében tapasztalható erjedést olyan lehetőségnek tekintette, amely a párt falusi politikáját új alapokra helyezhetné. Jól látta, hogy az értelmiségiek, az írók egy részében megnőtt az érdeklődés a falusi problémák iránt és a segítési készség azok megoldására. Javasolta tehát, hogy „a hozzánk hajló keresztény intelligenciából (diákokból stb.) leggyorsabban kellene valamelyes párton kívüli legális csoportot teremteni, amely a falu tanulmányozása címén valamilyen egyesületet hozna létre nem kommunista cégér alatt. Az első időkben igen óvatosak lehetnek és kell is hogy legyenek", feladatuk „összeköttetést teremteni (beépülni) a falusi népkörökkel, kaszinókkal, egyesületekkel stb.".[17]

A Kun levelében ajánlottakkal majdnem egyidőben Rajk László a párt vezetőitől megbízást kapott a diákok közötti kommunista munka új módszerekkel történő felújítására. Rajk, mint jelentésében írja, kettős feladatot kapott: *1.* „alaposan vizsgálja felül . . . mi az oka annak, hogy a párt a diákok között nem tud egészséges gyökeret verni?"; *2.* a tanulságok figyelembevételével dolgozza ki és „alapozza meg egy egészséges diákmozgalom" kibontakozásának feltételeit. A munkához „teljesen szabad kezet és az ide vonatkozó összes kérdésekben szabad, teljes és önálló intézkedési" lehetőséget kapott.[18]

Rajk László, aki már az előző években is kezdeményezte az illegális munka túlzásainak lefaragását és a legális tömegmunka megkezdését, most „a tömegektől elszigetelt szektáskodó", „eddigi organizációs formákra" épülő mozgalom helyett új megoldásokkal próbálkozott. A diákok között végzett munka középpontjába az illegalitás minimálisra szűkítése mellett a legális lehetőségek maximális érvényesítése, a diákkövetelések és ezek végrehajtására való mozgósítás került. 1934 nyarán – visszanyúlva 1932 tavaszához – a tandíjrendszer gyökeres átalakítását, a középiskolákban és az egyetemeken egyaránt a progresszív tandíj bevezetését tekintette olyan feladatnak, amely tömegmozgalommá fejleszthető.

1934 nyarán Rajk, néhány kommunista diák bevonásával, három területen indította el a munkát: *1.* gimnáziumi diákok és szülők bekapcsolásával a középiskolák területén; *2.* két egyetemista és egy középiskolás mozgósításával az Állástalan Középiskolások Országos Bizottságában (ez kapcsolódott szorosan az első feladathoz); *3.*

az egyetemeken megindítandó hasonló munka, amelyhez fel kívánta használni a diákkövetelésekért eddig is érdemi akciókat indító Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete (MIEFHOE) csoportjait. Rajk László több kommunista és szimpatizáns diák közreműködésével már a nyári szünidő alatt olyan házi agitációt végzett, amelynek eredményeként még az iskolaév előtt, mint írja a „szülők legnagyobb szimpátiájától támogatva" létrejött „a szülők és középiskolás diákok tandíjellenes bizottsága". Ez adott a kommunisták kezdeményezte mozgalomnak legális keretet. Rövid idő alatt a bizottság memorandumába foglalt követeléseket 250–300 szülő írta alá. Az 1934-es iskolaév kezdetén a bizottság már 13 középiskolával állt kapcsolatban, és ezeken belül 18 osztálybizottság működött. A memorandumot 1934. szeptember 17-én delegáció adta át a kultuszminiszternek, aki későbbi választ ígért a dokumentumokban foglaltakra.[19]

A történtek után Rajk László legfőbb feladatnak a memorandum széles körben való megismertetését tartotta, egyben a legalitás adta lehetőségek jobb kihasználását. A középiskolák mozgalmába ezután kapcsolódott be az egyetemisták és főiskolások akciója. Az egyetemek szeptemberi benépesülését követően az ott dolgozó kommunisták – Donáth Ferenc, aki jogász, Béki Ernő, aki bölcsészhallgató volt, és a KMP tagjaiként már évek óta részt vettek a különböző diákegyesületek baloldali kezdeményezéseiben – irányították a munkát. A feladat az volt, hogy a Hóman Bálint miniszter által ígért szeptember 28-i válasz idejére a középiskolások mellé felsorakozzanak a mozgalmat támogató egyetemi csoportok is. A cél pedig az volt, hogy a tandíjreform-mozgalom így a közép- és főiskolás diákok közös ügyévé váljon. Ennek érdekében elhatározták, írja Rajk László, hogy a „Szülők és Középiskolások Tandíjreform-ellenes Bizottságának" két-két tagja felkeresi az egyetemi „bajtársi egyesületek vezetőségét és felszólítja őket ... a csatlakozásra". Így a válaszra váró delegációban már főiskolások is szerepelhetnek, és az őket kísérő „felvonulók" között egyetemisták is lesznek.

A kommunisták elképzelése azonban az idő rövidsége miatt – tíz nap állt rendelkezésre – csak részben sikerült. A középiskolások memoranduma az egyetemeken részben röpiratok, részben az *Új Magyarság* közlése és a lap terjesztése útján vált szélesebb körben ismertté. A memorandum elfogadásra egyetemi vonalon azonban nem került. Rajk az eredményt mégis nagyra értékelte, mert a válaszig, egy-másfél héten keresztül az érintettek között „nyíltan, legálisan beszélhetünk". Szerinte az eddigiekhez képest ez „forradalmi eredmény". Az egyetemeken megindult agitáció nyomán szeptem-

ber 26-án a Magyar Nemzeti Diákszövetség, amely a Turul, a Hungária, a Katolikus és a Protestáns Diákszövetség, azaz a kormány támogatását élvező diákszervezetek csúcsszerve, arra kényszerült, hogy fogadja a Szülők Tandíjellenes Bizottságának képviselőit. A szövetség elutasította ugyan a memorandumban foglaltakat és az akció támogatását, mégis elsősorban a Pázmány Péter Tudományegyetemen megindult munka, a tandíjbizottság és a diákszövetség között létrejött kapcsolat és a főiskolásokhoz intézett felhívás sajtónyilvánossága legalizálta itt is a mozgalmat.

Szeptember 27-én a kultuszállamtitkárnál a válaszért megjelent delegációban a középiskolások mellett Rajk, illetve Donáth javaslatára részt vett Béki Ernő is, a főiskolások képviselőjeként. A kultuszállamtitkár bár udvariasan fogadta a küldöttséget, a memorandumban foglaltakat – anyagiak miatt – megvalósíthatatlannak tartotta. A választ a küldöttség nem fogadta el. Így az első kísérlet ugyan nem érte el tényleges célját[20], de nem is tudta megtörni az akció kezdeményezőit.

A kommunista csoport ezek után az egyetemekre és a főiskolákra helyezte a hangsúlyt, ott kívánta folytatni a már megkezdett munkát. Röpirat készült „Egyetemisták és Főiskolások Tandíjreform Bizottsága" aláírással, amely a progresszív tandíjak bevezetését, a szociális kedvezmények növelését, a vizsga-, menza- és kollégiumi díjak leszállítását, illetve a tandíjhátralék halasztását követelte. Aláírásokat gyűjtöttek, röpgyűléseket tartottak és felkeresték az osztályokat és mindazon helyiségeket, ahol a diákok elérhetők voltak. 1934. október végére mintegy ezer főiskolás aláírása „jött össze". A szervezők számára továbbra is alapvető feladat volt, hogy az akció legalizálására az egyetemi diákszervezetek támogatását megszerezzék. A szeptemberi „kudarc" után biztató volt, hogy a Turul, a Hungária és az Emericana szervezeteiben is nőtt az elégedetlenség a tandíjak emelése miatt. A Tandíjreform Bizottság támogatását azonban ismét elutasították.[21] Ezzel szemben a „kezdeményezést" a „konkurens" és hagyományos, a külföldi diákszervezetek által is elismert másik egyesületi csúcsszerv, a MEFHOSZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége) támogatta. Október 25-én a Tandíjreform Bizottság képviselőivel történt megállapodás szerint „szolidáris" a memorandumban foglaltakkal. Az október 26-án aláírt egyezmény leszögezte, hogy a MEFHOSZ „részt vesz a Tandíjreform Bizottság által megindított progresszív tandíjrendszer követeléséért folyó diákmozgalomban". Kötelezte magát arra is, hogy lapjában, a *Magyar Egyetemi Híradó*ban helyet biztosít a tandíjbizottság közleményeinek és a mozgalommal kapcsolatos híreknek. Elfogadták azt is, hogy készek diákfórumon

megvitatni a követeléseket és elfogadtatni, valamint a miniszterhez való eljuttatásában közreműködni.

A Tandíjreform Bizottságnak a MEFHOSZ által is vállalt terjedelmes röpiratát 8 ezer példányban készítették el és osztották szét. November 9-re közös diáknagygyűlést hirdettek, amelyre ismét meg akarták nyerni a Nemzeti Diákszövetség szervezeteit. Utóbbiak azonban újra elutasították a részvételt. A tudományegyetem rektora pedig nem engedélyezte a nagygyűlést. A röpiratban foglaltakról és a nagygyűlés meghiúsításáról vezércikkben számolt be a szociáldemokrata párt lapja, a *Népszava* is. A lap hangsúlyozta, hogy kötelességünk „a szegény egyetemi diákság dolgairól beszélni", hogy „súlyos ügyükre, a közoktatásügyi kormányzattal szemben támasztott jogos követelésekre ráirányítsuk a közvélemény támogató hajlandóságát".

Az európai országok közül Magyarországon a legdrágábbak az egyetemi költségek, hangsúlyozta továbbá a *Népszava*. A tandíjemelés igazi célja „kiszorítani az egyetemekről az alsó néposztályok gyermekeit". A lap a röpirattal egyetértésben leszögezte: csak a progresszív tandíjrendszer bevezetése állhatja útját a gazdasági numerus claususnak. Arról is tájékoztat, hogy ma már a mozgalom mögött az egyetemi ifjúság „hatalmas tömegei" sorakoznak fel. A *Népszava* közli a november 9-i gyűlés betiltását és azt is, hogy ebben a rektor mellett „ludas" a kormány által favorizált diákszövetség is, amelynek hónapok óta egyetlen célja a mozgalom elgáncsolása.[22] November 8-án este, tehát egy nappal korábban, a debreceni egyetemisták egy csoportja is gyűlésen szerette volna támogatásáról biztosítani a fővárosiak mozgalmát és ezzel deklarálni országos mozgalommá szélesítését. A gyűlést azonban itt sem engedélyezték.[23]

A Tandíjreform Bizottság ezután javasolta, hogy a MEFHOSZszal együtt az aláírásokkal ellátott és a nagygyűlésnek elfogadásra javasolt határozattervezetet juttassák el Hóman Bálinthoz. A vallás- és közoktatásügyi miniszter november 14-én fogadta a küldöttséget, de csak a MEFHOSZ elnökével tárgyalt, mondván: a Tandíjreform Bizottság nem legális szerv, képviselőjét tehát nem ismeri el. A küldöttség fogadásához feltehetően hozzájárult az is, hogy a szociáldemokrata Kéthly Anna november 13-án a tandíjügyben interpellációt jegyzett be a parlamentben. (Hóman így azután 13-án jelezte, hogy november 14-én fogadja a delegációt.)

Rajk, Donáth és mások a nagygyűlés meghiúsulása után a bizottság nevében keresték fel azokat az országgyűlési képviselőket, akiktől remélték, hogy a parlamenti szószéket vagy a sajtót felhasználják, és politikai üggyé változtatják a mozgalmat: Bajcsy-Zsi-

linszky Endrét, Vázsonyi Jánost, Milotay Istvánt, illetve Kéthly Annát. Kéthlyn kívül a többiek elutasították a támogatást. Kéthly – pártja lapjának szellemében – november 21-én mondta el interpellációját. Kijelentette, hogy a kormány „az egyetemi oktatást a fölemelt tandíjak révén teljesen vagyoni és kasztkiváltsággá emelte". Az interpelláló elmarasztalta Hómant azért is, hogy nem volt hajlandó tárgyalni azok képviselőivel, akik a „tandíjemeléssel" szemben „különvéleményt" nyilvánítottak. A memorandumot az aláírásokkal együtt most a Ház asztalára helyezi – fejezte be interpellációját Kéthly.

Hóman válaszában megismételte, miért nem fogadta a MEFHOSZ képviselőjével együtt a legálisan el nem ismert Tandíjreform Bizottság képviselőjét. A jövőben a szociális és a tanulmányi eredményeket ugyan jobban figyelembe fogják venni, szögezte le a miniszter, a rendszeren azonban alapjaiban nem változtatnak. Kéthly a választ nem fogadta el.[24]

Hóman Bálint elutasító válasza ellenére a Tandíjreform Bizottság munkája nem volt eredménytelen. Túl azon, hogy nagyszámú középiskolást, illetve szüleit és főiskolás diákokat sikerült az ügynek megnyernie és mellette mozgósítania, maga mellé állította az egyik legnagyobb diákszervezetet, a MEFHOSZ-t és országosan is ismertté tette nevét, legalizálta az általa kezdeményezett mozgalmat. Így a korábbi évekhez képest messze a várakozáson túl sikerült áttörni az illegalitás korlátait és új feltételeket teremteni az egyetemi fiatalsággal való kapcsolat számára.

A kommunista diákcsoportot kétségtelenül ez a szándék vezette akkor is, amikor nem hagyta válasz nélkül a Turul Szövetség és az úgynevezett Reformnemzedék 1935. január 30-i megnyilatkozásait. Utóbbiak, vitathatatlanul Gömbös oldalán, demagóg szándékkal harcot jelentettek be a „kapitalizmus zabolátlan uralma... és a nagybirtok túltengése ellen". Közös frontba szólították „az egész" értelmiségi ifjúságot mindazok ellen, „akik a korszerű, konkrét reformok letörésére egységfrontba tömörültek". A kommunista fiatalok szándékát megkönnyítette az az esemény is, hogy röviddel a nyilatkozat után megjelent az MSZDP Országos Ifjúsági Bizottságának állásfoglalása.

Az OIB, majd a Tandíjreform Bizottság figyelmet keltő állásfoglalásában mindenképpen szerepet játszott az a körülmény is, hogy a Turul és más rendszerű, vagy egyházi diákszervezetekben – főleg az egyre kiterjedtebb szociográfiai jellegű falukutatás révén[25] – differenciálódási folyamat indult. A Turul és a Reformnemzedék a valós és a kormány érdekeit szolgáló demegóg reformtörekvéseket igyekezett összemosni és a saját céljaira felhasználni. Az OIB ezért

nyílt levélben kívánta tisztázni, hogy „a reformgondolatokat tényleg meg is akarják valósítani", avagy „a mozgalom lármájával eltereli a figyelmet a belpolitika központi kérdéseiről . . ." Ha vállalják „a becsületes földreformot", az egyesülési, gyülekezési, sajtószabadságot, az általános titkos választójogot, a munkásosztályt „megillető jogok megadását", akkor partnerei, ha a fogadkozások a „demagógia célját szolgálják", ellenfelei leszünk a reformnemzedéknek – szögezte le az OIB.

Röviddel az OIB állásfoglalása után jelent meg a Tandíjreform Bizottság röpirata (a tervezetet Rajk László készítette), amely üdvözölte a Turul Szövetség felhívását, és bejelentette csatlakozását a szövetség által megfogalmazott reformkövetelésekhez, ha az nem szolgál „a demokratikus reformfrázisokkal űzött szemfényvesztő politikai" célokat. A Turul követeléseit – hasonlóan az OIB-éihez – a bizottság kiegészítette és pontosította. Egyidejűleg felszólította az összes diákszervezetet, hogy küzdjenek egységes frontban a progresszív tandíjköveteléseken túl a polgári demokratikus és szociális reformokért. Ezzel megkísérelték az eddig főleg a diákságra korlátozott tevékenységüket az országos politikával összekapcsolni. A cél itt is egyrészt a Turult nyílt színvallásra késztetni azokban a kérdésekben, ahol inkább a szociáldemagógia, mint a tényleges cselekvés volt felhívásuk mozgatórugója, másrészt nem kihagyni azokat a lehetőségeket, amelyeket a Turul Szövetségen belül a reformokat valóban akaró csoportokkal a kapcsolatteremtés és a legális megnyilatkozás jelent. A Tandíjreform Bizottság is követelte, hogy a Turullal való közös munkálkodásuk szolgálja a szakszervezetek védelmét, foglalja magába a gyülekezési, sajtó- és szólásszabadság, az általános titkos választójog, illetve a kárpótlás nélküli földosztás, a munkanélküli segély követelését is. A bizottság röpirata, bár tartalmaz az összefogás kérdésében vitatható, a közeledést nem éppen segítő megállapításokat is, mégis az első olyan kísérlet, hogy a diákoknak a társadalmi problémák iránt fogékony részét bekapcsolja az antifasiszta harcba. Olyan reformköveteléseket tűzött zászlajára, amelyek valóban az ország demokratikus átalakulásáért folyó küzdelmek fokozatosan szerves részeivé váltak.

Nem véletlen, hogy az OIB és a Tandíjreform Bizottság állásfoglalásában sok közös, sőt teljesen azonos követelés található. Ez időben folytak ugyanis a KIMSZ és az OIB között az egységfronttárgyalások, amelyek során számos kérdésben azonos, vagy egymáshoz közel álló állásponton voltak. Ugyancsak ez időben történtek kísérletek a KMP részéről, hogy az egységfronttal szimpatizáló néhány szociáldemokrata vezetővel tárgyalóasztalhoz üljenek, és közelítsenek a fasizmus elleni harcban a közös követelések és akci-

ók vállalásában. Ebben a felismerésben segítette a kommunistákat az a tény is, hogy Kéthly Anna vállalta egy fontos és a párt számára „kényes" kérdésben a parlamenti interpellációt.[26]

1935 tavaszán az országgyűlési választások és a körülötte zajló események háttérbe szorították a megkezdett munkát. A választások során azonban az is kiderült, hogy a Turul és a Reformnemzedék hivatalos vezetése Gömböst támogatva, demagóg célzattal használta antikapitalista jelszavait.

1935 nyarán az uralkodó osztályokon belüli ellentétek kiéleződése, a Gömbös–Bethlen ellentét nyílttá válása, az 1935-ös nyári munkásmegmozdulások, a budapesti építőmunkások általános sztrájkja, nemzetközi szinten pedig az antifasiszta erők sikerei arra késztették a kommunistákat, hogy felújítsák a Tandíjreform Bizottság munkáját. A bizottság most Benedek Vera, Pollner György, Porga Lajos, Pikler Ferenc és Andrásfi András irányítása alá került. A cél a Pázmány Péter Tudományegyetem fennállásának 300. évfordulójára, október közepére olyan diákkongresszust szervezni, amelyen nemcsak az évforduló méltatására, hanem a diákok követeléseinek megfogalmazására is sor kerülne. (Feltehetően az ötletet az év tavaszán Debrecenben megtartott első egyetemi diáktanácskozás, a Diéta adta.) A kongresszus megszervezésére augusztus végén–szeptember elején 6-8 főből álló előkészítő bizottság alakult. Egyidejűleg „Diákok vagyunk! Gondolkozzunk" címen röpiratot adtak ki. Ebben az előző tanévben már megfogalmazott diák- és országos követeléseket ismételték meg. Felhívták az összes diákszervezetet, hogy a tervezett kongresszuson vegyenek részt, és addig fogalmazzák meg ők is követeléseiket. „A magyar reformkormány a válságból kiutat keresve . . . a német, olasz, osztrák minta után indul" – szögezte le a röpirat –, és megvon tőlünk minden lehetőséget, amellyel ez ellen a politika ellen harcolhatnánk.

1935. szeptember 27-én volt az a diákmegbeszélés, amelyen mintegy 15 egyetemi hallgató vett részt – bölcsészek, jogászok, orvosok. Tárgyaltak több ízben Fitos Vilmos gyakorló tanárjelölttel is, a Turul Szövetség tagjával, később annak egyik balra orientálódó vezetőjével. Amikor a rendőrség előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság tevékenysége már számukra „veszélyes utakra" tévedt, október elején a szervezőket lefogták.[27] Ezzel az egyetemen a mozgalmat végleg szétverték.[28]

Az egyetemi szervezkedéssel együtt több középiskolában is – most a szülők bevonása nélkül – hasonló mozgalom indult. A mozgalom egyik irányítója az a Szigeti Péter, akinek felső kapcsolata Béki Ernő, a másik pedig az a Babrach György volt, akinek bátyja, Babrach Imre bölcsészhallgató is ugyancsak részt vett a Tandíjre-

form Bizottság munkájában. A mozgalom 1935 őszén a Wesselényi Miklós Felsőkereskedelmi Iskolában, az Árpád Gimnáziumban, az Eötvös József Gimnáziumban, a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban, a Veres Pálné Gimnáziumban, az Izabella utcai leánygimnáziumban, az Abonyi utcai zsidó gimnáziumban és a Kereskedelmi Akadémia tanulói körében bontakozott ki. A budai hegyekben rendszeres találkozón vettek részt, ahol megvitatták a progresszív tandíjreform kérdését, megismerkedtek kommunista, szociáldemokrata írásokkal (*Gondolat, Társadalmi Szemle, Szocializmus*), megvitatták Ady forradalmi verseit és elkészítettek egy nagyobb lélegzetű munkát „Milyen legyen az új középiskola?" címmel. Beszélgetéseiken részt vett Bálint György, aki a tandíjreformról, az iskolai problémákról és Szovjet-Oroszországról tájékoztatta a kíváncsi fiatalokat. A nyomozás során megtalálták náluk a KMP 1936-os januári, a KMP és a KIMSZ tagjaihoz intézett „Elvtársi levelét".

A középiskolás csoportot 1936 márciusában „lepleztek le". A mintegy 30 lefogott diák közül 26 főt állítottak a fiatalkorúak bírósága elé, 8-at felmentettek, 18-at pedig 2 hónaptól 1 évig terjedő börtönre ítéltek, illetve „egy évi ideiglenes felügyelet alá helyeztek".[29]

Lényegében ezzel lezárult a tandíjreform mozgalom, amelynek részeredményei – a legalitás és a kapcsolatok lehetősége –, illetve problémái nyomán számos tanulsága volt. Világossá vált, hogy a fasizmus elleni harcban, illetve az akut társadalmi problémák feltárásában és megoldásának keresésében kialakulóban van egy olyan értelmiségi és diákcsoportosulás, amely helyes politikai célkitűzések és irányítás mellett, a munkásmozgalom forradalmi szárnyához közeledve, vele együttműködve, egyik kiinduló bázisa lehet az antifasiszta összefogásnak. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy az egyetemi diákság és a velük kapcsolatot tartó fiatal értelmiségi, főleg írónemzedék körében lényegesen szélesebb és egyre mélyülőbb a lehetséges demokratikus tábor, mint arra a harmincas évek elején számítani lehetett.

KÍSÉRLET AZ ANTIFASISZTA ERŐK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK MEGTEREMTÉSÉRE

A balra tartó erőkre 1935 nyarán a legnagyobb hatást a franciaországi események gyakorolták. Ha közvetlen hatása nálunk nem is volt annyira tetten érhető, a Moszkvában ugyanezen időben történteké annál inkább. 1935. július 25. és augusztus 20. között tartotta

ugyanis a Kommunista Internacionálé történelmi jelentőségű VII. kongresszusát, amely a népfront kongresszusaként vált világszerte ismertté. A lipcsei per hősének, a fasizmussal az akasztófa árnyékában is bátran szembeszálló, időközben a Komintern főtitkárává választott Georgi Dimitrovnak a kongresszusi beszédére, majd zárszavára nemcsak a nagy név, hanem a mondanivaló miatt is felfigyelt az egész világ. Szűkebb körben Magyarországon is nemcsak ismertté vált a beszéd, hanem egyre szélesebb körben követőkre is talált.

A fasizmus, amely a nagy gazdasági válság és forradalmi harcok miatt meggyengült imperializmus utolsó mentsvára, szögezte le Dimitrov, nemzetközi veszéllyé, a legveszedelmesebb és legkegyetlenebb ellenséggé vált, amellyel valaha is a nemzetközi munkás- és demokratikus mozgalmak szembekerültek. A munkásosztály megakadályozhatja a fasizmus győzelmét, állapította meg a főtitkár, ha meg tudja valósítani harci egységét, ha akcióival idejében elejét tudja venni a fasizmus megerősödésének, ha maga mögött fel tudja sorakoztatni a falu és város dolgozó rétegeit. Az antifasiszta népfront lényege tehát a munkásosztály vezetése alatt tömöríteni mindazokat, akik érdekeltek a fasizmus és a háború elleni harcban és akik hajlandók is abban aktívan részt venni.

A népfront sajátos osztálypolitika, szögezte le ugyancsak Dimitrov, olyan politikai kompromisszum, amelyben az eredményes harc során mindjobban érvényesül a forradalmi osztály és a kommunisták célkitűzése. Olyan osztályszövetség, amelyben részt vesznek a dolgozó parasztság és a városi kispolgárság, a haladó értelmiség alapvető tömegei, amelyhez csatlakozhat a burzsoázia fasisztaellenes szárnya. Az új osztályszövetség szakít a harc eddigi megcsontosodott szervezeti kereteivel és módszereivel, és olyanokat keres és talál, amelyek nem akadályai, hanem segítői lesznek a közös harcnak. „A politikai front és a népfront kérdésének megoldásánál nem lehet az élet minden eshetőségére, minden ország és minden nép számára teljesen kimerítő receptet adni – figyelmeztetett Dimitrov. – Az ilyen dolgokban az egyetemlegesítés, ugyanazoknak a recepteknek az alkalmazása valamennyi országra egyenértékű – engedjék meg, hogy így mondjam – a tudatlansággal. A tudatlanságot pedig akkor is ostorozni kell, sőt akkor még jobban kell ostorozni, ha egyetemleges sémák leple alatt lép fel."

A főtitkár külön foglalkozott az értelmiség, s főleg az ifjúság kérdésével. Élesen bírálta a kommunista ifjúsági szervezetek szektaszerűségét, az élettől elszakadt módszereit. Leszögezte: a jövőben azon kell fáradozni, hogy az ifjú nemzedék gazdasági, politikai és kulturális jogaiért folytatott küzdelmét szervesen összekapcsoljuk a

fasizmus elleni általános harccal. Az ifjú nemzedék megnyeréséért pedig ott kell küzdeni, ahol találhatók: üzemekben, iskolákban vagy kaszárnyákban, vallási vagy akár fasiszta szervezetekben. Nem az elzárkózás, hanem az együvétartozás felismerése és ennek vállalása vezethet csak eredményre.[30] A VII. kongresszus ezért is rögzítette határozatában, hogy fel kell számolni a kommunista vagy a befolyásuk alatt álló szervezetek szektaszerűségét, és azon kell munkálkodni, hogy létrejöjjön valamennyi nem fasiszta szervezet közös antifasiszta frontja.

Néhány héttel a Komintern VII. kongresszusa után ugyancsak Moszkvában ült össze a Kommunista Ifjúsági Internacionálé VI. kongresszusa. Dimitrov a Komintern üdvözletét tolmácsolva megismételte a VII. kongresszuson az ifjúság feladatairól mondottakat. Ennek nyomán a Kommunista Ifjúsági Internacionálé is elhatározta, hogy a fasizmus elleni közös harc érdekében hozzá kell látni „olyan új típusú tömegszervezetek megteremtéséhez, amelyek... felölelik az ifjúság legszélesebb rétegeit, valamint a nemzeti forradalmár és nemzeti reformista szervezeteket is..."[31] A nemzetközi kommunista mozgalom legmagasabb fórumai tehát nemcsak megerősítették a magyar kommunistáknak különböző ifjúsági szervezetekben, többek között a diákifjúság körében kezdeményezett új típusú kísérleteit, hanem az eddigieknél is merészebb, bátrabb ifjúsági politika megvalósítására ösztönöztek.

A KMP politikájában azonban nem általános, hanem inkább egyedi volt az, ami a diákifjúsági vonalon és részben az OIB-vel kapcsolatosan történt. A harmincas évek közepére, a kongresszus előestéjén a KMP-ben is voltak már, főleg bizonyos területeken új részmegoldásokat kereső törekvések. Lényegét tekintve azonban inkább a szektás politikához való ragaszkodás, mint a bátor kezdeményezés jellemezte a kommunisták többségét. Nem véletlen, hogy Kun Béla a Komintern VII. kongresszusán még csak arról számolhatott be, hogy a „pártnak és a párt vezetőségének súlyos szektariánus hibák után sikerült a Kommunista Internacionálé segítségével egész politikájában megindítani – egyelőre csak megindítani – azt a fordulatot, amely fordulat megteremtette a szükséges előfeltételeket az egységfronttaktika valóságos alkalmazásához...[32] Kun Béla maga sem volt meggyőződve – még kevésbé a pártvezetés többsége – teljesen arról, hogy valóban szükség van arra a fordulatra, amit a kongresszus és főleg legelőrelátóbb vezetői sürgetnek. Ezért fedezhető fel lényeges ellentmondás Kun Béla kongresszusi felszólalása, a magyar delegáció állásfoglalása és a Prágában ülésező Külföldi Bizottság „Elvtársi levele" között. Utóbbi már elveti a fordulat szükségességét, csupán korrekciókat javasol. Ezért is folytatódik

még hónapokon keresztül – vajúdva – a fordulat szükségessége és az egyértelmű népfrontpolitika elfogadása, majd alkalmazása körüli vita. Végül is a belső konfliktus végére csak külső beavatkozás, a Komintern határozata tesz pontot. A vezetés elmozdításával és egy új vezetés kinevezésével a KMP-ben is a népfrontpolitika válik uralkodó irányvonallá, a párt stratégiájává.[33]

1935–1936-ban a fentiek ellenére számos olyan, bár még bátortalan, változtatást szorgalmazó kísérletnek vagyunk tanúi, amelyek, ha kis lépésekkel is, de a fasizmus elleni közös harc irányába mozognak.

Gömbös Gyula 1935-ös tavaszi választási sikere, amellyel megpróbálta ellenfeleit a parlamentből is kiszorítani, pirruszi győzelemnek bizonyult. A „siker" birtokában „alvezérei" már egyértelműen megfogalmazták, hogy Magyarországnak is a politikai, a társadalmi és a kulturális élet minden területén igazodni kell az „új korszellemhez", a német és olasz fasizmushoz. „Minél hamarabb vesszük át mi is ennek az új szellemnek a formáit és alkalmazzuk azokat sajátos nemzeti életünkhöz, annál könnyebben térhetünk majd át intézményesen is az új életformára." Számukra is nyilvánvalóvá vált, hogy e politikához szükséges tömegbázis tartósan csak úgy biztosítható, ha bizonyos szociális eredményeket tudnak felmutatni a már többször beígértek közül.

Gömbös Gyula diktatúrás törekvései, továbbá az országgyűlési választás során kisgazda „partnerével" szembeni „félresöprő" eljárása a kormánnyal szemben eddig megosztott ellenzéket Bethlen István vezérlete alatt közös táborba sodorta. Ide csatlakozott az Eckhardt Tibor vezette Független Kisgazdapárt is, a tarpai választókörzetben fondorlattal kiütött Bajcsy-Zsilinszky Endre pártjával együtt. Utóbbi egy évvel később belépett a Független Kisgazdapártba is. A Gömbös-kormány mögött felsorakozott és „nemzeti" programját korábban határozottan támogató csoportok is elhatárolódóban voltak tőle. Így többek között elégedetlenségének adott hangot az a Reformnemzedék is, amely a választások során Gömbös mellett voksolt.[34] Ez az elégedetlenség tetten érhető az egyetemi diákszervezetekben, a Turulban, a Hungáriában, a MEFHOSZban, s ezek úgynevezett bajtársi egyesületeiben. Egyesek elégedetlenek Gömbös tempójával, de közöttük egyre gyarapodik azok tábora is, akik az „új korszellem" magyarországi alkalmazása ellen lépnek fel. Gömbös szélesedő ellenzéke mind egységesebben száll szembe a totális diktatúra bevezetésével, az alkotmány védelmére hivatkozva és az általános titkos választójogot követelve.

A választások és Gömbös parlamenti megnyilatkozásai új helyzetet teremtenek az MSZDP és a szakszervezetek politikájában is.

A szociáldemokrata vezetők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy Gömbössel semmiféle megegyezés nem lehetséges, ezért a peyeri vezetés is határozottabban lépett fel Gömbössel szemben. Ebben bátorította a Bethlen körül kialakuló ellenzék politikai magatartása is. Ugyanakkor ez a határozottság változatlanul párosult az e vezetésre mindig jellemző nagyfokú óvatossággal. Miközben erősödött a Gömbössel szembeni propaganda, továbbra is mérsékelni igyekeztek a munkások körében növekvő, részben a szakszervezetek védelmét is szolgáló sztrájk- és bérharcokat.

A szociáldemokrata vezetés így 1935 őszén – a kétszeri halasztás után napirendre tűzött – párt- és rendkívüli szakszervezeti kongresszusra a fasizmus elleni harc jegyében készülődött. A kongresszusok azonban a várt, cselekvő programot is magában foglaló remények mögött maradtak. Mégis ez időben formálódik ki a pártban Mónus Illés főtitkár körül az a tömörülés, amely a peyeri óvatosság mellett ha nem is az aktív cselekvés, de a „szellem" területén, ideológiai fronton határozott harcot hirdet a fasizmussal szemben és mind nagyobb érdeklődéssel figyeli a Nyugat-Európában bontakozó egységfront és népfront sikereit. A Mónus–Buchinger csoport a „fasiszta erőszak ellenében" „a szellem forradalmát", „szellemi offenzívát" hirdet. Lehetőségeikhez képest a párt folyóiratában, a *Szocializmus*ban és a központi lapjában, a *Népszavá*ban igyekeznek leleplezni a fasizmus gaztetteit és megismertetni a szervezett dolgozókat azokkal az erőfeszítésekkel, amelyek Nyugat-Európában a fasizmus megállítása és egy demokratikus folyamat kiszélesítése érdekében folynak.

A pártkongresszuson terítékre került parasztkérdés referálója Takács Ferenc; a frissen debütált, a párt egyetlen vidéken dolgozó országgyűlési képviselője előadásában, majd parlamenti felszólalásában – mintegy a falukutatók eredményeit összegezve – döbbenetes képet rajzolt az agrárproletariátus kétségbeejtő helyzetéről, és konkrét tetteket, nem mellébeszélést követelt pártjától és főleg a kormánytól. A reformista munkásszervezetekben felgyorsult folyamatot mintegy betetőzte a kommunisták és a MÉMOSZ közös kezdeményezésére – a munkásegység jegyében – kirobbant és közel egy hónapig tartó budapesti általános építőmunkássztrájk, amelynek közel tízezer résztvevője volt. Erről a nagy – nemcsak a bérek emeléséért folyó, hanem a szakszervezetek fasizálása ellen is fellépő – megmozdulásról szólt részletesen Kun Béla a Komintern VII. kongresszusán.

Az országban történtek éreztették hatásukat a kommunista funkcionáriusok, az egyszerű kommunisták körében is. 1935 tavaszától mind világosabban kezdték felismerni, hogy a sajátos magyar vi-

szonyok figyelembevételével lehet csak a szociáldemokratákkal a közös hangot megtalálni, közösen cselekedni. Mind többen vallották, hogy a szociálfasizmust véglegesen ki kell iktatni a KMP szótárából is. Ennek a felismerésnek az eredménye, hogy 1935 tavaszán Vértes György vezetésével Antal János, Martos Flóra és a Rózsa testvérek, Richárd és Ferenc részvételével olyan egységfrontbizottság alakul, amelynek feladata a két párt közötti együttműködés reális feltételeinek és lehetőségeinek kimunkálása. Számos javaslatuk, ajánlásuk később hozzájárult a két párt együttműködésének tényleges megalapozásához és a két párt ifjúsági szervezeteinek közeledéséhez és egységének létrejöttéhez.[35]

A kommunisták más területeken is keresték az új lehetőségeket. A harmincas évek közepén a hivatalos művészi fórumokról fokozatosan kiszorult képzőművészek, írók, színészek számára a kommunisták az MSZDP nyújtotta legális keretek között keresték a megoldást. Ebből a szempontból különösen fontos a Szocialista Képzőművész Csoport megalakulása, amelynek egyik vezetője a kommunista Goldmann György szobrász volt. E csoport, amelynek korábban munkája középpontjában a politikai feladatok, a mozgalmi munka állt, ez időben kezdte felismerni, hogy többet használ az „ügynek", ha szakmai területen is növeli befolyását. Ha „a szakma elismer minket", akkor „felfigyelnek ránk", és nálunk „súlyosabb" művészek is bevonhatók a mozgalomba, vagy szükség esetén „mellénk állnak" és rajtuk keresztül lehetőség nyílik különböző polgári művészcsoportokkal kapcsolatba kerülni. Ez a jövő útja – fogalmazzák meg a művészcsoport munkájáról szóló 1935. májusi jelentésben a kommunista frakció tagjai. Néhány héttel később a frakció már határozatban mondja ki, hogy „mindenkinek be kell lépni szakmája polgári testületébe", és minden alkalmat meg kell ragadnia „a népmozgalom [így nevezték ekkor még a népfrontot – *P. I.*] kiterjesztése érdekében".[36]

A művészcsoport, amelynek egy-egy képzőművész műterme adott otthont, az 1930-as évek közepén kedvelt találkozóhelye lett több munkásírónak, mint pl. Erdős László, Rideg Sándor és Lukács Imre, de megfordultak itt Kassák Lajos tanítványai is. E csoporttal egyidőben alakul ki egy színészcsoport is, ahol először a színészek mint a munkásszínjátszók patronálói, majd a Színházi Kamara megalakulása után mint abból kizártak találtak otthonra. Segítette az értelmiség egy részének balra fordulását az is, hogy az MSZDP folyóirata, a *Szocializmus* mind gyakrabban teremtett fórumot az íróknak. József Attila, Kassák Lajos, Veres Péter, Fejtő Ferenc, Háy Károly László és mások írásai jelennek meg a folyóirat hasábjain. A *Szocializmus* egyben méltatja, bírálja vagy éppen

recenzálja a humanista felfogású kortárs írók, művészek, színészek munkáját, produkcióját. Támogatja továbbá a szárnyaikat bontogató haladó írótehetségeket.[37]

A humanista gondolkodású művészek politikai megnyerését kívánta szolgálni a KMP-nek az a törekvése is, hogy a *100%* és a *Társadalmi Szemle* megszűnése után ismét folyóiratot indítson. 1935 nyarán Vértes György utasítást kapott az 1935 elején megjelent, de anyagi gondokkal küzdő *Gondolat* című folyóirat megszerzésére. Ez 1935 végén sikerült is, és 1936-tól a lap a KMP legális folyóirata lett. Addig is, amíg a *Gondolat* megszerzése folyamatban volt, 1935 májusában megjelent a néhány számot megért *Világirodalmi Szemle* című folyóirat[38], szerkesztője Reményi Árpád. A *Szemle* két cikkel tette ismertté nevét.

1935 júliusában közölte Romain Rolland-nak, a nagy humanista és antifasiszta francia írónak a folyóirat számára írott cikkét. Ma, amikor az egész civilizáció „hadiállapotban van", számunkra az a nagy kérdés, „mi a művész, az író szerepe?" – tette fel a kérdést. Azok a művészek, akik „a művészet küldetésére hivatkoznak" és a cselekvéstől „visszavonulnak", akik „a l'art pour l'art-t" választják, azok nem mások, mint „a láncaikkal járó rabszolgák hamis kifogásai" – szögezte le Romain Rolland. „Tenni, cselekedni kell . . . elsősorban saját fegyvereinkkel, tollal, ecsettel, vésővel." Utal arra is, hogy amíg a polgári író lebecsüli „a művészet cselekvő oldalát", addig a szocialista író hajlamos arra, hogy eltúlozza, viszont lebecsüli művészi értékét. Romain Rolland tehát arra is figyelmeztetett, ami a művészcsoport munkájában is felismerést nyert, hogy a közvéleményre hatni, azt cselekvésében befolyásolni a humanista művész csak akkor tudja, ha művész és „politikus" is egyszerre. Ez a gondolat segítette a kommunistákat a korábbi merev álláspontjuk feladásában és művészeti és politikai törekvéseik nyitottabbá válásában is.

Ehhez a cikkhez kapcsolódott, de már a hazai gondoknál maradva Nagypál István cikke is az „Új Szellemi Frontról".

Az Új Szellemi Front – mint említettük – Zilahy Lajos közvetítésével tárgyalt Gömbös kormányfővel abban a reményben, hogy a dolgozó tömegek, elsősorban a parasztság helyzetének javítására irányuló követeléseiket a kormány támogatja. Rövid idő alatt kiderült, hogy a tárgyalásnak Gömbös részéről csupán propagandisztikus célja volt, s a tanácskozáson megjelent jóhiszemű írókat félrevezették. A tárgyalást követően baloldalról rendkívül heves támadások érték a zömében paraszti sorból kiemelkedő fiatal írói tábort.[39] Legélesebben József Attila lépett fel ellenük[40], de hibáztatta őket Bálint György is, aki szerint „elszigetelt, ösztönös csatakiáltá-

saik" és a kormánytól remélt támogatás nem más, mint abszurd vágyálom. „Társadalomjavító, embert átformáló" céljaik pedig – olvasható a *Pesti Napló*ban – csak akkor kaphatnak igazi tartalmat, ha „valamilyen átfogó" társadalomjobbító „eszme" közvetítői, és nem csupán „elszigetelt napi teendők propagálói".[41]

A kommunista befolyás alatt álló *Világirodalmi Szemle* 1935. júniusi számában Nagypál István, azaz Schöpfflin Gyula ír cikket ugyancsak a szellemi frontról. Ez már a kritika mellett az első igazán olyan új anyag, amely az együttműködés lehetőségét ajánlja és a baloldallal való közös front megteremtését szorgalmazza „a reformok eljövetelét komoly emberi feladatnak tartó, a népi értékek megmentéséért" küzdő írókkal. Schöpfflin – mintegy megelőzve Romain Rolland-nak a *Szemle* júliusi számában megjelent mondandóját – hangsúlyozza: „a gondolat, az emberiség és a fejlődés érdekében" olyan „igazi szellemi front"-ra van szükség, „ahol ott van minden baloldali író, mindazok, akiket... a kultúra legnagyobb ellensége: a fasiszta szellemi diktatúra ellen állít csatasorba".[42]

A fasizmus elleni harcban az egymásra találást, a közös érintkezési pontokat, a közös cselekvés lehetőségét – ha még sok buktatóval is, de – keresték a külföldön élő magyar kommunista vezetők is. Ennek volt fontos állomása a Világosság-csoport vezetőjével, a szociáldemokrata Böhm Vilmossal az egységfront ügyében folytatott biztató tárgyalás. Az útkereséshez kapcsolódik Moszkvában a Lenin-iskola magyar hallgatóinak több napos tanácskozása a szövetségi politikáról, az antifasiszta összefogásban érdekeltekről folytatott vitája.

A tanácskozáson, amely még a VII. kongresszus előtt zajlott, arra kerestek választ, hogy a napirenden lévő egység- és főleg a népfrontpolitika mennyiben és hogyan alkalmazható Magyarország sajátos viszonyai között. A Lenin-iskolán vitázók a proletárdiktatúránál szélesebb szövetségi politika, az antifasiszta népfront gondolatát főleg két kérdés kapcsán vitatták: a földreform problémája és a kormánnyal vitázó, vele szemben álló kispolgári-polgári pártok megítélése, a velük való együttműködés vagy szembenállás vonalán. A földkérdésben – ha voltak is ellenvetések – abban mindenki egyetértett, hogy a paraszt földet akar, megnyerni és mozgósítani tehát csak úgy lehet, ha a párt vállalja a földreformot. Bár konkrét javaslatot nem fogalmaztak meg, leszögezték: a jövőben fel kell karolni minden olyan demokratikus mozgalmat, amely a földreformot zászlajára tűzi, még akkor is, ha nem értünk vele mindenben egyet. Révai zárszavában tett azonban egy nagyon fontos „megszorítást". Helyesli, hogy „a földreform mellett foglaljunk állást",

azonban fontosnak tartja, hogy végrehajtásában „a szegényparasztságnak mindenféle szerveié" legyen a meghatározó szerep, és ezt ne engedjék át senkinek. Révai is tehát – a párt képviseletében – a földreform mellett foglalt állást, ami a jelzett megszorítás ellenére is jelentős előrelépés a párt korábbi politikájához képest. 1935 végén pedig, amikor a parlamentben napirendre került a hitbizományok kérdése, a KMP-ben felvetődött annak gondolata, hogy érette és szükségessé vált a helyzet egy „földreformprogram kidolgozására és felállítására".[43] Sajnos erre a KMP részéről még hosszú ideig nem került sor.

A polgári-kispolgári pártok értékelése a kommunisták részéről korábban igen ellentmondásos és elsősorban negatív volt, éppen a rendszerben betöltött nem mindig egyértelmű szerepük miatt. A tanácskozást továbbra is uralta ez a felfogás, de a vita során egyre differenciáltabb lett e pártok értékelése. Révai József és néhányan mindenekelőtt a szociálfasizmus, azaz az MSZDP hibás megítélése ellen léptek fel. A szociálfasizmust azért is száműzni kell szótárunkból, fogalmazták meg többen is, mert „ez gyengíti harcunkat az egységfrontért. A fő dolog pedig ma odahaza, hogy az egységfrontot erősítsük." A vita a KMP-ben e kérdésről otthon és külföldön is tovább folyt, és a VII. kongresszus meggyorsította ezt a folyamatot, amelynek alapján végleg kikerült ez a súlyos megbélyegzés a párt szótárából.

A polgári, kispolgári pártokhoz való kapcsolat új alapját a tanácskozáson e pártoknak a fasizmus elleni fellépése, a földreform és a demokratikus szabadságjogok, illetve az 1918-as októberi forradalom vállalása alapjára igyekeztek helyezni. Révai úgy fogalmazott, hogy Magyarországon „ma" az összes polgári pártokat figyelembe véve „következetesen demokraták nincsenek". Ez azonban nem zárja ki, hogy a fasizmus elleni harcban bizonyos kérdésekben és „bizonyos rövid útszakaszokon nem lehetnének szövetségeseink". A Kossuth-párt, az októbristák, a kisgazdák, Bajcsy-Zsilinszky pártja[44] lehet szövetségesünk, de ellenfelünk is. Sok múlik azon – szögezte le ismét csak Révai –, hogy milyen erőt képvisel majd a munkásmozgalom. Ha ereje nő, vonzása is nő és fordítva. Felvetődött az a gondolat is, hogy még egyes fasiszta jellegű szervezetekben, mint pl. a Reformnemzedék, lehetnek demokratikus irányú törekvések, s ezeket ki kell használni. Hasonlóan vélekedtek egyesek a Turul Szövetségről is. A résztvevők nagyobb része egyetértett abban, hogy e pártok, főleg vezetőiknek többsége nem vállalja még a munkásmozgalommal, még kevésbé a kommunistákkal az együttműködést, de vannak csoportjaik, sőt egyes vezetőik is, akik megnyerhetők, ha nem is azonnal, a közös küzdelemnek.[45]

A Komintern VII. kongresszusán és azt követően is a KMP-ben ellentmondásos felfogás érvényesült. Kun Béla a fordulat szükségességét, a Külföldi Bizottság, amint már említettük, a „nincs szükség fordulatra" elvet képviselte. A KMP vezetőségén belül, mint a többi kommunista pártban is – természetesen nem azonos módon – kemény „csaták" folytak a kongresszus értelmezése körül. 1935. november 26-i, a Külföldi Bizottsághoz intézett levelében Kun ismét állást foglalt a fordulat kérdésében és leszögezte: fel kell adni minden olyan nézetet, amely a szociálfasizmus hibás teóriájából következik. Azon kell fáradozni, hogy az MSZDP-n belül kialakuljon egy olyan balszárny, amellyel együttműködve előbbre lehet vinni az egységfront ügyét. Szakszervezeti vonalon nem a szervezeti különállásra, hanem az osztályharcos szervezeti egységre helyezte a hangsúlyt.

Figyelemreméltó a népfront kérdésében kifejtett álláspontja. Szerinte Magyarországon az adott időszakban nem lehet szó pártokra épülő népfrontról, mert ma sem a szociáldemokratákat, sem más „létező polgári pártot nem lehet rábírni, hogy velünk csak szóba is álljon". Ez azonban nem jelent lemondást a népfrontról, más lehetőségeket kell keresni. Kun mindjárt javaslatot is tesz. Szerinte a népfront megteremtésére átmeneti lehetőség „egy baloldali ifjúsági mozgalom, amelyen keresztül át lehetne nyúlni a kispolgári intelligenciába, a kispolgárságba és különösen a parasztságba is".[46]

Szinte ezzel egyidőben született meg a „Szervezeti utasítás a KIMSZ átalakítására és az újfajta szövetségben végzendő munkára". Ennek lényege, hogy az OIB-vel olyan együttműködést alakítson ki, amely lehetővé teszi mindkét szervezet fennmaradását. (Az „utasítás" nyomán keletkezett dokumentumok nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy a KIMSZ mint kommunista szervezet megszűnjön, és olyan „új típusú tömegszervezetté" alakuljon, amely képes az antifasiszta fiatalok közös frontjának irányítására.) Arra kell törekedni, hogy a KIMSZ olyan féllegális, nagyobb tömegeket mozgósítani tudó szervezet legyen, amelynek középpontjában az ifjúság különböző rétegeinek követelései és a fasizmus elleni harc áll.[47] Fontosnak tartotta, hogy minden eddiginél nagyobb figyelmet fordítson a diákság és a fiatal értelmiség megnyerésére. Nem vitatta, hogy jelenleg az értelmiségi fiatalok többsége a munkásmozgalomban ellenséget, vagy legalábbis ellenfelet lát. Az tehát a feladat, hogy bizonyítsuk számukra: Kossuth és Petőfi utódai mi vagyunk, mi harcolunk a demokratikus szabadságjogokért, a parasztság jobb életéért. „Gyakorlatilag az a feladatunk – szögezte le a szervezeti utasítást követő elemző határozat –, hogy a Reformnemzedékben tömörült ifjakat, a Reformnemzedéken kívül álló

diákegyesületeket, egyes intellektueleket is felszólítsunk a közös harcra... Másrészt ottlévő tagjainkon és szervezeteinken keresztül... ugyanazokért a követelésekért, amelyekért közös harcra szólítottuk a diákságot, belülről indítsunk mozgalmat."[48]

Egy ugyanezen időben született másik dokumentumban felvetődött az a javaslat, hogy a nem fasiszta ifjúsági szervezetekkel való kapcsolat révén kezdeményezzék egy olyan ifjúsági ankét összehívását, amelyen megtárgyalnák az ifjúság, beleértve az értelmiségi és keresztény szervezetek fiataljainak legfőbb problémáit, kidolgoznának egy közös programot és ennek megvalósítására egy közös ifjúsági bizottságot. A program olyan követeléseket tartalmazna, olyan nyelven szólna – olvasható a jelzett anyagban –, amely megfelel „színvonaluknak, gondolkodásuknak és érzéseiknek". Külön kiemelte a parasztkérdés fontosságát, mert „rendkívül nagy szerepet játszik a polgári ifjúsági mozgalmak ideológiájában". Talán érdemes még egy kérdésre felhívni a figyelmet, ami később ugyancsak fontos szerepet játszott, hogy a jövőben a diák- és polgári ifjúsági szervezetekbe a „beküldési módszer" mellett fontos az „ott ismert és népszerű ifjak megnyerése", hogy „fasisztaellenes pozícióvá változtassuk át az ifjúsági szervezeteket".[49]

Az 1936 februárjában keletkezett, ugyancsak az ifjúság kérdésével foglalkozó dokumentum leszögezi, hogy a balfelé tapogatódzó és baloldalon álló fiatalokat a proletárdiktatúra jelszavával megnyerni nem lehet. A fiatalság különböző rétegei számára a legnépszerűbb, „helyzetüknek legmegfelelőbb követeléseket kell felállítanunk". Szervezeti téren szorgalmazza az ifjúságnak legmegfelelőbb formák kialakítását, „laza, minimális fegyelmet és áldozatot követelő mód felé" kell törekvéseinknek irányulnia.[50] Egyidejűleg felmerült annak a lehetősége is, hogy a KMP szervezeti felépítését is változtassák meg: az illegális szervezeteket alkalmazkodóbbá, rugalmasabbá kell tenni, olvasható az egyik javaslatban, hogy „közvetlenebb kapcsolatba" kerüljenek a tömegekkel.[51]

A KMP vezetőinek egy része, miközben bátor javaslatokkal élt az antifasiszta ifjúsági front feltételeinek megteremtése érdekében, más területen is fellépett az értelmiség megnyerése és a népfront feltételeinek kimunkálása érdekében. 1935 végére a pártnak – Vértes György közreműködésével – sikerült a *Gondolat*ot megszereznie, ezután készült el az a javaslat, amely a folyóirat jellegét, profilját kívánta meghatározni. A tervezet megállapította, hogy általános irányelv „az antifasiszta tendencia és a baloldal egységfrontjának szellemi téren való kiépítése". Hangsúlyozta, hogy mind külföldi, mind hazai vonatkozásban kiemelni, ismertetni kell mindazokat a törekvéseket, helyt kell adni mindazoknak az írásoknak, amelyek

az értelmiségi, írói egységfront megteremtését szolgálják.[52] Egy másik, Vértes György és Déry Tibor, a két szerkesztő között született megállapodás szerint „a lap íróiként számba jöhetnek mindazok, akik a lapban megjelenendő írásaikban a lap antifasiszta magatartását vállalják".[53]

Lényegében a fentiek szellemében született 1936. január 15-én a KMP Központi Bizottságának „Elvtársi levele" minden kommunistához, amely állást foglalt a KMP politikájában végrehajtandó fordulat szükségessége és egy olyan új stratégia kidolgozása mellett, amelynek alapján Magyarországon is létrejöhet „a munkásság minden részének akcióegysége és minden dolgozó ember fasisztaellenes népfrontja". Ehhez szükség van – hangsúlyozta a levél – egy olyan „demokratikus harci programra", amely platformja lehet egy antifasiszta, háborúellenes „harci szövetségnek". A KMP a jövőben „támogat minden olyan pártot és törekvést, amely a polgári demokráciáért harcol és demokratikus csoportosulást akar létrehozni Magyarországon", amely „gyülekezteti az összes antifasiszta és háborúellenes erőket".[54]

A KMP vezetése is tehát, ha vonakodva is, a VII. kongresszus szellemében munkálkodik a párt politikájának megújításán. A vezetés azonban nem egységes a „hogyan tovább" kérdésében és a változtatás mélységében és tempójában, továbbá megosztja az 1935 végén–1936 elején történt súlyos lebukás is. Ezek a körülmények is közrejátszottak abban, hogy a KMP KB tagjait a Komintern legfelsőbb vezető szerve leváltsa, és olyanokat állítson a párt élére, akik személyi torzsalkodás és a múlt terhének súlya nélkül vállalhatják és vállalják a népfrontpolitika gyorsabb kibontakoztatását.[55]

A párt felső vezetésében történtekkel egyidőben a hazai mozgalomban is felgyorsult a népfrontpolitika iránti érdeklődés és a gyakorlati megoldás keresése. A magyar kommunisták és a nemzetközi kommunista mozgalom legfelsőbb fórumán történtek iránt érdeklődők elsőként a *Népszava*, a *Pesti Hírlap*, az *Új Magyarság*, a *Pester Lloyd* és a *Magyarság*, majd később a *Szocializmus* hasábjairól rövid, tendenciózus hírek vagy értékelések révén értesültek a kongresszusról és a Komintern politikájában történő változás jeleiről.[56] A KMP központi lapja, a *Kommunista* 1935 őszén különszámban közölte Dimitrov beszámolóját, Kun Béla felszólalását és a határozatokat. Később ezek önállóan – sokszorosított formában –, brosúrában is megjelentek és a párttagság, elsősorban a funkcionáriusok egy részéhez eljutottak.[57]

A Komintern VII. kongresszusa nemcsak megerősítette a kommunistáknak azt a hazai mozgalomban, különböző ifjúsági szervezetekben is dolgozó csoportját, akik az útkereső politika kezdemé-

nyezői, sürgetői voltak, hanem az eddigieknél is merészebb, bátrabb, a kongresszus szelleméhez jobban igazodó politika megvalósítására ösztönözte őket. Ez nyomon követhető az MSZDP-hez, az OIB-hez fűződő, korábban a kommunisták akaratát ráerőszakolni akaró felfogás alapvető változásán. Rózsa Ferenc, aki az új megközelítésnek, az MSZDP-vel való együttműködés új távlatainak egyik kimunkálója és sok-sok vele folytatott vita ellenére is egyik következetes szorgalmazója volt, joggal szögezte le 1935 őszén, hogy „helyes és hajlékony" taktikával meg lehet valósítani a kommunisták és szociáldemokraták olyan kapcsolatát, amely távlatokban „hatalmas fejlődési lehetőséget rejt magában".[58]

Hasonló, sőt mivel az értelmiség és diákság balra tartó része az új iránt még fogékonyabb volt, mint az MSZDP korábbi politikájához görcsösen ragaszkodó vezetősége, gyorsabb változás tanúi lehetünk diák- és értelmiségi vonalon. 1935 nyarán a tandíjreform-mozgalom munkájában részt vevő fiatalok, az újpesti, rákospalotai és angyalföldi kommunisták, a velük tartó értelmiségiek, főleg a művészcsoporthoz tartozók, a külföldről nyári szabadságra hazatért kommunista egyetemi hallgatók az alsógödi Duna-parton, a gödi Fészekben, s más legális lehetőséget teremtő fórumokon izgalmas vitákban tárgyalták a népfrontpolitika problémáit, főleg a francia, a spanyol és részben a csehszlovák népfrontos törekvéseket és a VII. kongresszusról érkező híreket.

A találkozók résztvevői főleg azokból kerültek ki, akik később fontos szerepet játszottak a magyar népfrontpolitika kibontakoztatásában és gyakorlati megvalósításában. Gyakran megfordultak itt az Oszkó fivérek – Mód Aladár és Oszkó Gyula –, hosszabb távollét után megjelent Haraszti Sándor, megfordult körükben Vértes György, aki a *Gondolat* szerkesztője lett, Goldmann György, a művészcsoport egyik vezetője, Jáhn Ferenc, a szegények orvosa, a munkásszociográfia egyik úttörője, aki 1936 tavaszán a kispesti képviselőtestület tagja, s a háttérben ott volt Rajk László, Antal János, Rózsa Ferenc, Bálint György és Radnóti Miklós is.

A diákok körében egyre gyakrabban tűnt fel Donáth Ferenc jogászhallgató, aki a tandíjreform-mozgalomban betöltött szerepe révén a baloldali egyetemi hallgatók elismert vezetőjévé vált. „Szinte minden vasárnap ott volt az alsógödi parton Donáth Ferenc is – írja Béki Ernő visszaemlékezésében. – Azt tapasztaltam, hogy a diákfiatalok szinte valamennyien ismerik és valahogyan vezetőjüknek tekintik... Sokoldalú, színes egyénisége, marxista felkészültsége, mozgalmi jártassága, határozott fellépése nagy hatással volt ránk..."[59] A diákok közül ott találkoztunk Benedek Verával, Bikácsi Lászlóval és Irénnel, Babrach Imrével, Pataki Ernővel, Pollner

Györggyel, Porga Lajossal és időnként Ságvári Endrével, akik mind a Pázmány Péter Tudományegyetem valamelyik karának hallgatói, s ott vannak a Párizsból, Bonnból hazatért kommunista, vagy velük szimpatizáló diákok. Időnként megjelent néhány népi író is, leggyakrabban Darvas József.[60]

A vitatkozók ugyan még nem ismerték teljesen a VII. kongresszus anyagát, de a magyar polgári sajtó elejtett megjegyzéseiből, a cseh és francia lapokból, a Moszkvai Rádió éjszakánként hallgatott magyar nyelvű adásaiból mind teljesebb kép bontakozott ki a Komintern új irányvonaláról, a népfrontpolitikáról. Dimitrov teljes beszámolóját először egy Csehszlovákiában kiadott magyar nyelvű fordításban ismerték meg. A kommunista fiatalok ezekből nemcsak megértették, hogy kísérleteik helyesek voltak, hanem arról is meggyőződtek, hogy ezt bátrabban és következetesebben kell folytatni. Erre ösztönözte őket Rajk László is, aki az építőmunkássztrájk befejezése után ismét visszatért a diákmozgalom irányítására.[61]

A hazai és nemzetközi – francia és spanyol – események azonban nemcsak a kommunistáknak és a velük szimpatizálóknak adnak ösztönzést, hanem a gömbösi „reformtervekben" csalódottaknak, igen sok diáknak és fiatal értelmiséginek is. Ez a magyarázata annak, hogy körükben – országszerte – a korábbiaknál is jobban felfokozódott az érdeklődés a társadalmi problémák iránt, s ezek középpontjában változatlanul a parasztkérdés, a falukutatás állt. Az értelmiség, a diákság, főleg Szabó Dezső, Németh László és a mind többet publikáló népi írók révén a parasztságban látta azt a társadalmi erőt, amellyel az ország veszteglő szekere még kimozdítható. 1919 után többségük úgy vélte, a munkásmozgalom eljátszotta történelmi hivatását, az uralkodó osztályokban – főleg Gömbös reformterveiben való csalódásuk után – sem bíztak. Így maradt számukra az egyedüli „őserő" a magyar paraszt. Az a felismerésük, hogy Magyarországon a parasztság részvétele nélkül, főleg ellenére, semmiféle haladó társadalmi változást nem lehet végrehajtani, vitte őket egy, a parasztságra épülő társadalmi változást is magában foglaló politika irányába. Ez indította a népi írókat szociográfiai írásaik elkészítésére, Sárközi György szerkesztésében „Magyarország felfedezése" címen egy sorozat kiadására, amely azután széles körben tette ismertté nevüket, s amely sokak számára tette politikai programmá az írásaikban foglaltakat.

NÉPFRONTOS TÖREKVÉSEK A FŐVÁROSI ÉS DEBRECENI EGYETEMEKEN

A harmincas évek közepén az értelmiség és a diákifjúság körében egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az 1934-ben a tandíjreform-mozgalommal megindult és 1935 őszén a letartóztatásokkal megtorpant folyamatot más úton, de folytatni kell. A kommunisták munkájának középpontjába a bajtársi egyesületekben végzett munka került, amit Rajk László már 1935 elején szorgalmazott. Nemes Dezső, a KMP Központi Bizottságának hazai irányítója már 1935 augusztusában nemcsak egyetért ezzel, hanem sürgeti is a különböző diák- és értelmiségi szervezetekbe való beépülést, hogy azokat, vagy egy részüket megnyerve „legális bázisul szolgáljanak" a kiépítendő „antifasiszta front számára".[62] Egy másik, valamivel később készült jelentés arról tájékoztat, hogy a diákság körében növekvő ellenzéki magatartást, amely ugyan nem mentes „felületes" fasiszta hatásoktól sem, „kellő irányítás mellett könnyen aktivizálhatnánk, ami erős balratolódást eredményezhetne".[63] Rajk egyik, 1935–1936 fordulóján írt levelében újra csak azt hangsúlyozza, hogy a kommunista diákoknak „be kell nyomulni a meglévő diákszervezetekbe és a diáktömegek megmozgatásával kényszeríteni a szervezeteket is, hogy a tényleges harc útjára lépjenek".[64]

A KMP szorgalmazta 1935 őszén, az abesszíniai háború idején a Feminista Szövetség részéről indított „béke ankét" és aláírásgyűjtés támogatását, amely, mint leszögezte, alkalmas lehet egy szélesebb háborúellenes akció megindítására. Csatlakozásunk során – írta Nemes Dezső – nem kell kommunista követelésekkel fellépni, a cél, hogy e szövetség is megnyerhető legyen „a kialakulóban lévő népfront ügyének". A kommunisták azt a feladatot kapták, hogy tegyenek kísérletet arra, hogy más értelmiségi csoportokat, vagy neves személyeket is megnyerjenek az ügynek és a tervezett ankéton minél több jeles személyiség jelenjen meg. Komoly erőfeszítéseket tettek a Magánalkalmazottak Országos Szövetsége (MOSZ) megnyerésére és neves személyek csatlakoztatására. A MOSZ vezetősége azonban elutasította a csatlakozást, mondván: „fasiszta szervezethez nem csatlakozunk". Megnyerték az ügynek viszont Vámbéry Melániát, aki vállalkozott Kéthly Anna bevonására.[65] Támogatta az akciót a Babits körül tömörült írócsoport is. Az ankétot a rendőrség nem engedélyezte, a „Nemzetközi Béke Liga" keretében indult aláírásgyűjtés során azonban több mint 10 ezren adták nevüket az akcióhoz.[66] Az állandó rendőrségi zaklatások miatt a szövetség 1936 őszére meggyengült.

Hasonló céllal, de a korábbinál határozottabb feladattal küldték be a kommunista diákokat a Haladó Diákok Pártjába, amelynek egyik alapító tagja volt Ságvári Endre. Ennek révén sikerült már 1935 második felében jelentős befolyásra szert tenni a MIEFHOE-ben, ahol elsősorban Babrach Imrének volt meghatározó szerepe. Rajtuk keresztül sikerült kapcsolatot teremteni az Ügyvédjelöltek Országos Egyesületéhez. E két szervezet készítette el azt a memorandumtervezetet, amelyben tiltakozni kívántak az ügyvédi rendtartás törvénytervezete ellen, vagyis, hogy nem keresztény ügyvédeket kitiltsanak az ügyvédi Kamarából.[67]

Béki Ernő és Pollner György 1935 őszén beépült a Diplomások Önsegítő Szövetkezetébe (DÖSZ) is és összekapcsolták munkájukat az Ügyvédjelöltek Országos Egyesületével. Részt vettek a tervezett tiltakozómemorandum megszövegezésében és előkészítették azt az ankétot is, amely arra volt hivatva, hogy szélesebb körben elfogadtassák a memorandumot és ezt követően illetékes helyre juttassák.[68] Pollner György egyidejűleg részt vett az Orvos Kamara létrehozása ellen indított akcióban, ahol a DÖSZ-ben segítője Jáhn Ferenc volt. Az orvoskaron a diákok körében röpiratokon tiltakoztak a tervezet ellen.

Pollner ezen akció során került kapcsolatba az Americana orvoscsoportjával, ahol hamarosan vezető szerephez jutott és a medikusblokk titkára lett. Az 1936 legelején az Americanában indult falukutató szemináriumra is jelentkezett több, már befolyása alá került társával együtt. Teleki Pál és Szekfű Gyula ajánlására a csoport vezetője az író Kovács Imre volt, aki akkor még a műszaki egyetemen a közgazdasági szak hallgatója. A szemináriumi viták és az utána történt beszélgetések révén jó kapcsolat alakult ki Porga György és „csoportja", valamint Kovács Imre között. Porga időközben „baráti kapcsolatai" révén összeköttetést teremtett a Műegyetem hasonló gondolkozású hallgatóival, elsősorban Tettamanti Károllyal, Pikler Ferenccel és másokkal. Így itt is kialakulóban volt egy, a népfrontos törekvéseket támogató csoport.[69]

Kovács Imre tagja volt a Turul Szövetség Cserhát Bajtársi Egyesületének, ahol olyan baloldali gondolkozású fiatalok is tevékenykedtek, mint Barcs Sándor, Szabó Ferenc és mások. Megszervezték a Közgazdasági Hallgatók Egyesületét. Kovács már korábban kapcsolatban állt Bajcsy-Zsilinszkyvel és rendszeres látogatója volt a Centrál Kávéházban a baloldali írók „asztalának". Írásai révén neve mind szélesebb körben vált ismertté. Ezen a szálon keresztül „ismerkedtek", közeledtek egymáshoz a népi írók és a kommunista, vagy velük szimpatizáló diákok.[70]

A fővárosi eseményekkel szinte egy időben a debreceni egyete-

men is hasonló folyamat ment végbe. Erre hívta fel Rajk László a párt figyelmét 1936 januárjában, sürgetve „az összeköttetés megteremtését a pesti és vidéki diákmozgalom között".[71] Dehát mi is történt a Debreceni Tisza István Tudományegyetemen és a velük kapcsolatban álló értelmiségiek körében?

A gazdasági válság nyomán a debreceni egyetemisták és értelmiségiek egy részében is megindult, illetve felerősödött egy erőteljes, progresszív irányba tapogatódzó folyamat. Először a magas tandíjak elleni tiltakozás, majd az egyetemen egymást érő antiszemita hecckampányok elleni fellépés jelezte a változást. Külön is érdemes megemlíteni, hogy szemben a fővárosban jelentkező antiszemitizmussal, a Tiszántúlon – bár itt is kimutatható faji jellege, mégis – inkább tőkeellenes tartalommal, illetve a földkérdés megoldatlanságával összefüggésben jelentkezett. A diákok egy része, fokozatosan felismerve az antiszemita heccek mögött meghúzódó célokat, azok ellen fordult, és egy progresszív diákmozgalom kibontakozásának lett az elindítója.

A csoport politikai arculatának kialakulásában – eltérően a többi egyetemi városétól – jelentős szerepet játszott a Tiszántúl és Debrecen sajátos arculata, az egyetemi diákság körében egyre erőteljesebben ható politikai protestantizmus, amely a szociális kereszténységet hirdette.[72] Hatott az újra felfedezett Ady Endre forradalmi költészete, elsősorban a cívis városban fontos politikai és kulturális szerepet betöltő Ady Társaságon keresztül. Hatottak Szabó Dezső népies, nacionalista írásai, nézetei. Ugyancsak növekvő szerephez jutott a fokozatosan felélénkülő, 1918 októberét, a polgári demokratikus forradalmat vállaló Debreceni Reform Társaság.

Szabó Dezső mellett személyes jelenlétével is nagy hatást gyakorolt a debreceni értelmiségi fiatalokra Németh László, aki éppen a balratartó fiatalok ösztönzésére készíti el Debreceni Káté néven ismertté vált téziseit a magyarság jövőjéről. Ugyancsak itt írja a harmincas évek első felében egyszemélyes lapját, a *Tanú*t. Németh László e munkáiban fogalmazta meg talán legmarkánsabban a harmadik út gondolatát, azaz a szembenállást mind az ellenforradalmi rendszerrel, mind a polgári radikálisok, főleg pedig a munkásmozgalom mindkét irányzatával. Németh László kezdeti személyes és politikai varázsa, amely a szerveződő csoport indulásánál még fontos szerepet játszott, a harmincas évek közepén fokozatosan visszaszorult. Bár hatása mindvégig érvényesült, mégsem vált a diák- és a népi mozgalmat meghatározó erővé. Erről talán érdemes Veres Péter 1936-ban született írását idézni, akire kezdetben ugyancsak nagy hatása volt Németh Lászlónak. „Lenyűgözött őszintesége, ír-

ni tudása – vallja Veres Péter. – Ma mondorosnak érzem, szektaízűnek és unalmasnak. Akkor úgy éreztem: választ keres és ad egy csomó kérdésre, ma látom, hogy elmenekül a válasz elől... Az emberiség kormányzásában, alakításában még soha részt nem vett humanista szabadgondolkozók naiv szemlélete veszedelem a nagyon is reális munkásmozgalom számára."[73] Úgy vélem, nagyon is találó Veres Péter megállapítása, aki az induló Németh Lászlóval szemben jól látja az 1930-as évek közepének politikai nézeteiben megtorpanó s inkább visszahúzó, mint cselekvésre ösztönző íróját.

A csoport politikai arculatának kialakulásában jelentős szerepet játszott továbbá a kommunista elvekkel szimpatizáló helyi lap, *A mi útunk* szerkesztőségével létrejött együttműködés, illetve a csehszlovákiai magyar nemzetiségű Sarló mozgalomhoz, a kolozsvári, ugyancsak kommunista szemléletű *Korunk*hoz fűződő közvetett kapcsolat. A diákság e szűkebb csoportja – ahova Barcza Gedeon, Simon László, majd a jogászfiatalok egyik kiválósága, Újhelyi Szilárd tartozott – a város demokratikus szervezetei mind több rendezvényén vett részt, egyidejűleg pedig magát az ifjúságot érdeklő problémákat tűzte saját gyűlései napirendjére. A növekvő érdeklődés készteti a Társaságot arra, hogy Soó Rezső professzor vezetésével létrehozza a Hungarológiai Szakosztályt. Tevékenységének középpontjába a falukutatás, illetve az ennek keretében tartott tanácskozások kerültek. A megalakulást követően 25 előadásból álló sorozatot hirdettünk meg – írja Simon László, a szakosztály egyik alapítótagja –, amelyben előadóként „a népi mozgalom írói, a népiekhez közel álló kutatók, szociográfusok, folkloristák, etnográfusok, geográfusok és történészek szerepeltek".[74] Nagy hatással volt a fiatalokra a reformtársaság 1935. szeptember 2-i rendkívüli közgyűlése, amely állást foglalt 1848 eszméi, Kossuth debreceni függetlenségi nyilatkozata mellett. Ez akkor határozott náciellenes program volt. A közgyűlésen azt is hangsúlyozták, hogy szívesen adnak „szállást" a gömbösi politikából kiábrándult Reformnemzedék balszárnyának. A Tiszántúli Reform Nemzedék néven ekkor megalakult csoport új program kidolgozásán munkálkodott. E két egyesület, az Ady Társaság és a Reform Társaság, amelyben helyet kapott Debrecen összes demokratikus gondolkodású közéleti személyisége, a polgári liberális lapok szerkesztői, az iskolaváros több neves, haladó gondolkodású tanára[75], erősen vonzotta, egyben inspirálta a demokratikus irányban orientálódó egyetemi diákságot.

A debreceni egyetemi diákság körében megindult polarizálódás, az új utak keresése a legnagyobb diákszervezetben, a Turul Szövetségben és annak helyi bajtársi egyesületeiben is mindenütt tetten érhető.[76] A szélsőséges irányba forduló többség a Gömbös által hir-

detett programban, míg a balra fordulók a nemzet egyetemes problémáira a progresszív válaszadásban látták a kibontakozást. Ez a küzdelem 1933–1938 között különös erővel zajlott nem csupán az egyetemen, hanem a város politikai életében is.

Az 1933/34-es tanév antiszemita hecceinek hevében született 30-as (azaz 30 főből álló) bizottság fokozatos szétesése és benne a balra tartók elkülönülése a differenciálódás fontos jele volt. Tovább erősítette ezt a folyamatot, hogy a MEFHOSZ debreceni szervezete csatlakozott a Tandíjreform Bizottság 1934. novemberi memorandumához. A politikai polarizáció következő fontos állomása volt az 1935 tavaszán megrendezett első Debreceni Diéta. A tanácskozás szervezői: a Turul Árpád Bajtársi Egyesülete, a református Soli Deo Gloria debreceni csoportja, valamint a szárnyait újra próbálgató katolikus Szent László Kör volt, a helyiség pedig a Református Kollégium. A Diétán képviseltette magát az ország szinte minden egyetemének diákszervezete.

A tanácskozás alaphangját Kovács Imre, illetve Németh László – „A falu és paraszt", valamint „A magyar ifjúság problémái" című – előadása, valamint a velük tartó diákok hozzászólása adta meg. Maga a Diéta és a fentebb jelzett események is hozzájárultak egyrészt a Turulban a nácibarát csoportok háttérbe szorulásához, másrészt annak felismeréséhez, hogy a gömbösi reformigények helyett a legfontosabb társadalmi és gazdasági változásokat csak a rendszer átalakításával lehet megoldani.[77]

1935 közepére Debrecenben is – ha nem is problémamentesen – megérett a helyzet arra, hogy ez a progresszív irányba tapogatódzó egyetemi csoport a kommunista fiatalok bekapcsolódásával, illetve egymásratalálásával határozottan balra forduljon és váljon a népfrontpolitika kibontakozásának egyik alapvető bázisává.

A debreceni egyetemen eddig is tevékenykedő kommunista csoport – hasonlóan a fővárosihoz – nem vett igazán részt a diákság politikai életében. A befelé fordulás, a szektaszellem volt inkább a meghatározó. A hallgatók nagy részét alkalmatlannak tartották a marxizmus és a baloldali gondolatok befogadására. A változás itt is 1934–1935-ben kezdődött. Ezen az egyetemen is találkozunk olyan kommunista fiatalokkal és velük szimpatizálókkal, akik különösen fogékonyak az új kommunista politika befogadására. Meghatározó szerepe volt ebben Zöld Sándor orvostanhallgatónak. Ő már mint gimnazista marxista szemináriumok résztvevője, Kállai Gyula inspirálására – akit mint falubelit régebbről ismert – a múlt módszereivel részben szakítva, az illegális és legális munka kombinálásával kezdte meg az egyetemen a kommunista szervező munkát. Tevékenységüket közvetve Rajk László irányította.

Rajk Kállait még a budapesti tudományegyetemen vonta be a mozgalomba. Együtt dolgoztak mindaddig, amíg az 1933 tavaszán történt lebukásig az egyetem elhagyására nem kényszerültek. Kállai hazatért szűkebb hazájába, Hajdú-Biharba. Kállai és Rajk között ezután sem szakadt meg a kapcsolat, Radnóti Miklós közvetítésével tartották az elvtársi összeköttetést. Kállai révén Zöld Sándor is megismerte Rajk információit.

1935 tavaszán Zöld néhány társával – Vajda Benő, Kiss József, Tariska István és mások – a szektás elzárkózás helyett az együttműködést kereste a Diétán fellépő baloldali diákokkal és ez fordítva is így volt. Ennek eredményeként 1935 nyarára a csoport létszáma megháromszorozódott.[78]

Debrecenben is a tényleges „áttörés" a Komintern VII. kongresszusa után következett be, amelynek irányvonala megerősítette az eddig csak tapogatódzók törekvéseit. Kállai Gyula, mint visszaemlékezéseiben írja, a Moszkvai Rádió magyar nyelvű adásaiból értesült a történtekről. Ennek és feltehetően a francia népfrontról, annak kezdeti megnyilvánulásairól a magyar sajtóban olvasottak alapján határozta el, hogy egy széles körű, közös platformra épülő diákmozgalom kialakítására tesz javaslatot. Kezdeményezésére Zöld Sándorral együtt a nyári szünidő befejezése után egy nagy mozgalmi túrát szerveztek a közös teendők megbeszélésére.[79]

A szeptemberi túrán – mint Kállai írja – negyven-ötvenen lehettek munkásfiatalok, egyetemi hallgatók, magántisztviselők, brünni diákok. Kállai – hiányos ismeretei alapján – beszámolt a kongresszusról, vázolta elképzeléseit a párt előtt álló feladatokról és hangoztatta, hogy szükség van az eddigi módszerekkel való gyökeres szakításra és egy széles antifasiszta front létrehozására. Megállapította, hogy túl kell lépni a csak munkásegységet szem előtt tartó felfogáson. Nyitni kell a parasztság felé, főleg egy demokratikus földreform támogatásával és az értelmiség, illetve a középrétegek felé, azok náciellenes, demokratikus törekvéseit felkarolva. Kállai elképzelései egybeestek azokkal a kezdeményezésekkel, amelyek – mint már ismertettük – a Lenin-iskola magyar hallgatóinak vitáin, illetve a fővárosban tevékenykedő egyes kommunista csoportok állásfoglalásaiban fogalmazódtak meg. Ha külön-külön is, ezek az elgondolások egy irányba hatottak.

A Kállai által vázoltakat heves vita követte. A javaslatot a többség még nem fogadta el. Ellene leghatározottabban „a túrán" részt vett brünni diákok léptek fel. Így 1935 őszén még a debreceni kommunista fiatalok körében sem tudott egyértelműen hatni a népfront vonala.[80] Erről a Rajkhoz érkezett levelek és Rajk jelentései is számot adnak. Rajk László azonban nemcsak Kállait támogatta, ha-

nem szorgalmazta a kommunista fiatalok körében meglévő korábbi hibás nézetek, felfogások feladását, a módszerek megváltoztatását is. 1935 decemberében eljuttatta a csoporthoz a KMP-nek azt a brosúráját, amelyben Dimitrov beszéde, Kun Béla felszólalása és a kongresszus határozatai szerepeltek. Sőt leveléből az is kiderült, hogy közte és a debreceniek megbízottja között személyes érintkezésre is sor került.[81] Ez is segített abban, hogy a kommunista diákok körében a vita folytatódott. A Kállai Gyula által vázolt „program"-ot kezdettől támogatta Zöld Sándor, majd körülöttük egyre nőtt és aktívabb lett az a mag, amely a fenti célkitűzés valóraváltásáért tevékenykedett. Ide tartozott: Kiss József, Vajda Benő, Losonczy Géza, Tariska István, Majerszky Klára, Bars Sári és a Gyáni testvérek: Sándor és Imre. A kongresszusról, a francia és a spanyol népfrontról érkező hírek nyomán fokozatosan felülkerekedett a Kállai által körvonalazott elképzelés. De továbbra is dolgoztak az MSZDP és a szakszervezetek helyi szervezeteiben, ugyanakkor támogatták Takács Ferencnek, az MSZDP tiszántúli titkárának és Erdei Istvánnak, a város titkárának a pártvezetéssel szemben erősödő ellenzéki magatartását.[82]

1936. március 26–28-án került sor a második Debreceni Diétára. A szervezők azonosak voltak az első Diétáéival: Simon László mellett most nagy feladatot vállalt Újhelyi Szilárd, aki ez időben már kapcsolatban állt a Zöld Sándor vezette kommunista diákcsoporttal. Erre a Diétára, szemben az elsővel, nemcsak az országos diákszervezetek, hanem a különböző pártok képviselői is meghívást kaptak.

A Zöld körül tömörülők különösen készültek. Az előkészítés azonban nem volt teljesen zavartalan. Éppen ezidőben szakadt meg a kapcsolat Rajk Lászlóval, aki 1936 elején az erősödő rendőrségi terror és az ellene kiadott elfogató parancs miatt elhagyta az országot. A kommunista párt egészét, elsősorban a vezetést súlyos csapás érte. 1935 végén, 1936 elején mintegy 50, vezető funkcióban lévő kommunistát fogtak le, köztük volt Kiss Zsigmond is, a KMP tagja. Kállainak, a Zöld-csoportnak azonban – közvetett szálakon – Molnár Erik, illetve Haraszti Sándor révén sikerült kapcsolatba kerülnie Donáth Ferenccel. Őt Kállai még a budapesti egyetemről ismerte. Így végül a Diéta előtt az „utolsó pillanatban" mégis sikerült a vidéki és fővárosi diákmozgalmat – mintegy „véletlenszerűen" – összekapcsolni. Zöld Sándor meghívására azután mintegy „erősítésként" megérkezett Debrecenbe Donáth Ferenc, Béki Ernő és a *Népszava,* illetve a *Szocializmus* tudósítójaként Darvas József is.

Vajon Donáthék fellépése a Diétán a KMP irányító tevékenysé-

gétől teljesen „önállónak" tekinthető? A Diétán való szereplésük, ott megfogalmazott „programjuk" alapján nem függetleníthető a pártban megindult változásoktól. Már fentebb jeleztük, hogy a pártvezetőség 1935 őszén szorgalmazta egy diákkonferencia létrehozását. Ez akkor, októberben nem sikerült, ezért azt ajánlotta, hogy a kommunista diákoknak keresni kell az olyan legális fórumokat, amelyekbe bekapcsolódva megfogalmazhatják elképzeléseiket. Kun Béla már említett novemberi levele is ebben az irányban jelentett támogatást. Donáth vagy Kállai, ha közvetlenül – éppen a felső kapcsolat megszakadása miatt – a párttól nem is kapott olyan utasítást, hogy a Diétán részt vegyen, az előzmények a jelenlét helyességét sőt szükségességét egyértelművé teszik. A lebukás, Rajk László távozása ellenére az útkeresés kontinuitása megmaradt.

Álláspontjuk kialakítása, a Zöld Sándor által a Diétán elmondottak – mint az egyes munkákban, visszaemlékezésekben néha megfogalmazást nyert – nem tekinthetők a kommunista párttól teljesen függetlennek. Decemberben – mint már említettük – a debreceni kommunista diákcsoporthoz is megérkezett a KMP-nek a VII. kongresszusról szóló különkiadása. Feltehetően ezt Budapesten Donáthék is ismerték, sőt valószínűleg a párt 1936. január 15-i „Elvtársi levelét" is. Donáthék révén a Diétát megelőző beszélgetéseken ennek lényegét megismerhették a debreceniek is. A legújabb kutatás ugyanis azt bizonyítja, hogy az „Elvtársi levél" 1936 tavaszán megérkezett és ismert volt egyes kommunisták előtt. Ezt igazolja, hogy a levelet 1936 márciusában, a rendőrségi házkutatás során megtalálták a lebukott budapesti középiskolás diákcsoportnál. Márpedig ez csak – a mai ismereteink szerint – a Rajk László–Donáth–Béki vonalon, illetve a velük és a középiskolás diákokkal kapcsolatot tartó Szigeti Péteren keresztül juthatott a letartóztatottak birtokába.[83] A második Debreceni Diétára beterjesztett Zöld-féle határozati javaslatot – minden valószínűség szerint – így az „Elvtársi levélben" foglaltak is befolyásolták. A Zöld Sándor körül tömörült és Donáthékkal megerősített marxista csoport tehát e dokumentumok vagy legalábbis ezekről való tájékoztatás ismeretében, birtokában felkészülten vehetett részt a Diétán.

A Debreceni Diétát azonban nemcsak a baloldaliak, hanem a szélsőséges irányzat képviselői részéről is komoly előkészületek előzték meg.

A háromnapos konferenciát, amelyet dr. Tankó Béla, az egyetem rektora nyitott meg, elsősorban a baloldal uralta. Ortutay Gyula előadása a néprajzról, Hilscher Rezsőé a magyarság szociális helyzetéről, Papp Bélának, a *Magyar Út* szerkesztőjének egy liberális irányzatú társadalmi rendszerváltozásról szóló előadását ugyanúgy

nagy figyelem és érdeklődés kísérte, mint Kovács Imréét, illetve Kerék Mihálynak az agrárpolitikai kérdésekről szóló referátumát. A vitában az MSZDP debreceni városi titkára, a meghívott Erdei István is a földkérdés radikális megoldása mellett foglalt állást.

A zsidókérdéssel két előadó is foglalkozott: Barcza Gedeon, akihez kapcsolódott Veres Péter hozzászólása és Rajniss Ferenc, aki szélsőséges antiszemita oldalról közelített a problémához. Főleg az utóbbit és részben Pongrácz Kálmán „Dunavölgye és a magyarság" című nacionalista indíttatású, revíziós törekvéseket is magában foglaló előadását a jobboldali diákság „ünnepelte", míg Barcza és Veres Péter megállapításait a baloldal helyeselte. Itt ütközött össze a legélesebben a Gömbös-féle és a felvilágosultabb felfogás – írja erről Darvas József a *Népszavá*ban. „Az elvi harc az utóbbiak szinte maradéktalan győzelmével végződött. Az egyetemi ifjúság legtöbbje ugyanis értelmes ember, márpedig értelmes embernek könnyű bebizonyítani, hogy a faji kisebbség ellen való gyűlölet hirdetése (legyen az a kisebbség zsidó, vagy erdélyi magyar, vagy csehszlovákiai lengyel) mindig az igazi problémák elleplezését célozta."

A Diéta legnagyobb meglepetése a Zöld Sándor által előterjesztett program volt, ami elsősorban Kovács Imre előadásához kapcsolódott. Több visszaemlékezés szerint a javaslat Zöld Sándor és Újhelyi Szilárd munkája, ami a Donáthékkal folytatott vita után nyerte el végleges formáját. Az utóbbi időben előkerült dokumentumok azonban arra engednek következtetni, hogy ebben az 1936. januári „Elvtársi levélnek" is szerepe volt.

„A népfront megteremtése elsősorban azon múlik – olvasható az „Elvtársi levélben" –, hogy a proletariátus teljes erejével lépjen akcióba a dolgozó nép minden rétegének – különösen a dolgozó parasztságnak – a követeléseiért, azokért a követelésekért, amelyek – mint pl. a demokratikus választójog és szabadságjogok, földreform a parasztság pénzügyi megterhelése nélkül, a kartellek és nagytőke árdrágításának letörése, adóterhek leszállítása, háborús kalandorság elleni akciók – a proletariátus alapvető érdekeinek is megfelelnek." „Támogatunk minden olyan pártot és törekvést, amely a polgári demokráciáért harcol és demokratikus csoportosulást akar létrehozni Magyarországon . . . amely gyülekezteti a fasizmus ellenségeit és kész harcolni a parancsuralmi törekvések ellen a demokratikus követelésekért, valamint az imperialista háború ellen."[84]

Zöld Sándor eredeti tervezete a földkérdésben jórészt megegyezik az „Elvtársi levélben" foglaltakkal. Meggyőződésem, hogy csak a viták után és a Kovács Imre előadásában javasolt 500 holdas birtokhatár feletti felosztás szorgalmazása nyomán került be –

helyesen – a határozati javaslatba az 500 holdon felüli földbirtok felosztásának követelése. Egyébként – mint már jeleztük – 1935 nyarától a párt szorgalmazta bármiféle demokratikus földreformjavaslat támogatását, sőt egy új akcióprogram elkészítését is tervbe vette. A beterjesztett javaslat többi része is sok hasonlóságot mutatott a – fentebb idézett – „Elvtársi levélben" foglaltakkal.

Az ötszáz holdon felüli földek kártalanítás nélküli felosztása mellett Zöld tervezete ajánlotta a falusi gazdaadósságok konvenciójának, azaz elengedésének kimondását, mert „csak úgy tudják megtartani földjeiket, csak akkor van kilátásuk emberi életet élniük, ha megszabadulnak fojtogató adósságaiktól". A tervezet „az ipari kartellek és banktőke országvesztő hatalmának" megtörését ugyancsak a parasztság égető problémájának megoldásával hozta összefüggésbe, egyben a falusi és városi dolgozók felszabadulása előfeltételének is tekintette. A tervezet sürgette a demokratikus népjogok tiszteletben tartását és kiszélesítését. Követelte az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését, a gyülekezési és szervezkedési jog korlátozásának megszüntetését, a sajtószabadságot, az ipari munkásság szervezeteinek épségben tartását, a mezőgazdasági dolgozók szervezkedését tiltó törvény eltörlését.[85] Zöld Sándor előterjesztése révén tehát lényegében a KMP kidolgozás alatt álló népfrontprogramjához közel álló javaslat hangzott el a Diétán.

A programjavaslat bombaként hatott, írják az egykori résztvevők. Rugonfalvi Kiss István történészprofesszor, aki a vitát vezette, kérte, hogy a javaslattal érdemben ne foglalkozzanak, mert a Diétának nincs joga határozatot hozni, s ki-ki egyénileg, saját meggyőződése szerint alakítsa ki róla véleményét.[86] A résztvevők többsége elfogadta Kiss professzor érvelését. A javaslat felett így vita nem bontakozhatott ki, de termékenyítő hatását ez időtől nem lehetett az egyetem szellemi életéből kizárni. A kommunista és velük szimpatizáló diákok, illetve a jelen lévő írók más kérdésekben is felléptek a jobboldali, főként antiszemita nézetek ellen. A fasizmus és demokrácia, a nacionalizmus és a Duna menti népek együttélése kérdésében is a demokrácia, a szabadság eszméje, a szomszédainkkal való összefogás gondolata mellett foglaltak állást. A Diétán felszólaló diákok bizonyságát adták annak, hogy a demokratikus eszméknek nemcsak a jogászok, hanem a bölcsészek és az orvostanhallgatók között is vannak támogatói.

A Diéta a debreceni kommunista fiatalok és a baloldal első országos sikerét jelentette azzal együtt is, hogy fontos tapasztalatokat adott a népfrontmozgalomnak és a pártban és a párton kívül formálódó elveket a gyakorlati politika síkjára segítette. Mindez fontos kiindulópontja lett a későbbi eseményeknek. A Debreceni Dié-

ta tanulságait találóan összegezte Darvas József a *Népszavá*ban. „Az egyetemi hallgatóság legtöbbje még csak kiábrándult, utat kereső fiatal, a részletkérdéseket összefogó szemlélet nélkül, de úton a határozott állásfoglalás felé. Kezdeti jelenségek, de biztatóak." Ehhez még hozzáfűzi: „Nem vagyunk túlzott optimisták, nem értékeljük túl ezeket a kezdeti jeleket, de meg kell állapítanunk, hogy Debrecenben egyre inkább tisztulnak a fejek és a szemek."[87]

A diák- és értelmiségi politikában a Diéta nyomán bekövetkezett fordulatra hívja fel a figyelmet Donáth Ferenc is. Olyan diákokkal találkoztak, vitatkoztak és fogalmazták meg közös teendőiket – írja –, akiknek nézetei azonosak, vagy közel álltak a Komintern VII. kongresszusának szelleméhez, akikre építve lehetőség nyílt szervezetileg is előkészíteni az értelmiség és diákság demokratikus mozgalmát, akiken keresztül megnyílt a lehetőség más baloldali szervezetekkel és pártokkal való együttműködés kibontakoztatására.[88]

A Diétán elhangzottak nem maradtak meg az egyetem falai között. A jobboldali sajtó, mindenekelőtt Rajniss lapja, a *Magyarság* a „zsidóverő" beszédének viharos fogadtatásáról írt, miközben a debreceni lapok, továbbá a *Népszava,* valamint a *Válasz,* a *Szocializmus* és a *Korunk Szava* éppen a Diéta baloldali, demokratikus szellemét emelte ki.

A Diétát követően a felmerült vitapontok nem merültek feledésbe annál is inkább, mert az ország belső helyzete, főképp pedig a nemzetközi helyzet, az antifasiszta erők határozott ellentámadásának kibontakozása, a francia és a spanyol népfront sikerei felszínen tartották.

1936 tavaszán újabb csoportok közeledtek Zöldék mozgalmához. Különösen nagy jelentőségű volt Újhelyi Szilárd és Simon László révén a Turul Szövetség Verbőczi Egyesületre, illetve az Árpád Bajtársi Egyesületre gyakorolt befolyás. Mindketten az egyesületek vezéregyéniségei, egyben az Etelközi Szövetség debreceni szervezetének is tagjai voltak, így hatásuk ott is érvényesült. Rokonszenveztek Zöldék felfogásával a Bethlen Gábor bajtársi egyesület tagjai is.[89]

A Turul helyi vezetői természetesen megkísérelték eltávolítani az egyesületek éléről a „megingott" vezéreket és a mozgalmat elfojtani. Újhelyiék maguk is úgy vélték, nincs helyük a bajtársi egyesületek élén. Újonnan formálódó elveik, felfogásuk nem teszi ezt lehetővé. A kommunista fiatalok azonban meggyőzték őket arról, hogy a Turul elhagyása hiba lenne, sőt új vezető tisztséget kell meghódítani. A baloldali diákcsoport formálódásában egyre nagyobb szerepet kapott Zöld Sándor, aki célratörő, politikus alkat, meggyőzően érvelő és jó taktikai érzékkel rendelkező, a különböző területekről

érkező és nézeteket valló fiatalokat jól összetartó és határozottan kommunista irányba fordító egyéniség volt.[90]

Közben – Zöldék javaslatára – kísérletek történtek olyan egyesület meghódítására is, amely nemcsak fedezék, hanem legális centruma lenne egy széles demokratikus diákmozgalom kibontakozásának. A választás a halódó, csupán kártyacsaták céljait szolgáló Debreceni Egyetemi Körre esett. Még az egyetemi év lezárulás előtt sikerült a Kört megszervezni és vezetését átvenni. Maga az Egyetemi Kör a MEFHOSZ keretében működött, így a MEFHOSZ vezetői éppen a Turullal való rivalizálás miatt is örömmel fogadták a „váratlan" lehetőséget, az eleven klubélet megindítását. A Kör elnöke az átszervezés után Kiss József, alelnöke Vajda Benő, főtitkára pedig Zöld Sándor lett. A vezetőség az új tanév első felében megszervezte az Egyetemi Kör egyes szakosztályit. A legfontosabb szakosztályok vezetése ugyancsak kommunisták kezébe került: a jogászszakosztály elnöke Újhelyi Szilárd, a bölcsészeké Gyáni Imre, a kulturális szakosztály alelnöke pedig Losonczy Géza lett. Nem sikerült viszont az orvos- és a teológusszakosztály élére a mozgalommal szimpatizálókat választani.[91]

1936 őszére az Ady Társaság Hungarológiai Szakosztálya is a kommunista diákcsoport befolyása alá került. Vezetője, Soó Rezső professzor és a szakosztályban előadást tartó más tanárok is szimpatizáltak a mozgalommal, így pl. Gáborjáni Szabó György rajztanár, Ungváry Sándor középiskolái tanár, a Cserkészotthon egyetemi épületének felügyelője[92], sőt az egyetem rektora, Tankó Béla is, aki előadást is vállalt az Egyetemi Kör rendezvényein.

A baloldali csoportok rendszeres összejöveteleket tartottak. Ezekre népi írókat, neves publicistákat és tanárokat hívtak meg. Megvitatták a népi írók ez időben napvilágot látott munkáit. Különösen nagy hatással volt rájuk Veres Péter, aki gyakran nemcsak a gyűléseken jelent meg, hanem a diákok albérleti szobáiban hajnalig vitázott velük. Rendszeresen megbeszélték a nemzetközi, főként a spanyolországi események alakulását. Az összejöveteleken rendszeresen részt vett a diákok közül Barcza Gedeon, Simon László, Kiss József, Majerszky Klára, Kovács Kálmán, Jónás Imre, Losonczy Géza, Tariska István és még rajtuk kívül 8-10, befolyásuk alatt álló hallgató. Kovács Kálmán révén, aki a Református Tanárképző Intézet Kollégiumában lakott, kapcsolatot létesítettek az itt lakó baloldali diákokkal is: Gulyás Gáborral, Kovács Józseffel, Nyársapáti Károllyal, Szabó Kálmánnal és Nagy Tiborral. Tevékenységük érződött a *Bajtárs,* az *Új Vetés* című lapok munkájában. A *Válasz* mondanivalója is befolyásolta gondolkodásukat, de még hatott rájuk Németh László *Tanu*ja is.

A csoport befolyása mindjobban érződött az egyetem, főként pedig az egyetemi egyesületek munkájában. Az 1936 nyarán megtartott nyári egyetemen nemcsak az általános vitákon, megbeszéléseken próbálták befolyásolni a jelenlevőket, hanem egyes külföldi csoportokkal külön megbeszélésekre is sor került. Az ilyen tárgyalásokra legtöbbször a Cserkészotthonban került sor. Az ellenük felhozott későbbi vádpontokban külön is szerepelt az erdélyi fiatalokkal való megbeszélés, Veres Péter meghívása és Kállai Gyula gyakori részvétele az összejövetelen.[93] A tanácskozások felkeltették a rendőrség „érdeklődését" is, amely azután elrendelte megfigyelésüket, sőt olyan miniszteri intézkedéseket is kicsikartak, amelyek lehetővé tették a nyári egyetemen a baloldali megnyilatkozások megakadályozását.

A baloldali diákcsoport működése éreztette hatását a város politikai életében is. Rendszeresen eljártak az Ady Társaság és a Reformtársaság rendezvényeire, ahol hangot adtak demokratikus felfogásuknak. Gyakran írtak a város polgári lapjaiba is: többek között a *Debreceni Független Újság*ba, a *Debrecen*be, a *Magyar Út*ba. Kiss József, a legtöbbet írók egyike, későbbi vallomásában kijelentette: „Mindenik cikkembe bele vittem azt az elgondolásomat, amelyet nemcsak írásban, hanem szóval is állandóan propagálok, hogy Magyarország meglehetősen súlyos válságban és súlyos szociális feszültség közepette él, s különösen kisgazda és földmunkás rétege él súlyos válságban." Ezért követelte írásaiban – mondotta – a demokratikus szabadságjogok kiterjesztését, a szociális problémák megoldását.[94] Sőt a diákcsoport kapcsolatot keresett a Független Kisgazdapárt és a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Nemzeti Radikális Párt helyi és Debrecen környéki szervezeteinek vezetőivel, többek között a hajdúböszörményi, hajdúhadházi, hajdúnánási és derecskei parasztokkal.[95]

A MEFHOSZ egyik 1936. november 14-i rendezvényén ismét Zöld Sándor fellépése irányította a figyelmet az Egyetemi Körre. Az történt ugyanis, hogy Mussolini milánói beszéde után, amikor a diktátor határozottan kiállt a magyar revízió mellett, a MEFHOSZ elhatározta, hogy táviratban üdvözli Mussolinit ez alkalomból. A távirat elfogadására összehívott MEFHOSZ-gyűlésen Zöld Sándor mint az Egyetemi Kör főtitkára az egyesület nevében helytelenítette a táviratot. Felszólalásában bírálta a német és olasz fasizmust és kijelentette: az Egyetemi Kör résztvevői antifasiszták.

Zöld állásfoglalása után a reakciós egyetemi csoportok követelték, hogy az Egyetemi Kör ítélje el főtitkára kijelentését és vonja le a személyi konzekvenciákat is. A kör vezetőségének többsége azonban erre nem volt hajlandó. A támadók leszerelése és a kör vezető-

ségének védelme érdekében Zöld Sándor a MEFHOSZ vezetőségéhez írott levelében közölte: ő nem az Egyetemi Kör megbízásából, hanem személyes meggyőződésből fejtette ki véleményét. Levelében ismételten hangsúlyozta: a németek ellenzik a magyar revíziót s hiába támogatja azt Mussolini mint a németek szövetségese, kénytelen Hitler döntéseit tudomásul venni.[96]

1936 végén már nemcsak az egyetemi diákszervezetek hadakoztak a mind erőteljesebben kibontakozó helyi demokratikus diákmozgalommal, nemcsak a rendőrség figyelme terelődött rá, hanem a Vitézi Szék helyi vezetősége is arról tájékoztatta tagjait, hogy „számos egyetemi hallgató – akik a bajtársi egyesületekben vezető tisztséget viselnek – kimondottan kommunista érzelmű és ilyen körökkel tart fenn érintkezést".[97]

Valóban: 1936 nyarára a Kállai Gyula és Zöld Sándor által vezetett diákok marxista, kommunista csoporttá érlelődtek. Rendszeressé vált kapcsolatuk és együttműködésük a Donáth Ferenc vezette csoporttal. A Debreceni Diétán történt első személyes találkozó után 1936 nyarán újabbra is sor került. A nyár folyamán Balatonszárszón, a Soli Deo Gloria református diákszervezet szokásos évi konferenciáján ismét találkozott Donáth Ferenc, Mód Aladár, Béki Ernő és Zöld Sándor.[98] Itt a további közös teendőket beszélték meg. Kétségtelen, e találkozó jelentős szerepet játszott a budapesti és a debreceni diákmozgalom megerősödésében.

1936 nyarán – a debreceni sikerek nyomán – vetette fel Donáth Ferenc a budapesti Egyetemi Kör „megszállásának" gondolatát. A kör, amely még az első világháború előtt alakult, a háború után jórészt elnéptelenedett, néhány egyetemista, illetve volt régi diák járt a kitűnő helységeket elfoglaló klubba – a debrecenihez hasonlóan – kártyacsatákra. Pataki (Bachner) Ernő kapta a megbízást az Egyetemi Kör titkárának, Kávássy Bélának a megnyerésére. Kávássy – mint ez több visszaemlékezésből is kiderül – örömmel fogadta az ajánlatot, mert tartott attól, hogy „a régi és elnéptelenedett" egyesületet előbb vagy utóbb a belügyminiszter felszámolja. A terv sikerrel járt.

Az Egyetemi Kör gyorsan benépesült. Orvostanhallgatók, gyógyszerészek, bölcsészek, sőt még műszaki egyetemisták is megjelentek. 1936 őszén itt is sor került az Egyetemi Kör vezetőségének újjáválasztására. Kávássy kivételével a vezetőség szinte teljesen új, a kommunistákból, illetve az általuk befolyásolt diákokból került ki. Pataki (Bacher) Ernő lett a kör titkára, a vezetőség tagjai között pedig ott volt Béki Ernő, Becsy Pál, Pollner György, Porga Lajos és Tettamanti Károly Albin.[99]

A budapesti Egyetemi Kör a fiatalok körében érdeklődésre szá-

mottartó előadásokat, vitákat rendezett. 1936 tavaszán és nyarán az egyetemisták egy része a paraszti problémák mellett komolyan érdeklődött a francia és a spanyol események, általában a népfront iránt. Sok vitára adott lehetőséget a baloldali, a polgári liberális sajtó lojális megnyilatkozása – a *Népszava,* a *Pesti Hírlap,* illetve a *Szocializmus,* a *Válasz* – és a reakciós lapok vad támadása. A sajtóban, meg az egymást érő vitákon is sok rokonszenves megnyilatkozás hangzik el a francia és a spanyol népfront mellett, sőt egyre gyakrabban merül fel a hazai népfront megalakításának gondolata. Ez az igény nemcsak a munkásszervezetekben, hanem az értelmiségi és diáktanácskozásokon is felmerült. Ennek ad hangot mind következetesebben a KMP féllegális folyóirata, a *Gondolat* is.

A budapesti Egyetemi Kör vezetősége igyekszik kielégíteni a fiatalok sokirányú érdeklődését. Ebben az időben a Sárközy György szerkesztette „Magyarország felfedezése" című sorozatban és azon kívül egymás után látnak napvilágot a népi írók nagy társadalmi hatást kiváltó munkái: Szabó Zoltán: „A tardi helyzet", Veres Péter: „Az Alföld parasztsága", Illyés Gyula: „A puszták népe", Darvas József: „A legnagyobb magyar falu", Féja Géza: „Viharsarok", majd később Kovács Imre: „Néma forradalom". E nagy műveken túl néhány, a diákegyesületek keretében működő szociológiai csoport is jelentkezett önálló munkával. Növelte az igényt az a körülmény is, hogy a legnagyobb paraszti, egyben az egész magyar társadalom problémáit feszítő fő probléma: a földkérdés a népi írók munkái nyomán, meg a spanyolországi népfront győzelme, majd a kirobbant polgárháború következtében új megvilágításba került. Sőt, az a körülmény, hogy a *Gondolat*ban vita indult a munkás-paraszt és értelmiségi összefogás[100] és Molnár Erik tanulmánya[101] révén a magyar agrárkérdésről, hallatlanul felcsigázta a problémák iránti érdeklődést. Az Egyetemi Kör ezt az igényt akarta kielégíteni, egyben a népi írók és a diákság kapcsolatát szorosabbra fűzni, amikor egymás után hívta meg rendezvényeire a népi írókat. Az Egyetemi Körben Kerék Mihály, Féja Géza és Illyés Gyula előadásait 50-60 fős diákközösség hallgatta és vitatkozta végig. De nemcsak a nepi írók estjei voltak látogatottak, hanem a különböző szavalóestek és más témájú előadások is. Így pl. telt ház előtt tartott előadást a népzenéről Kodály Zoltán.

A KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEK

1936 nyarától a szellemi élet a korábbinál is pezsgőbbé vált. Gömbös Gyula halálával a totális fasiszta törekvések kudarca, s már

előtte is a „reformok" és a mögötte meghúzódó szociáldemagógia lelepleződése, a mind veszélyesebb formát öltő revíziós követelések, főleg pedig a német és olasz fasizmus agresszív szándékainak nyílt jelentkezése nyomán szélsőjobboldali csoportok, a nyilas mozgalom aktivizálódása felgyorsította a politikai és szellemi életben is a differenciálódást. A gyorsan növekvő nácibarát tábor, a nácikkal szimpatizáló, de politikájukat fenntartással fogadó Bethlen-csoport mellett, ha lassan is, az ellenkező oldalon az 1936-os francia és spanyol népfront sikerei, mindkét országban a népfront kormányra kerülése, majd a spanyol szabadságharc kezdeti sikerei a balra tartók számára jelentkezett igazi alternatívaként a fasizmus elleni harcban.

A baloldali pártok, mindenekelőtt az MSZDP és központi lapja, a *Népszava* „új korszak"-ról, a népfrontról pedig mint „történelemátalakító erőről" kezdett cikkezni. „Minden nép Párizs felé tekint" – írta 1936 nyarán Mónus Illés, az MSZDP főtitkára. Hasonlóan fogalmazott Bálint György is a *Pesti Napló*ban. A *Válasz* hangneme és tartalma is változóban volt. Hasonló gondolatok kaptak helyet a Magyarországon is olvasott romániai magyar nyelvű *Korunk* hasábjain és az 1936 tavaszán indult, a magyar kommunisták számára is fórumot teremtő csehszlovákiai *Magyar Nap*ban, vagy a Párizsban kiadott – a magyar kommunista emigráció lapjában, a – *Szabad Szó*ban. Ezeknek a gondolatoknak, politikai elképzeléseknek lett nemcsak gyűjtőhelye, hanem a népfronteszme legfőbb hazai terjesztője, alakítója, formálója a KMP féllegális folyóirata, a *Gondolat*.

A szociáldemokrata és kisgazdapárti vezetők, akik társadalmi és politikai helyzetüknél fogva elsősorban voltak hivatva arra, hogy Magyarországon is kísérletet tegyenek a demokratikus erők összefogására, elzárkóztak a népfront magyarországi megvalósításának még a kísérlete elől is. Tény azonban, hogy a szociáldemokraták a francia és a spanyol népfrontot a fasizmus elleni harc sikeres alternatívájaként nemcsak elismerték, hanem sajtójukban, gyűléseken népszerűsítették is. Ezzel éppúgy, mint a reakció dühös támadásaival még inkább felcsigázták a dolgozó tömegek, a baloldali, illetve a balra tartó erők körében a népfront iránti érdeklődést.[102] A Nyugaton zajló események – a francia népfront politikai és szociális intézkedései, a spanyol szabadságharc – még inkább azokra az akut problémákra irányították a figyelmet, amelyek a magyar értelmiség egy részét is foglalkoztatták. Így azután, amit a politikusok, a legális politikai pártok nem vállaltak, tehát a politika fő vonulata helyett egyre inkább mellékvágányokon tört utat magának.

1935–1936 fordulóján, az Új Szellemi Front kudarca után – míg egyesek a politika helyett a szellemi szférába való visszavonulást vá-

lasztották – néhányan, mint Veres Péter, a *Gondolat*ban a munkás-paraszt szövetségről indított ankét bevezetőjében, Féja Géza pedig a *Válasz*ban írott, „Magyar Parasztpártot" című cikkében ismét a politika irányába fordította a népi írók és a velük tartók táborát.

Féja Géza cikkében olyan parasztpárt létrehozását sürgette, amely a szervezett munkássággal összefogva – tehát Veres Péter gondolatához kapcsolódva – vállalkozna a magyar problémák gyökeres megoldására, s amely kiinduló pontja lehetne „a dolgozó rétegek egységének", „új nemzeti integrálódásának". Ehhez még hozzátette: a földreform az az alap, amelyet minden dolgozónak közösen kell vállalnia. A Féja és Veres Péter által felvetettekről kibontakozó vita a *Válasz*, illetve a *Gondolat* hasábjain, valamint az e kérdésekben érdekelt politikai pártok megnyilatkozásai arra vallanak, hogy nagyon is fontos problémák kerültek felszínre. Féja javaslatát bár közvetlenül nem, de közvetetten támogatta Takács Ferenc, az MSZDP tiszántúli titkárságának vezetője, országgyűlési képviselő, és Erdei István debreceni városi párttitkár is.

Az egyetemek baloldali diákcsoportjai, a népi írók egy része által felvetett gondolatok és javasolt politikai elképzelések mind sürgetőbben igényelték azt a politikai erőt és szervezetet, amely egységbe, közös platformba tudja olvasztani és a politikai gyakorlat valóságává tudja változtatni a közös irányba húzó, de szétforgácsolt csoportokat. Ezt kísérelte meg a KMP a maga útkereső, majd a népfrontot – ha kezdetben következetlenül is, de – vállalni akaró kezdeményezéseivel. Az 1936 tavaszán bekövetkezett események – a pártvezetés leváltása, a pártszervezetek feloszlatása – miatt keletkezett vákuum ezt azonban átmenetileg hátráltatta. 1936 nyarán Szántó Zoltán vezetésével létrejött a KMP ideiglenes Központi Bizottsága Prágában, és megkezdődött a kapcsolatfelvétel a hazai mozgalommal. Az új KB, folytatva a már megkezdett munkát, most már következetesen a népfrontpolitika megvalósításáért szállt síkra. Olyan, a fasizmus ellen harcra kész erők mozgósítását szolgáló programot dolgozott ki, amely magában foglalta a feudális maradványok következetes felszámolását, a nagybirtok felosztását, a demokratikus szabadságjogok széles körű megteremtését, Tanács-Magyarország helyett demokratikus köztársaság megteremtését. Jelszava lett: „keressétek, ami összeköti" a munkásságot a fasisztaellenes erőkkel.

Szántó Zoltán 1936 őszén vette fel a kapcsolatot azokkal az elvtársakkal, akik már az elmúlt években is bizonyították, hogy a demokratikus erők összefogásának, valamint a szektás módszerek felszámolásának következetes szószólói. Így került sor elsőként Szántó Zoltánnak Vértes Györggyel való találkozására, aki korábban a

KMP-ben sajtóvonalon, majd a párt Egységbizottságának vezetőjeként, illetve a *Gondolat* szerkesztőjeként az egységfront és népfront következetes híve volt. 1936 őszén sor került Donáth Ferenc és a KB egyik tagjának megbeszélésére, decemberben pedig Linzben Donáth és Szántó Zoltán találkozójára.

A tanácskozáson Szántó ismertette Donáthtal a párt új politikai irányvonalát, a magyar pártban történt változások okait és tájékoztatta az új – sejteket mellőző, főleg a legális szervezetekben végzett – szervezési módszerekről, valamint az érintkezés, a kapcsolattartás formáiról. Donáth Ferenc viszont beszámolt Szántó Zoltánnak a diákmozgalomban elért eredményekről, az értelmiségi, főleg a népi írókkal kialakult kapcsolatokról és a további elképzelésekről. Donáth Ferenc a KB-tól megbízást kapott a már megkezdett munka folytatására. A KB részéről hasonló kapcsolatfelvétel történt a KIMSZ megbízottjával, illetve az MSZDP-ben és a szakszervezetekben folyó munka irányítására kiszemelt elvtárssal is. 1937 tavaszán megszervezték a Prágában szerkesztett és nyomtatott új központi pártlap, a népfrontos *Dolgozók Lapja* Magyarországra juttatását.[103]

Szántó Zoltánék elképzelése, mint ez az általa írott részletes jelentésből kitűnik, az volt, hogy a magyar népfrontmozgalomban több vonzási központot alakítanak ki, s ezeket megfelelő időben és szervezeti keretek között megkísérlik összekapcsolni. Egyik ilyen vonzási központnak ígérkezett a *Gondolat* és szerkesztősége, illetve az 1937-ben Hont Ferenc vezetésével alakult Független Színpad közössége. A másik központnak az OIB és a diákmozgalom a velük kapcsolatban lévő népi írók táborával együtt. A harmadik központ pedig a szociáldemokrata pártban és szakszervezetekben folytatott munka nyomán kialakuló és az első kettőt is befolyásoló közös szervezkedés lett volna. E három vonzási központ fokozatos közelítésével reméltek kezdetben olyan laza népfrontos szervezetet teremteni, amely végülis alapja lehet a magyar antifasiszta front kibontakozásának.[104]

Nemcsak idehaza, hanem külföldön, az emigrációban is igyekezett az új vezetés a demokratikus erők közös frontját megteremteni. Tárgyalások folytak Garbai Sándorral, Böhm Vilmossal, Károlyi Mihállyal. Utóbbival sikerült is egy közösen szervezendő konferencia tervében megállapodni. Az emigrációban megjelenő kommunista, vagy befolyásuk alatt álló lapok, folyóiratok, amelyeknek egy része eljutott Magyarországra is, ugyancsak a népfront megteremtésének szolgálatában álltak. Bár egyedi eset, de érdemes megemlíteni, hogy a kommunisták részéről 1936–1937 fordulóján felmerül annak lehetősége, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét Párizsba

hívják és megkísérlik megnyerni a népfront ügyének. A terv szerint a francia orientációjú Bajcsy-Zsilinszkyt Párizsban összehoznák a népfront francia vezetőivel. Rajtuk keresztül „óvatosan" meggyőznék a népfront „előnyeiről" és rávennék arra, hogy idehaza is vegyen részt „a népfront" létrehozásában.[105] A terv ugyan nem realizálódott, Bajcsy-Zsilinszky Endre, ha nem is vett részt ebben az időben a népfrontos törekvésekben, a debreceni fiatalok mozgalmát közvetve támogatta.

A KMP vezetőivel való kapcsolat megteremtése és főleg levelezés útján rendszeressé válása után mind határozottabban tudatosodott a Donáth Ferenc körül csoportosulókban, hogy szükség van egy közös demokratikus értelmiségi és diákszervezet létrehozására. E munkában a kommunisták és a népi írók több szálon szövődő kapcsolata mellett nagy jelentősége volt a *Gondolat*nak és szerkesztőgárdájának, amely egyrészt vállalkozott a politikai és ideológiai kérdések, különböző nézetek, elképzelések tisztázására, másrészt pedig bizonyos organizáló szerepet is betöltött. A *Gondolat* rövid időn belül nemcsak vonzási központja lett a népfronttal rokonszenvezőknek, hanem egyben tükörképe is a vitázó, érvelő, álláspontokat tisztázó, vagy közelítő szellemi életnek. A folyóirat hasábjain hónapról hónapra ott találjuk Révai József Mónus Illéssel vitázó cikkeit a népfrontról, Bálint György, Antal János, Haraszti Sándor, Mód Aladár, Molnár Erik, vagy éppen Donáth Ferenc, Schöpfflin Gyula és Jáhn Ferenc helyzetfeltáró, elemző, a fő kérdésekben kölcsönös megértést szorgalmazó írásait. A kommunisták mellett itt olvashatók a népi írók – Illyés Gyula, Darvas József, Veres Péter – sokoldalú, főleg a parasztproblémát fejtegető írásai. Közli a folyóirat Radnóti Miklós néhány költeményét, irodalmi kritikáját, és hosszú évek után kommunista lapban József Attila neve is felbukkan. Megszólalnak a lap hasábjain olyan polgári radikális írók, újságírók, mint Remenyik Zsigmond, Pálóczi Horváth György, Rideg Sándor, Vámbéry Rusztem és László Gyula, vagy a szociáldemokrata Braun Róbert. A választójog kérdésében találkozunk Féja Géza, és egy rövid cikk erejéig még Kéthly Anna véleményével is.

A *Gondolat*nak azonban nemcsak az írógárdája volt népfrontos, hanem egész szemlélete is. A népfront és az országot foglalkoztató alapvető problémák mellett a folyóirat szerkesztősége figyelemmel volt minden olyan megnyilvánulásra, alkotásra, akcióra, amivel az összefogás ügyét elő lehetett mozdítani. Szinte nem volt olyan baloldali irodalmi mű, amelyről ne emlékezett volna meg. Érdemeiket méltatta, hibáikat pedig segítő szándékkal bírálta. Megemlékezett Bartókról éppúgy, mint Derkovits Gyuláról, a zenei estekről épp-

úgy, mint a rangos művészeti kiállításokról. Vitázott a *Szocializmus*nak a népfront magyarországi megvalósítását elutasító cikkeivel éppúgy, mint a *Válasz* harmadikutas nézeteivel, a József Attila szerkesztette *Szép Szó* népieseket támadó írásaival ugyanúgy, mint Kassák Lajos néhány vitatkozó cikkével.

A *Gondolat* szerkesztőségének komoly szerepe volt a kommunista Hont Ferenc szerkesztette *Független Színpad* című lap és az antifasiszta gondolkodású színészeket tömörítő, hasonló nevű munkaközösség létrehozásában. Célunk: „egyesíteni mindazon szellemi erőket, amelyek a haladó szellemű, demokratikus Magyarországért küzdenek" – írta Hont a *Független Színpad* hasábjain. A *Gondolat* közreműködésével sikerült a Szocialista Képzőművészek Csoportjának rangos antifasiszta kiállítását is megszervezni.[106]

1936–1937 fordulóján a kommunista diákok és a velük mind közelebbi kapcsolatba kerülő értelmiségiek, elsősorban a népi írók között egyre szorosabbá vált a kapcsolat, rendszeresebbé a találkozás. Hol az Egyetemi Kör rendezvényein, hol a Hársfa utcai Diákok Házában találkoztak, ahol egyébként Kovács Imre is lakott. Az Egyetemi Körben Féja Géza, Illyés Gyula, Kerék Mihály és mások tartottak előadásokat. Megfordult itt Veres Péter és Tamási Áron is. Később a Centrál Kávéház írói törzsasztalánál is, kezdetben csak „vendégként", megjelent az Egyetemi Kör egy-egy diákvezetője: Pollner György, Porga Lajos, legtöbbször azonban Donáth Ferenc. A „törzsasztal" rendszeres látogatója volt Szabó Lőrinc, Sárközi György, a *Válasz* szerkesztője, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Tamási Áron és Kodolányi János. Időnként megfordult itt Nagy Lajos, Zilahy Lajos, Szabó Zoltán, Jankovits Ferenc, Darvas József is, pártoló tagként Németh Imre képviselő.

A „diák–író találkozók" nem csupán baráti összejövetelek, beszélgetések, hanem heves politikai viták színterei is. A kommunista diákok igyekeztek mind felkészültebben részt venni ezeken, partnereivé válni az íróknak. A széles körű tájékozódás mellett ezért is mélyedtek el a marxista irodalomban, hisz többségük előbb lett kommunista, mint hogy a marxizmus alapelveivel megismerkedhetett volna. Így ez az időszak a szervező munka mellett az elérhető, főleg legális marxista irodalom megismerésének az ideje is volt.

Kezdetben nagy segítséget jelentettek számukra a Schönstein Sándor nevéhez fűződő – a „Marxistische Arbeiterschulung" magyar nyelvre fordított –, Marx közgazdasági tanait tárgyaló füzetei, és az MSZDP-nek a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom problémáival foglalkozó kiadványai, a „Szociáldemokrata füzetek". Hozzájutottak néhány alapvető marxista irodalomhoz is, így pl. Szabó Ervin: „Marx és Engels válogatott művei"-hez; Engels:

„A család, a magántulajdon és az állam eredeté"-hez; Marx: „A filozófia nyomorúságá"-hoz. Debrecenben a református kollégium könyvtárában és néhány „veterán" kommunistánál megtalálták Leninnek a Tanácsköztársaság idején kiadott „Állam és forradalom" című munkáját. Közkézen forgott Mód Aladárnak ebben az időben írt és csak kéziratban olvasható „Materialista lélektan"-a, továbbá Sándor Pál és Molnár Erik munkái. Nagy érdeklődéssel kísérték a francia és a spanyol népfront eredményeit. Gereblyés László erről szóló és a *Népszavá*ban, valamint a *Szocializmus*ban megjelent írásai keresettek voltak, úgyszintén a csehszlovákiai Práger kiadónál megjelent és nagy nehezen áthozott magyar nyelvű marxista és szépirodalmi könyvek. A fiatalok körében nagy megbecsülésnek örvendett a Cserépfalvi Kiadó által megjelentetett, igaz, a cenzúra miatt erősen megcsonkított „Csendes Don" s minden írás, ami a Szovjetuniót hozta életközelbe.[107] Amikor csak tehették, hallgatták a Moszkvai Rádió magyar adását és néhányan, akik hozzájutottak, forgatták a *Kommunistá*nak a KI VII. kongresszusáról kiadott különszámát.

1936–1937 fordulóján a jobboldali egyetemi diákszervezetek tevékenysége is felélénkült. Gömbös Gyula halála után a Bethlen nevével fémjelzett politikához közelebb álló Darányi Kálmán alakított kormányt. Parlamenti bemutatkozásakor kiderült, hogy nem kívánja folytatni Gömbös totális fasiszta törekvéseit, sőt a pártszervezés terén is vissza kíván térni a hagyományos bethleni módszerekhez. Darányi tervei az országos politikában a Gömbös idején megerősödött szélsőjobbszárny, illetve a Kozma Miklós belügyminiszter körül csoportosulók háttérbe szorítását jelentette. Ez ellen a szélsőjobb és főleg a szárnyait bontogató nyilas mozgalom heves kirohanásokkal tiltakozott. Ennek nyomai jelentkeztek ismét az egyetemi bajtársi szövetségekben is.

A Gömbös idején fellépő Reformnemzedék mandátumokból és egyéb „zsíros állásokból" kimaradt tagjai most úgy érezték, hogy Darányi nemcsak morzsákhoz nem juttatja, hanem a politikai érvényesülés reményétől is megfosztja őket. A Turul Szövetség „ifjú titánjai" úgy érezték, hogy vezéreik a húsosfazék mellett megfeledkeztek róluk. A különböző diákszervezetek között ismét kiéleződött a rivalizálás. Érezhetővé vált, hogy a diákmozgalomban, ha lassan is, de nő a baloldal befolyása. Fontos vezető posztok kerültek a baloldal birtokába. Ennek a belső „bomlásnak" volt bizonyos megnyilvánulása 1936 végén a Turul Szövetség Miskolcon megrendezett „követtábora", ahol a baloldal, elsősorban a debreceniek ismét hallatták hangjukat. Követeléseiket még az ellentábor egy része is szimpátiával fogadta. E belső problémák leküzdése késztette

a Turul vezetőit arra, hogy a Szövetség a „tettek mezejére" lépjen.[108] A „fővezér" szerint az elkövetkezendő hónapokban a szövetségnek „átütő erejű" politikai mozgalommá kell válnia. Röviddel a követtábor után hangzott el a Berlinben járt Kozma Miklós javaslata: náci mintára létesítsenek Magyarországon is, elsősorban az egyetemi hallgatók részére, ifjúsági munkatáborokat.

1937 elején így a Turul Szövetség lett a fő kezdeményezője és fő propagálója a nácikat utánzó ifjúsági munkatáborok létrehozásának. A munkatáborok felállításának problémája azonban újabb választóvízzé vált. Segítette ezt az is, hogy a javaslattevő Kozma Miklós kénytelen volt belügyminiszteri tisztétől – éppen a berlini út miatt – megválni. A munkatáborok mellett természetesen a szélsőjobboldal, főleg Rajnissék *Új Magyarság* című lapja állt ki. A felvetett javaslat egyidejűleg véleményalkotásra és a munkatáborok felállításának elvetésére késztette a náciellenes erőket. Sajtójuk: az *Est*-lapok, a *Pesti Napló*, a *Népszava*, a *Válasz*, a *Korunk Szava* és más folyóiratok is elítélték a kezdeményezést, amely a magyarságtól idegen és a szociális problémákat, főleg az értelmiségi munkanélküliség gondjait fasiszta módszerekkel kívánja megoldani.

A munkatáborok körül zajló vita adta a baloldali fiataloknak, elsősorban a kommunistáknak, Donáth Ferencnek és társainak azt az ötletet, hogy a Turul Szövetség és a Budapesti Egyetemi Kör közös rendezésében vitát szervezzenek a javaslat támogatói és ellenzői részvételével. Az Egyetemi Kör ajánlatát a Turul elfogadta. Az ankétra minden fontosabb ifjúsági szervezetet meghívtak, az OIB-t Donáth Ferenc, a kérdésről vitázó sajtó képviselőit pedig ugyancsak a Kör hívta meg. A baloldal gondosan készült a találkozóra. Komoly lehetőséget látott ugyanis abban, hogy e fórumon ne csak a munkatábort utasítsák el, hanem egyidejűleg ismertessék demokratikus célkitűzéseiket is.

Az ankétot megelőző megbeszéléseken az OIB-t Valachi Gyula és Apró Antal képviselte, ott volt Ságvári Endre, aki a VII. kerületi szociáldemokrata ifjúsági csoport titkára, egyben a Haladó Diákpárt egyik vezetője volt és kapcsolata volt az Egyetemi Körrel, valamint Oszkó Gyula. Arról nincs tudomásunk, hogy az előzetes tárgyaláson a Kör valamelyik képviselője jelen lett volna. Itt fogalmazták meg az öt pontból álló, a munkatáborok felállítását elutasító, egyben az ifjúság demokratikus követeléseit tartalmazó memorandumot.

Az ankétot 1937. február 4–5-én tartották meg. A tanácskozáson Katona Jenő a *Korunk Szava* szerkesztősége és olvasótábora nevében fejtette ki álláspontját. A főszerkesztő előadásában érvekkel bizonyította, hogy a munkatáborok bevezetése politikailag, erköl-

csileg, s főként szociális szempontból elfogadhatatlan. Hasonló érvekkel utasította el a javaslatot Kovács Imre is, aki az ankéton a Budapesti Egyetemi Kör véleményét tolmácsolta. Kovács Imre referátumában „adatok egész sorával bizonyította, hogy munkatáboroknál a szociális élet emberségesebb átépítésére" más területeken „szinte beláthatatlan lehetőségeink vannak". Közöttük első helyen mindjárt egy radikális földreform végrehajtását, a munkásoknál a bérminimum megállapítását, a munkaidő csökkentését, a 40 órás munkahét bevezetését és nagyarányú közmunkák megindítását javasolta. „Aki munkatábort sürget, az voltaképpen ezeknek a gyökeres megoldásoknak az elsikkasztásán" fáradozik – szögezte le az előadó. Papp Béla, a *Magyar Út* szerkesztője az önkéntes munkaszolgálat mellett, míg természetesen a Turul Szövetség képviselője a kötelező munkatáborok mellett foglalt állást.

Az MSZDP Országos Ifjúsági Bizottságának álláspontját Apró Antal és Valachi Gyula fejtette ki. Határozottan elutasították a munkatábor intézményét, egyben beterjesztették a már említett memorandumot is, amely tartalmazta a munkásfiatalok követeléseit és szorgalmazta az értelmiségi és munkásfiatalok közös fellépését az ifjúságot érintő kérdésekben. A munkatábor nem segíti, ellenkezőleg, eltávolítja egymástól a munkás- és tanulóifjúság „azon legáldozatrakészebb, legértékesebb rétegeit, amelyek elsősorban volnának hivatva az igazi találkozás útjára lépni" – olvasható a dokumentumban. „Ez az út pedig, melyen minden becsületes magyar dolgozónak és fiatalnak haladnia kell: küzdelem a magyar nép gazdasági és politikai felemelkedéséért. Küzdelem a bérek emeléséért, a munkaidő csökkentéséért, fizetett közmunkákért, radikális földreformért, minden dolgozó életnívójának a felemeléséért." A gazdasági, szociális követelések megvalósításának feltétele „a politikai szabadságjogoknak a legszélesebb rétegekre, s a dolgozó és tanulóifjúságra is vonatkozó kiterjesztése; a választói és választhatási korhatár leszállítása, az ifjúság szabad szervezkedésének és gyülekezésének lehetővé tétele".

Az OIB javasolta továbbá, hogy a munkás- és tanulóifjúság helyzetének feltárására és a közös teendők kimunkálására az ifjúsági szervezetek a jövőben működjenek együtt.[109] Az ankét igen viharos volt éppen az ellentétes nézetek és az OIB szereplése miatt. Ennek ellenére lényegében elérte célját: újabb fórumot és sajtónyilvánosságot teremtett a demokratikus ifjúsági mozgalmak számára és sikerült nyílt vitában véleményüknek nemcsak hangot adni, hanem egy demokratikus programot is beterjeszteni és ehhez híveket toborozni.

Darvas József, az ankét egyik résztvevője a *Gondolat* hasábjain a

következőkben összegezte az itt történteket: „Nem a minden kérdésre kiterjedő elvazonosság, közös világnézet hozta közös frontra az intellektuális fiatalok egy részét a munkásfiatalokkal. Az ankét fő tanulsága éppen az, hogy konkrét kérdésekben közös világnézet nélkül is azonos eredményre jutnak azok, akik ítéletük kialakításánál a magyar dolgozók helyzetéből, a nagyobb kenyér és több szabadság szükségességéből indulnak ki."[110] A KMP központi orgánuma, a *Dolgozók Lapja* is úgy értékelte az ankétot, mint amely bizonyság arra, hogy a diákság egy része együtt akar haladni a munkásfiatalokkal.[111]

Az ankét célja tehát nem csupán e kimondottan náci intézmény elutasítása volt, hanem határozottabb demokratikus irányt adni a diákság körében erősödő balratolódásnak, illetve a demokratikus diákmozgalmat összekapcsolni az ifjúmunkás-mozgalommal. Talán az sem véletlen, hogy éppen ez időben folynak mindkét területen egy demokratikus program kidolgozásának előkészületei. Kovács Imrének az ankéton megfogalmazott követelései erős hasonlóságot mutattak a fiatalok által benyújtott memorandumban foglaltakkal.

Alig néhány héttel később az OIB – küldöttgyűlésre készülve – röpirat formájában adta közre „A dolgozók független, szabad és megelégedett Magyarországáért" nevet viselő akcióprogram-javaslatát. Ebben az ankéton kifejtetteket nemcsak megismételték, hanem pontosították is. Követelték, ami az ankéton megfogalmazottakban nem volt ennyire egyértelmű: „minden nagyhatalmi érdektől és befolyástól mentes külpolitikai függetlenséget"; az egyoldalú külkereskedelmi kapcsolatok fokozatos leépítését. Szorgalmazták a barátságot a Duna-medence kis államaival és a következetes békepolitikát. Szociális és belpolitikai követeléseik is konkrétabbak lettek, mint az ankéton megfogalmazottak voltak. A földreform követelésénél például megkülönböztették az 1000 és a 200 holdon felüli földbirtokok felosztásának mértékét és időbeli határát. Általános, titkos választójog mellett követelték az egyesülési, gyülekezési, szervezkedési, sajtó- és szólásszabadságot, 8 órás munkanapot, 2 pengős napi munkanélküli segélyt, béremelést, a lakbérek leszállítását, a közvetett adók megszüntetését, s egyidejűleg progresszív adórendszer bevezetését. A fasizmus elleni harc csak e konkrét követelésekért folytatott küzdelmen keresztül vezethet el a demokratikus Magyarországhoz – olvasható a dokumentumban. A magyar demokratikus ifjúság küzdelmének kapcsolódnia kell ahhoz a hatalmas harchoz, amely „Madridtól Berlinen keresztül Nankingig" folyik – szögezték le.[112]

A demokratikus ifjúság mozgalmai – mint a követelések, prog-

ramjavaslatok, találkozások és az ezekről szóló híradások is jelzik – egy közös célt szolgáltak: a demokratikus erők ifjúsági frontjának a megteremtését. Célunk – szögezte le Szántó Zoltán a KMP munkájáról szóló, 1937 végén készült részletes jelentésében –, hogy „az ifjúmunkások fasizmus- és háborúellenes politikai harcát összekössük a budapesti egyetemi ifjúság demokratikus mozgalmával".[113]

Ma a demokratikus diákifjúsági frontot szervezők visszaemlékezéseiben gyakran olvashatunk arról, hogy ilyen közvetlen feladatuk nekik nem volt. Voltak érintkezési pontok – írja például Donáth Ferenc –, de „a mi törekvéseink érthető módon elsősorban ... az értelmiségi fiatalság felé fordultak ..."[114] Ez nem mond ellent annak, hogy Szántóék a különböző hazai kommunista csoportokkal való kapcsolatuk révén a más és más területen folyó, de azonos irányba ható mozgalmakat igyekeztek összefogni és közös céllal mozgósítani. 1937 kora tavaszán így azután az egymáshoz közeledő, a célokat azonosan megítélő munkás- és diákfiatalok március 15-e közeledtével – bár külön-külön[115], de – azonos tartalommal kívánták a neves évfordulót a demokratikus erők emlékezetes napjává tenni. Ebben – ha ellentétes előjellel is – a belpolitikában történt események is besegítettek.

A Darányi-kormánynak a Gömbös-féle tervek, a szélsőjobboldal politikai súlyának visszaszorítására tett kísérletei, Kozma Miklós félreállítása akcióra késztette a Turul Szövetség vezéreit is. A Turul mozgolódásának hátterében a szélsőjobboldal állt, beleértve a szerveződő nyilas mozgalmat is. 1937. február 22-én az ország összes egyetemein nagyarányú antiszemita megmozdulásokra került sor. Debrecenben az akció február 25-én véres verekedéssé fajult.[116] A Turul az antiszemita megmozdulásokkal egyidőben fogalmazta meg „Új márciusi pontok" címen 12 pontból álló, fasiszta és szociális mezbe öltöztetett követeléseit és ezek mellé igyekezett az egyetemi ifjúságot felvonultatni. „Programját" hivatalosan a március 15-i ünnepségek keretében kívánta nyilvánosságra hozni.

Március első napjaiban pattant ki a MOVE vezetőinek puccsterve, amely a Darányi-kormány megbuktatására irányult. A parlamentben Bethlen Istvántól a szociáldemokratákig mindenki határozott intézkedéseket követelt az egyetemeken a rend helyreállítására és a MOVE-puccs szervezőinek felelősségre vonására. Darányi határozott intézkedésekkel próbálta elejét venni a szélsőjobboldali akciók elfajulásának. Közben még egy esemény – ez már a baloldalon – kavarta fel az ország amúgy is zavaros belpolitikai vizeit.

Február 23-án a pécsi bányavidéken több száz bányász éhség-

sztrájkba lépett, 24-én pedig a bányászok hozzátartozói tüntető menetben a bányaigazgatóság elé akartak vonulni. A tüntetőket csendőrsortűz állította meg; 3 halott, több súlyos sebesült volt. A pécsi egyetemisták és nyilasok a történteket igyekeztek a maguk javára kamatoztatni. Ezért a szociáldemokrata párt az éhségsztrájk gyors befejezésére törekedett. 66 óra után az éhségsztrájkot sikerült is befejezni, az ígéretek beváltásának elmaradása és a tömeges elbocsátás miatt azonban február 28-án most már négyezer bányász a föld felett lépett sztrájkba. Végül március 16-án ez is eredménytelenül fejeződött be.[117] A pécsi bányászok megmozdulása a szélsőjobboldali akciók idején a kongresszusra készülő szociáldemokrata vezetést arra késztette, hogy visszafogja politikai tevékenységét és az OIB-t is mérsékletre intse a március 15-i ünnepségekkel kapcsolatban.

A diákság szélsőjobboldali megmozdulásait és a MOVE-puccsot elítélő parlamenti és sajtó-megnyilvánulások, a hivatalos intézkedések átmenetileg kedvező feltételeket teremtettek a szerveződő demokratikus erőknek arra, hogy március 15-én színre lépjenek. A KMP – mint ez Szántó Zoltán jelentéséből és a már ismertetett előzményekből is kiderült – szerette volna, ha a diákok, a velük kapcsolatban álló értelmiségiek, főleg a népi írók és az OIB munkásfiataljainak közös fellépése volna március 15. Az MSZDP vezetősége a kialakult helyzetben azonban fellépett a hivatalosan nem támogatott rendezvény ellen, és az általa szervezett, önálló, hagyományos márciusi ünnepséggel lezártnak tekintette az ügyet.

A Donáth Ferenc irányította kommunista diákok ezek után a népi írókkal közösen készültek március idusára. A budapesti Egyetemi Kör régi hagyománya, a március 15-i múzeumkerti megemlékezés erre jó lehetőséget biztosított. „Mondhatjuk – írja Donáth Ferenc visszaemlékezésében –, hogy a Budapesti Egyetemi Kör bölcsője volt annak a nagy jelentőségű mozgalomnak, amely utóbb Márciusi Front néven vonult be a magyar történelembe."[118]

1936 végén, 1937 elején a budapesti Egyetemi Kör diákjai, a *Gondolat* szerkesztő- és írógárdája mind szorosabb politikai és személyi kapcsolatba került a Sárközi György szerkesztette *Válasz* körül tömörült, főleg népi írói csoportosulással. E kapcsolatok révén a március 15-re készülődő kör diákjai programjuk megfogalmazásába és az egyetem falain túllépő szervezet létrehozásába igyekeztek bevonni a velük szimpatizáló írókat is. A korábbi tapasztalatok ugyanis azt bizonyították, hogy a két csoport termékenyítően hat egymásra. A marxizmus és népiség ugyan eszmeileg, világnézetileg lényeges eltéréseket, de – főleg a parasztkérdésben – rokonvonásokat is mutatott. Az adott pillanatban, a demokratikus célok szolgá-

latában nemcsak a közeledés, a kölcsönös egymásrahatás, hanem a közös cselekvési szándék is meghatározóan esett latba.

1937. március 15. közeledtével mind fontosabbá vált a közös program kidolgozása és elfogadása. Olyan program kidolgozásáról volt szó, amelyet nemcsak a két – a diákcsoport és a népiek –, hanem a demokratikus irányba haladó, vagy tapogatódzó politikai csoportok, személyek, esetleg pártok is el tudnak fogadni, olyan programról, amely kiindulópontja lehet egy, a szó politikai értelmében vett népfrontszervezetnek.

A program összeállításában kiindulópontként jöttek számításba azok a követelések, amelyeket a diákcsoport az elmúlt másfél évben valamilyen formában, elsősorban a Debreceni Diétán már közzétett. A programról elsősorban a Diákok Házában Kovács Imre[119] – aki az előkészületekben inkább a Kör tagjaként, mint íróként vett részt –, Donáth Ferenc, Béki Ernő, Pataki (Bachner) Ernő és Tettamanti Károly között folyt a vita. Ebbe időnként kommunista részről bevonták még Haraszti Sándort. A polémiába később bekapcsolódtak a Centrál Kávéház írói is. Ugyancsak vita volt a tervezett szervezet neve körül is.

A programvitáról közvetlen korabeli dokumentum nem áll rendelkezésünkre, de Szántó Zoltán a már említett összegező írásában részletesen kitért ezekre. „Az egyetemi szövetség [Egyetemi Kör – *P. I.*] vezetői kapcsolatba léptek szocialista és demokratikus írókkal, újságírókkal, de olyanokkal is, akik régebben Gömbös új szellemi frontjához tartoztak, de Gömbös fasiszta demagógiájának hátat fordítottak – írja. – A közös mindezeknél az irányzatoknál, hogy a fasiszta diktatúra ellen vannak, és a földreform, valamint a demokratikus jogok hívei. Javaslatunkra[120] az egyetemi szövetség elhatározta, hogy március ünnepét Budapesten az egyetemkertben tartják. Elhatározták, hogy ebből az alkalomból bejelentik a »Demokratikus Magyarország programját«. A 12 pont megszövegezésénél azok az instrukciók játszották a legnagyobb szerepet, amelyeket a demokratikus Magyarországért vívott harc érdekében mi megbeszéltünk Donáth – illegális nevén Frigyes – elvtárssal . . . Az elvtársak azonban a különböző irányzatokkal szemben nem tudtak kellően fellépni. A program nem következetes és nem egységes. Vannak benne olyan ellentétes pontok is, amelyeket mi helytelenítettünk. Az elvtársak azonban nem akarták ezt a fontos akciót megzavarni és egy kompromisszumos megoldásba mentek bele." Szántó elsősorban a 12. pontban a pánszláv veszély bennmaradása[121] ellen emelt kifogást, és túlzottnak tartotta diákcentrikusságát is.

Szántó Zoltán jelentésével jórészt azonosan, néhány részletet még jobban felvillantva írja le a programmal és a március 15-i ak-

ció előkészületeivel kapcsolatos gondokat Béki Ernő, a tárgyalások egyik résztvevője. „A március 15-én történt fellépés terve és az Egyetemi Körrel való közös platformjának kialakítása sok-sok izgalmas tárgyalás anyaga volt... A legtöbb nehézséget Kovács Imre magatartása okozta. Vele a 12. pont megfogalmazásában volt szinte lehetetlen az elvi engedmény nélküli megegyezés. A közeledés szinte milliméterekben volt mérhető és március 15-e egyre jobban közeledett. Emlékszem, milyen nagy volt körünkben az izgalom. Felvetődött a kérdés, ragaszkodjunk-e álláspontunkhoz a 12. pont következetesen demokratikus tartalmát illetően, akkor elszalasztjuk a közös fellépés kínálkozó lehetőségét, vagy tegyünk bizonyos elvi engedményeket, persze lehetőleg minél kisebbeket, azzal, hogy a közös cselekvés megérleli a korrekció lehetőségét. Miután valamennyi alapvető demokratikus követelésünket elfogadták, úgy láttuk, nem lenne helyes a végsőkig ragaszkodni álláspontunkhoz a vitás kérdésekben, s ezzel kiváltani a megegyezés meghiúsulását. Úgy emlékszem – fejezi be erről szóló mondanivalóját Béki Ernő –, hogy Donáth Ferenc még közvetlenül március 15-e előtt is körmeszakadtáig harcolt, de végül mégis el kellett fogadni a 12. pontot abban a formában, ahogyan végül is felolvasták és közzétették."[122] „Kovács Imrét nem sikerült akkor meggyőznünk – írja Donáth –, hogy állásfoglalása helytelen és a pánszlávizmus emlegetése csak zavaró. Végül is abban maradtunk, hogy nem volna helyes az egyetértést kockáztatni, hozzájárultunk, hogy a 12. pont az ő megfogalmazásában kerüljön be a programba." Ebbe azért is beleegyeztek, mert akkor eléggé nyilvánvaló volt, hogy a fő veszélyt a fasiszta Németország jelenti.

Manapság a Márciusi Front megalakulása és működése is jórészt a népi írók nevéhez kötődik, jórészt elsikkad belőle az a kezdeményező, sőt, a mozgalmat életre hívó és életben tartó szerep, amit a KMP irányította baloldali diákifjúság betöltött. Ezért fontos, hogy a maga helyére tegyük e fontos eseményt, s benne is kiemeljük a KMP szerepét, amely nem a kommunisták utólagos erőlködése, hanem történelmi valóság.

Szántó Zoltán jelentését, a Béki Ernő és mások visszaemlékezésében foglaltakat igazolják Kovács Imre és Féja Géza korabeli írásai is. „A tizenkét pontot barátaimmal, a fiatal egyetemi hallgatókkal fogalmaztuk", írja Kovács Imre „Levél a Márciusi Frontról" című cikkében. Hasonlóan fogalmaz a *Válasz* 1937. júniusi számában Féja Géza is. A Márciusi Front „eszméjét az egyetemi fiatalság legműveltebb rétege vetette fel, s tizenkét pontját ugyancsak ők írták. A Márciusi Front, ez a mély értelemben vett magyar front nem tett egyebet, mint az ifjúság elé vetítette a magyar kérdés egészét."

Egy évvel később, amikor a *Népszava* a Márciusi Front létrejöttét már teljes egészében a népi íróknak tulajdonította, Féja Géza levelet intézett Bresztovszky Edéhez, a *Népszava* akkori szerkesztőjéhez, és ebben korrigálta a lap tévedését. „A valóság érdekében közölnöm kell a következőket: A Márciusi Frontot egyetemi hallgatók alapították. Első megnyilatkozása az 1937. március 15-én a Múzeumkertben tartott gyűlés volt."[123]

Már a 12 pontból álló program megfogalmazásánál is alapvető célkitűzés volt, hogy ne csak a demokratikus gondolkodású diákság, hanem az ország egész demokratikus közvéleménye támogassa, hogy ne egy csoport, vagy egy réteg programja legyen, hanem a választót előtt álló ország számára alternatívát, politikai alternatívát jelentsen, azaz lényegét tekintve a KMP népfrontpolitikáját, „a demokratikus Magyarország" célkitűzéseit fejezze ki. Ezt, mint látni fogjuk, a 12. pont kivételével sikerült is elérni. Bár a 12. pont elvi problémákat rejt magában, mégis a dunai népek összefogásának, a dunai konföderáció gondolatának felvetése játszotta a vízválasztó szerepet a reakció demagóg és a valóban demokratikus tábor követelései között. Ez a magyarázata annak is, hogy a program ismertté válása után a támadások középpontjába miért éppen a 12. pont került.

A program mellett fontos volt, hogy most már nemcsak a diákság, hanem az ország demokratikus közvéleményét formálni akaró, a haladó diákság és a velük tartó írók szervezkedésénél lényegesen szélesebb tömegeket magában foglalni szándékozó mozgalom elnevezésében is vonzó legyen. A név körül is, mint azt egyes visszaemlékezések jelzik, voltak viták, ha nem is olyan hevesek, mint a program kérdésében. Abban mindenki egyetértett, hogy a „front" név benne legyen, ezzel is kifejezésre juttatva a harcosságot, a küzdeni akarást. De fontos volt az is, hogy a név kifejezze az összefogás gondolatát, demokratikus jellegét és a magyar tradíciókra is utaljon. A vitába bekapcsolódó Féja Géza és Kovács Imre is egyetértett abban, hogy nemzeti front nem lehet, mert ez hasonlóságot fejezne ki Rajnissék szervezés alatt álló szélsőjobboldali tömörülésével. Féja a Magyar Front elnevezést javasolta[124], a kommunisták azonban túl szélesnek tartották és a mozgalom fő cékitűzését, a szociális tartalmat kevésbé látták kifejezőnek. Felvetődött a „népfront" megjelölés is, ezt azonban elvetették, mert azonnal támadási felületet jelentett volna a reakciónak és a kormánynak is, másrészt a lehetséges támogatók éppen a név miatt határolták volna el magukat a mozgalomtól.

A név körül még folyt a vita, amikor Donáth Ferenc több társával együtt Debrecenbe utazott, hogy a Debreceni Egyetemi Kört

tájékoztassa a fejleményekről, a készülő 12 pontos programról, a névvitáról, és kérje a Kör egyetértését, az akcióhoz való csatlakozását. A debreceni kommunisták teljes támogatásukról biztosították a fővárosiakat. Megígérték, hogy március 15-én Debrecenben is nyilvánosságra hozzák a 12 pontot, és a fővárosihoz hasonló megemlékezést tartanak. A névvita megemlítésekor az emlékezők szerint Újhelyi Szilárd javasolta, hogy legyen a mozgalom neve Márciusi Front.[125] Ezzel Donáth egyetértett, és a Budapesti Egyetemi Kör is elfogadta. Haraszti Sándor kiemelte, hogy ez nemcsak az 1848-as forradalmi hagyományokhoz való ragaszkodást, hanem a zászlóbontás időpontját is magyarázza, egyben összekapcsolja az ország előtt álló általános nemzeti és szociális feladatokkal.

Az elkészült és a fiatalok által elfogadott programot Kovács Imre vezetésével néhányan a Kör tagjai közül elvitték a Centrál Kávéház írói törzsasztalához, hogy velük is megbeszéljék, elfogadtassák, támogatásukat megnyerjék. A Centrálban Sárközi György közreműködésével Donáth Ferenc, Pollner György, Porga Lajos és Kovács Imre tájékoztatta az írókat a tervekről. A megbeszélésen ott volt Zilahy Lajos, Illyés Gyula, Féja Géza, Nagy Lajos, Szabó Lőrinc és Németh Imre is. Bár voltak módosító jellegű észrevételeik, végül is az eredeti fogalmazványt fogadták el.

Az előkészületek során külön gond volt a március 15-i múzeumkerti ünnepség engedélyének megszerzése. Az országban a nyilas és a jobboldali diákifjúság megmozdulásai, a tervezett MOVE-puccs leleplezése miatt feszült volt a helyzet. A Magyar Nemzeti Diákszövetség és a Turul által a Vigadóban meghirdetett diáknünnepség eleve szélsőjobboldali, kormányellenes megnyilatkozásokat rejtett magában. Az MSZDP szokásos tattersali március 15-i ünnepsége a francia és a spanyol népfront hatására, a nyilasok provokatív támadásai miatt, a pécsi bányászsztrájkkal is szolidaritást vállalva nemcsak tömegméreteiben, hanem hangulatában is forróbbnak ígérkezett elődeinél. Ilyen körülmények között tartani kellett attól, hogy az Egyetemi Kör nem kap engedélyt az ünnepség megtartására és főleg arra nem, hogy bejelentse a Márciusi Front zászlóbontását és ismertesse 12 pontos programját. A Márciusi Frontal egyetértők között egy sem volt olyan, aki a belügyminiszternek „garancia" lett volna a szervezet „nemzeti, hazafias és keresztényi" szellemére. Ezért vetődött fel Zilahy Lajos neve: Zilahy országos hírű író, a kormány előtt is tiszteletben álló személyiség. Ő „hozta össze" 1935-ben a népi írók és Gömbös találkozóját és indította útjára az Új Szellemi Frontot. Később Zilahy is belátta tévedését, elítélte Gömbös csapdáját és többször is tanújelét adta náciellenes érzelmeinek.

A neves író megnyerését Bálint György és Sárközi György vállalta, akik személyesen is kapcsolatban álltak vele.[126] Feltehető, hogy a szélsőjobboldal támadása, az arisztokrácia egy részének ezzel szembeni határozott ellenérzése, sőt minden valószínűség szerint bizonyos kormánykörök egyetértése is közrejátszott abban, hogy Zilahy Lajos végül is közösséget vállalt a Márciusi Fronttal, sőt elfogadta azt is, hogy tartson beszédet a márciusi 15-i ünnepségen. Ezzel elhárult minden akadály. Végleges formába öntötték a 12 pontot, amit Béki Ernő közvetlenül március 15-e előtt személyesen vitt le Debrecenbe, hogy az Egyetemi Kör a budapestivel együtt ott is ismertethesse a március 15-i diákünnepségen.[127]

A MÁRCIUSI FRONT MEGALAKULÁSA ÉS PROGRAMJA

Március 15. előestéjén került sor a fővárosban az MSZDP megemlékezésére, amelyen több mint tízezren vettek részt és „teljes díszben" felvonult a rendőrség is, hogy az esetleges „rendbontást", vagy tüntetést megakadályozza. A forró hangulatú ünnepség szónoka Szakasits Árpád volt, a közbekiabálók pedig a francia és a spanyol népfrontot éltették és magyar népfrontot sürgettek.[128] Érdemes megemlíteni, hogy az ünnepségen részt vett Haraszti Sándor, Donáth Ferenc és Pollner György is.

Március 15-én délelőtt a diákszövetség és a Turul a Vigadóban tartott megemlékezést.

A Vigadó-beli rendezvényen, amelyen a kormány és az egyetemek vezetői is képviseltették magukat, mindjárt a megnyitó után felborult a rend, és a szélsőjobboldali diákság heves kormányellenes tüntetésbe kezdett. Röpiratözönnel árasztotta el a hatalmas termet, amely többek között a Turul Szövetség 12 pontból álló programját tartalmazta. A programban nem kevesebbről volt szó, mint a fajvédelmi törvény bevezetése, zsidóellenes intézkedések egész sorának alkalmazása, a zsidóknak vagyonuktól és politikai jogaiktól való megfosztása. Követelték a munkaszolgálat, az érdekképviseleti rendszer bevezetését és a munkatáborok felállítását. Sürgették a baloldali pártok, szakszervezetek feloszlatását, sajtótermékeik betiltását. Követelték a parlamentarizmus olyan reformját, amely ugyan a népképviseleten alapulna, de a megyék követküldési jogát biztosítaná, s így a szélsőjobboldal fölényét a parlamentben lehetővé tennék. Zavaros szociális követeléseik között homályos megfogalmazásban a földkérdés rendezéséről és az oktatás reformjáról is szó esett.[129] Erre a meghívott vendégek elhagyták a termet. A rend-

őrség a gyűlést feloszlatta és súlyos atrocitások közepette kiürítette a termet. A kitóduló, verekedő diákság a Vigadó, Váci utca, Kossuth Lajos utca, Trefort-kert környékén tovább tüntetett. A rendőrség csak több órás küzdelem után tudott a környéken rendet teremteni.[130]

Hasonló botrányos jelenetekre került sor Debrecenben is, ahol a Turul ünnepségén az igazságügy-miniszter, a főispán és a város összes előkelősége részt vett. Itt is röpiratokat szórtak, rajta a 12 ponttal. Szegeden sem volt más a helyzet. Az ünnepség mindkét egyetemi városban ugyancsak botrányba fulladt. Pécsett a Turul nem kapott engedélyt az ünnepség megtartására.[131]

Miközben a Turul rendezvényei miatt országos botrány volt kibontakozóban, az Egyetemi Kör által a Múzeumkertben megtartott „nagyszabású emlékünnepség" a maga mondanivalójával, látogatottságával[132] és hangulatával olyan kontrasztot jelentett, amelyre nem lehetett nem odafigyelni.

A Budapesti Egyetemi Kör tervezett ünnepségére a március 15-ét megelőző napokban széles körű agitáció folyt az egyetemisták körében, sőt a szociáldemokrata fiatalokat is meginvitálták. Plakátok, a 12 pontot ismertető röplapok jelentek meg az egyetemeken és a Belvárosban. Az OIB segítségével készítették el a Múzeumkert hangosítását.

Március 15-én délután feszült várakozás előzte meg a baloldali diákok és a népi írók közös ünnepélyét. Mintegy ötezer diák, munkásfiatal és más érdeklődő gyülekezett az ünnepségre. „Nemcsak a tér volt tele emberekkel – írja Pollner –, hanem sokan álltak a Múzeum körúton is, ahol ... a forgalom is megakadt." Az Egyetemi Kör tagjai, munkásfiatalok vállalták a rendezőgárda szerepét, amit – éppen a délelőtti események miatt – lovas- és gyalogos rendőrök egész hada egészített ki. Szélsőjobboldali diákok egy csoportja jobboldali jelszavakkal igyekezett megzavarni az eseményeket, de a szervezett munkásfiatalok fellépésére kísérletük kudarcba fulladt.

A „Himnusz" hangjai után Porga Lajos a Budapesti Egyetemi Kör nevében nyitotta meg az ünnepséget és elszavalta a „Nemzeti Dal"-t. Majd Zilahy Lajos szólt a fiatalokhoz. Helyeselte az egyetemi fiatalok törekvését, s azt is, hogy e napon nem politikusokat, hanem írókat kértek fel, hogy fejtsék ki gondolataikat. Hangsúlyozta, hogy eddig Petőfiből, Kossuthból csak a frázisokat vették át és 1848 igazi tartalmát száműzték. Elismerte a fiatalok által most megfogalmazott követelések jogosságát. „Ha új hazát akartok építeni, ne felejtsétek el, hogy a magyarság és a magyar nemzet szerkezeti alapja a hétmilliós magyar nép, sőt ezen túl is legmélyebb alap

a hárommilliós nincstelen magyar parasztság" – szögezte le Zilahy. Majd Eötvös József szavait idézte: „a haza csak akkor haza, amíg fiainak kenyeret és boldogságot tud adni". Harcoljatok a magyar nép „szociális megújhodásáért és akkor önmagatokért fogtok harcolni" – mondotta, s befejezésül összefogásra és cselekvésre hívta fel az egybegyűlteket.

Zilahy Lajos után Féja Géza mondta el ünnepi beszédét. A Kör tagjai eredetileg Illyés Gyulát kérték fel erre, de ő ódzkodott, s így esett a választás Féjára. Beszédében arra helyezte a hangsúlyt, hogy az elmúlt közel száz évben „a hálás utókor 1848 hibáiból csinált kultuszt". Elhallgatta, hogy 1848 nemcsak az ország függetlenségéért folyó nemzeti harc volt, hanem egyben a magyar nép szociális forradalma is kívánt lenni. Ez utóbbit nem tudta megvalósítani, ezért is szenvedett vereséget. A magyar dolgozók sorsa 1848 óta mit sem változott. „Két út vár a magyar ifjúságra: beérheti a magyar feudalizmus és kapitalizmus morzsáival, de csinálhat történelmet is" – szögezte le Féja –, ha „a magyar nép élére" állva vállalja az „új honalapítást". „Barátaim, ha javulást akartok, álljatok a magyar parasztság mellé, hogy történelmi követelményeit megvalósíthassa."[133]

Kovács Imre bevezetőben hangsúlyozta, hogy a magyar haladó ifjúságnak „az első március szellemében kell cselekednie", az első március elsikkasztott szellemi örökségét újra felemeljük és követeljük:

„1. Az ország demokratikus átalakítását.

2. A gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot.

3. Az általános, egyenlő és titkos, minden korrektívum nélküli választójogot.

4. Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének legteljesebb betartását: országgyűlési képviselő ne vállalhasson igazgatói, érdekképviseleti stb. tagságot.

5. Az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását.

6. A bankok, kartellek és monopóliumok magyarságsorvasztó uralmának megszüntetését.

7. A progresszív adórendszer bevezetését.

8. A munkát minden dolgozni akaró magyar számára: a 40 órás munkahét bevezetését a szellemi és fizikai munkában egyaránt, az álláshalmozás és a mammutjövedelmek megszüntetését.

9. A minimális munkabérek megállapítását a biológiai létminimum felett.

10. A dolgozók gazdasági vonatkozású szervezkedésének szabadságát.

11. Az alsóbb néposztályok érdekében a közép- és főiskolákon a progresszív tandíjrendszer és a minőségi szelekció bevezetését.

12. A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását."[134]

Kovács Imre a 12 pont ismertetése után, amelyet időről időre egyetértő közbekiáltások szakítottak meg, befejezésül még a következőket mondotta: „A mai időknek megfelelően ez kell hogy jelentse a magyarság számára a programot. Szükség van arra, hogy egyszer már a magyar népé legyen az ország, ne legyenek magyar milliók a feudalizmus, a bankokrácia, a kartellek, a monopóliumok rabláncaira fűzve, ne legyenek a magyar dolgozók modern rabszolgák."

Az ünnepség idején a rendezők, egyetemisták és munkásfiatalok a 12 pontot tartalmazó szórólapokat osztogattak. Porga zárómondatait szinte elnyelte a tömeg Márciusi Frontot és a követeléseket éljenző kiáltása.

Debrecenben a tervezett március 15-i ünnepségen – a Turul magatartása miatt – a baloldali diákoknak nem sikerült a 12 pontot felolvasni és a Márciusi Front zászlóbontását bejelenteni. Gulyás Gábor azonban Zöld Sándorék felkérésére a 12 pont és a fővárosban elhangzottak szellemében beszélt. Igaz ugyan, amikor jogot követelt a nemzetnek, ezt azzal indokolta, hogy „ahol jogok vannak, oda nem fog beférkőzni sem a kommunizmus, sem más". A debreceniek a Márciusi Front 12 pontját mégis nyilvánosságra hozták. Kiss József, Losonczy Géza és Zöld Sándor Hajdúböszörménybe utaztak, ahol a Független Kisgazdapárt által rendezett márciusi ünnepségen a résztvevők nagy tetszésnyilvánítása közepette olvasták fel a 12 pontot.[135]

Ha a Kovács Imre által ismertetett 12 pontot elemezni, eredetét részletesebben vizsgálni akarnánk, akkor visszanyúlhatnánk a Tandíjreform Bizottság követeléseiben megfogalmazott pontokhoz, a KMP-nek 1935 nyarán az MSZDP vezetőihez eljuttatott egységajánlataihoz vagy a nagy budapesti építőmunkássztrájk idején megfogalmazott követelések egy részéhez. A követelések többségét ott találjuk a KMP „Elvtársi levelében" megfogalmazottakban, Zöld Sándor által a Debreceni Diétán beterjesztett javaslataiban, vagy akár Féja Géza parasztpártot követelő írásában. Hasonló követeléseket fogalmaztak meg az MSZDP vezetői az 1936-os májusi agitációs hónap meghirdetése során, s többségében azonosak az OIB által megfogalmazott programpontok is 1937 tavaszán. Joggal

állapítható meg tehát, hogy a Márciusi Front 12 pontja mintegy összegzője, egységes programba foglalója mindazoknak a törekvéseknek, amelyeket a népfront megteremtésében objektíve érdekelt és egy irányba mozgó, de még megosztott politikai erők valamilyen formában megfogalmaztak.

A programpontok az ország olyan polgári demokratikus átalakulásának lehetőségét foglalták magukba, amely a munkások, az egész parasztság és az értelmiség mellett nem zárta el a politikai együttműködés lehetőségét az úgynevezett középrétegek és a burzsoázia egy része elől sem. A 12. pont pedig – a benne található negatív kitétel, a pánszláv veszély ellenére – a náci veszedelemmel szemben a Duna-völgyi népek egymásra utaltságát hangsúlyozva, egy nemzetközi összefogás lehetőségének felismerését és fontosságát is magában hordta. A program tehát nemcsak demokratikus, hanem antifasiszta és náciellenes jellegű is volt.

Nemcsak az egyetemek márciusi ünnepségei, hanem azok sajtóvisszhangja is jól tükrözi a két – szélsőjobboldali és baloldali – „megmozdulás" hatását. A Turul Szövetség és a hozzájuk csatlakozók botrányos magatartását minden lap elítélte, még a jobboldaliak is kénytelenek voltak rosszallásuknak hangot adni. Sőt, több diákszervezet – így a Protestáns Diákszövetség, a MEFHOSZ, az Americana és a Soli Deo Gloria vezetősége – nemcsak elhatárolta magát a történtektől, hanem el is ítélte „a zavargásokat". Maga a kormányelnök, majd nyomában Hóman Bálint és az ország összes egyetemeinek vezetői a rend helyreállítását és a zavargások vezetőinek megbüntetését ígérték.[136]

A szélsőjobboldali lapok kivételével szinte minden napilap és folyóirat megemlékezett a Budapesti Egyetemi Kör ünnepségéről, a Márciusi Front zászlóbontásáról. A legtöbb lap teljes terjedelemben közölte, mások részleteket adtak vagy összefoglalóan ismertették a 12 pontot és az elhangzott beszédeket. Említettük már a *Népszavát*, a *Magyar Ut*at és a *Pesti Hírlap*ot. Féja Géza a *Magyarország* március 17-i számában nemcsak ismerteti, hanem értékeli is a történteket: „ezerkilencszázharminchét márciusának idusa vallomás volt országunkról, sorsunkról, politikánkról, mánkról és holnapunkról". A *Magyar Hírlap*ban a népiekkel egyébként vitázó Ignotus Pál, a polgári radikálisok egyik vezetője „a bátor, józan, okos kiállást", az „eszme" melletti közös fellépést üdvözölte.[137] Megemlékezett a Múzeumkertben történtekről a *Pester Lloyd* és a *Magyarság* is, kihagyva a profiljukba bele nem illő, a bankokról és a földreformról szóló pontokat.

A folyóiratok közül elsőként a *Válasz* – amely a Márciusi Frontot magáénak vallja, és félhivatalosan orgánuma is lesz – így ír:

„Tizenkét pontunk mindegyike frázis nélküli komoly magyar követelés. Az ünnep a magyar paraszttal, munkással, bányásszal való közösségvállalás ünnepe volt." A *Kelet Népe*ben maga Szabó Pál foglal állást a múzeumkerti gyűlés programja mellett, amely mind kül-, mind belpolitikai, mind nemzeti, mind szociális vonatkozásban az 1848-as márciusi ifjak „szellemi és erkölcsi örökségének" vállalása.[138]

A KMP féllegális folyóirata, a *Gondolat* a magyar népfrontmozgalom kibontakozásának első lépését látja a történtekben. A 12 pontban megfogalmazottak szellemében találkozhatna egymással a munkásság és szegényparasztság, a diákság és polgárság. Ezeknek az osztályoknak „össze kell fogni, hogy az átalakulás, amelyen a magyar dolgozó nép sorsa áll vagy bukik, a Márciusi Front... nyomán lehessen tárgyi valóság". A párt központi sajtója, a *Dolgozók Lapja* is úgy véli, hogy a Márciusi Front megalakulása arról tanúskodik, hogy „a becsületes demokratikus átalakulásnak van tábora a kispolgárság és az értelmiségi pályák ifjúsága soraiban és... azt bizonyította, hogy ez a tábor növekvőben van". Ugyanakkor azt is látta, hogy ez a tábor még nagyon is „ingadozó, határozatlan", és egymástól „elszigetelt" erőkből áll.[139] A szomszéd országok magyar nyelvű kommunista sajtója, a csehszlovákiai *Magyar Nap*, a *Korunk* és más erdélyi lapok Közép-Európa népeinek és a Magyarországon belüli demokratikus erőknek az összefogási kísérletét, illetve erre való felhívást láttak a Márciusi Front létrejöttében és programjában. A Márciusi Front perspektíváját, a kommunisták szándékát talán leghatározottabban a párizsi *Szabad Szó* fogalmazta meg, amikor azt írta, hogy a Márciusi Front feladata, hogy az egyetemi ifjúságon kívül a magyarság millióit tömörítse, kovácsolja „legyőzhetetlen blokkba, a népfront blokkjába".[140]

Külön is figyelemre méltó, hogy József Attila, aki pedig soha nem tudta megbocsátani a népi írók kézfogását Gömbössel, a *Szép Szó*ban méltatta az ifjúság „becsületes, harcos kiállását", a Márciusi Front „határozott követeléseit", amely nemcsak „rokonszenvet" ébreszt, hanem „támogatást is érdemel".[141]

Veres Péter, aki csak a Márciusi Front megalakulása után értesült a történtekről, levélben jelentette be csatlakozását. Miközben melegen üdvözölte a bátor tettet, megpróbálta saját elképzelése alapján körvonalazni a mozgalom célját: „Végre alakuljon már a szociális érzésű és valódi magyar emberekből egy olyan mozgalom, amely méltó a magyarsághoz, s amely történelmi igényt jelent... Azt tanácsolom, a mozgalom maradjon szellemi mozgalom. Szociológiai, irodalmi, világnézeti irányító mozgalom, mert a mai politikában csak elposványosodna a dolog. A magyar szellem és törté-

nelmi öntudat irányító és egyben felelősségre vonó fóruma legyen a front. Ehhez nem kell napi politika ... A magyar értelmiségben, az igaziban, egy nagyarányú tájékozódási készség van kialakulóban. Az a fő, hogy a márciusi front ezt összefogja, irányt adjon neki ..."[142] Veres Péter útmutató gondolatai jelentősen eltértek a KMP törekvéseitől. Ő elsősorban a vidék szemével vizsgálta egy demokratikus szervezet „politikai életben maradásának" lehetőségeit. Valóban, a falu nem sok jót ígért egy demokratikus szervezkedés számára. Mégis a politikai indíttatású kísérletről eleve lemondani és elfogadni Veres Péter ajánlatát, súlyos hiba lett volna.

Március végén csatlakozott a Márciusi Fronthoz Erdei Ferenc is, aki ettől kezdve nemcsak támogatója, hanem aktív szervezője is lett.

A KMP vezetősége is nagyra értékelte a Márciusi Front zászlóbontását. Szántó Zoltán már idézett jelentése leszögezte: „ez a demokratikus, antifasiszta fellépés az egész országban nagy hatást váltott ki. A sajtó is állást foglalt e kérdésben. Az egész országból üdvözölték a Márciusi Front vezetőit. Egyesületek, újságok, folyóiratok biztosították őket támogatásukról. Ugyanakkor a Márciusi Front kihívta a reakciós sajtó dühödt támadását. Kísérlet történt arra, hogy a Márciusi Frontot a zsidók machinációjaként bélyegezzék meg. Mindez azonban nem változtatott a helyzeten. A Márciusi Front népszerűsége állandóan nő ..."

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt mintegy két héttel a márciusi események után, április 4–5-én tartotta XXI. kongresszusát. A kongresszusra befutó indítványok, javaslatok közös vonása, hogy szorgalmazták: a pártvezetés dolgozza ki a demokratikus erők közös programját és kezdeményezze ezek összefogását, tegyen kísérletet a népfrontpolitika kibontakoztatására.[143] Bár a kongresszus középpontjába a fasizmus és a háború elleni harc került, a vezetés elzárkózott minden olyan javaslat elől, amely a népfrontot sürgette. Ez a magyarázata annak is, hogy a pártvezetőség beszámolójában nem talált alkalmat arra, hogy üdvözölje és támogatásáról biztosítsa a Márciusi Frontot. Miután több felszólaló is megtette ezt, Kertész Miklós, a vezetőség tagja, egyben országgyűlési képviselő a beszámolóhoz kapcsolódva és a hozzászólásokra is reflektálva kijelentette: „Örömmel látjuk, hogy a felvilágosult magyar ifjúság egyre nagyobb tömegekben csatlakozik a 48-as hagyományokhoz visszatérni kívánó Márciusi Fronthoz, és örömmel emlékezünk meg azokról a fiatal írókról, akik Magyarország felfedezésének feladatát vállalták magukra."

Kertész felszólalása után Dávid Lajos, a Pest környéki szociáldemokrata fiatalok küldötte azt sürgette, hogy a pártvezetőség és az

Országos Ifjúsági Bizottság „találja meg a kapcsolatot az ilyen világnézetű szellemi ifjúsággal is". Zárszavában ezek után Peyer Károly sem térhetett ki a Márciusi Frontról való megemlékezés elől. Miközben Dávid javaslatát figyelmen kívül hagyta, hangsúlyozta, hogy a pártvezetés is örömmel üdvözli „a Márciusi Fronton belül tömörült" és „a fasiszta reakciós törekvésekkel" szembeszálló fiatalokat: „Annál is inkább meg kell becsülni ezeknek a fiataloknak a bátorságát, mert őket csak az eszmékhez való ragaszkodás vezeti, és ezt ma nem elismeréssel, hanem üldözéssel jutalmazzák."[144] Valóban, amikor e szavak elhangzottak, a Márciusi Front ellen már kibontakozóban volt a szélsőjobboldal általános támadása.

A Turul-botrányok és a MOVE-puccs miatt kiváltott heves tiltakozások miatt megszeppent szélsőjobboldali sajtó néhány napos hallgatás után vadul a Márciusi Frontra rontott. A jobboldal megpróbálta a Márciusi Front zászlóbontását és a szociáldemokraták megemlékezését „összehangolt" fellépésnek feltüntetni, és félreverni a harangokat a baloldali megmozdulások miatt. Míg mások igyekeztek lebecsülni a történteket és egy „felelőtlen" diákcsoport akciójának feltüntetni.

„A fasizmus európai és hazai előretörésének légkörében egy új, következetesen demokratikus mozgalom jelentkezése annyira nem várt és meghökkentő volt, mint derült égből a villámcsapás – írja Donáth Ferenc a „Tanúságtevők"-ben. – Az egész politikai közélet felfigyelt – a baloldaltól a szélsőjobboldalig –, és állást foglalt. Helyeslően vagy szitkozódva, bátorítóan vagy rágalmazva, de úgyszólván mindenki szólt, mert úgy érezték, hogy történt valami, ami mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Ennek a nagy visszhangnak oka elsősorban az volt, hogy az ellenforradalom kormányai által beígért magyar feltámadás egyre késett, és a valóságos viszonyok megváltoztatására a Márciusi Front programjában igazi alternatívát láttak. Ez a program egyszerre volt következetesen demokratikus és magyar. Nem más országból importált eszméket vallott, ami akkor divatos volt a jobboldali pártoknál és lapoknál. A magyar valóságból fakadt, és a magyar társadalomnak akkor legégetőbb politikai szükségleteit fejezte ki . . ."

A szélsőjobboldal karmesteri szerepét most is Rajniss Ferenc töltötte be. „Mezítlábas márciusi demagógiának" kiáltotta ki a Márciusi Front követeléseit, a 12. pont miatt pedig hazaárulással vádolta a márciusi fiatalokat.[145] A szélsőjobboldal többi lapja is elsősorban a 12. pontot vette tűz alá, mert az önrendelkezési jog, a dunai konföderáció gondolata nem illett bele fasiszta terveikbe. Hazaárulással, zsidókkal való paktálással vádolták a mozgalmat, és határozott fellépést sürgettek ellene. Néhány konzervatív újság

az 500 holdon felüli földek felosztását „vette zokon", s kezelte olyan nemzetellenes pontként, amely a parasztság izgatására alkalmas. Rajnissék a földreform ellen és a többi demokratikus követelés ellen nem mertek fellépni, mert azok valamilyen formában szerepeltek a Turul programjában is, másrészt pedig saját demagógiájuk is gyorsan lelepleződött volna.

Az *Új Magyarság* cikke mintegy nyitánya volt a Turul részéről indult támadásnak is. A Turul nyomására a Budapesti Egyetemi Kör vezetője, Kávássy Béla, aki először elismeréssel nyugtázta a Múzeumkertben történteket, március 26-án már nyilatkozatot tett közzé, és ebben a Kör vezetősége – itt egy jobboldali kisebbségről van szó – nevében nyilatkozva bejelentette, hogy eljárást indít azon tagjai ellen, akik beleegyezésük nélkül a múzeumkerti ünnepséget megrendezték és a 12 pontot közreadták.[146] A Turul is központi akciókkal kívánta ellensúlyozni a demokratikus fiatalok sikerét. Március 18-án Debrecenben, 21-én Győrött, április 11-én Miskolcon, 24-én pedig Szegeden tartottak nagygyűlést, ahol a Márciusi Frontal szemben léptek fel.

Kávássyék budapesti nyilatkozatával szemben az Egyetemi Kör megválasztott vezetősége ismételten állást foglalt a 12 pont mellett, és tiltakozott az „egyetemi felügyelő szerv" egységbontó és a valóságot torzító törekvései ellen.[147] A Donáth–Porga–Béki vezette csoport egyidejűleg az ellenük irányuló támadások kivédésére s arra törekedett, hogy a Márciusi Frontot és programját vállaló diákszervezeteket szólaltassanak meg, mindenekelőtt a velük szoros kapcsolatban álló Debreceni Egyetemi Kört.

Donáth Ferenc ezért 1937. március 26-án levélben fordult Majerszky Klárához, kérve a Debreceni Egyetemi Kör és a baloldali diákság nyilvános csatlakozását a Márciusi Fronthoz. A levelet értékes megállapításai, a támadással szembeni okos védekezés taktikai javaslatai, valamint programjukat, elsősorban a 12. pontot új, kommunista megvilágításba helyező megállapításai miatt részletesebben ismertetjük. „A március 15-i események egy határozott és jelentős lépést jelentettek az értelmiségi fiatalság demokratikus frontjának kiépítése felé. Nemcsak az ünnepségen részt vevő diákság, hanem az egész magyar sajtóban megjelent tudósítások és kommentárokon keresztül a közvélemény előtt ismeretessé lett a Márciusi Front és 12 pontban összefoglalt . . . állásfoglalása" – olvasható a levélben. Donáth megírja, hogy még bizonyos polgári lapok is szimpátiával írtak követeléseikről, természetesen elhagyva a nekik nem tetsző pontokat. A magyar fasizmus vezérlapja „éles szemmel észrevette, hogy támadásunk a német imperializmus és az ezt támogató diktatúrás belpolitikai törekvések ellen, mennyire al-

kalmas alap széles rétegeket összefogó népi, egyben igazán nemzeti ellenállásnak. Nem véletlen – szögezi le a levél –, hogy Rajnissék a népek önrendelkezési jogán alapuló Duna-konföderáció gondolatát támadják." Megállapítja: „fellépésünk" kedvező időpontban történt, mert „rendkívüli módon kiéleződött" a helyzet „a diktatúrás front és a diktatúra ellenesek között". Érthető, hogy a Márciusi Front zászlóbontása „a diktatúrás frontot" érintette „súlyosan", mert ők „legfontosabb bázisuknak részben az egyetemi és általában az értelmiségi fiatalságot tartják", és éppen innen indult ki „a diktatúraellenes demonstráció".

A Márciusi Front és annak éppen 12. pontja elleni támadás nagyon is érthető, szögezi le ismételten Donáth, a fentieknél is pontosabban fogalmazva. Ez a pont „a német imperializmus gazdasági, politikai és háborús céljaival szemben, hazánknak nemzeti önállóságától megfosztott német gyarmattá süllyesztése ellen, a dunai népek békés együttműködését tűzi ki célul. (Érthető, hogy ez fáj a németbérenceknek.)"

Rajniss és társai tudják, hogy követeléseink elleni nyílt támadással nem érhetnek el célt, állapítja meg a levélíró, ezért „belülről akarják megfúrni" a Márciusi Frontot. „Mi azonban azt is látjuk, hogy Rajnissék provokációjának nem az a lényege, hogy . . . a körbeni működésünket tegyék lehetetlenné." Ez azért sem döntő részükről, mert „ma már nem vagyunk a Körre utalva, a Bartha Miklós Társaság rendelkezésünkre áll". Rajnissék tényleges célja, „hogy ezt az ügyet az egész Márciusi Front teherpróbájává" tegyék. Megkísérlik a diákvezérek nyilatkozataival, a nyilasok tüntetéseivel a diákságot nyíltan velünk „szembefordítani" és ezzel a Márciusi Frontra „komoly csapást mérni. Ez az ő provokációjuk lényege."

Támadásukat abban az esetben tudjuk kivédeni – vélekedik Donáth –, ha őket megelőzve mi „szólaltatjuk meg a diákságot a márciusi program mellett. Ez mindennél fontosabb feladat!. . . Nekünk most azt kell dokumentálnunk, hogy a Márciusi Front az ország diákságának szimpátiáját váltotta ki", azt, hogy „a Fronttal való szolidaritásukkal visszautasítják a programmal szemben hangoztatott gyanúsításokat. – Itt most egy versenyfutás van és ebből nekünk kell győztesen kikerülni." Kéri tehát Donáth Ferenc, hogy a Debreceni Egyetemi Kör, vagy „még más, akár irodalmi kör is" hozzon határozatot a Márciusi Fronthoz való csatlakozásról és ezt az aláírt, pecséttel ellátott dokumentumot gyorsan juttassák el a budapestiekhez.[148]

A Debreceni Egyetemi Kör baloldali vezetői a fővárosiak kérésének eleget tettek. A Debreceni Egyetemi Kör, illetve a Turul Ver-

bőczi Bajtársi Egyesülete bejelentette csatlakozását; a Csaba Bajtársi Egyesület azonban nem.

A debreceniek támogató nyilatkozata a Budapesti Egyetemi Kör állásfoglalását nemcsak megerősítette, hanem a Márciusi Frontot – amit eddig a jobboldali sajtó jórészt alkalminak, „átmeneti jelenségnek" tekintett – egy csapásra tartósnak ígérkező, országos jelentőségű mozgalommá emelte. A Debreceni Egyetemi Kör vezetősége „áthatva attól a felelősségérzettől, amely ma minden nemzeti érzésű magyar ifjú vállára nehezedik...", bejelenti a Márciusi Fronthoz való csatlakozást. „Kötelezőnek tartjuk a magunk részéről ezt a kiállást a mai sorsdöntő időben, s úgy érezzük, hogy nem térhetünk ki az állásfoglalás elől. Látjuk azokat a napról napra megismétlődő támadásokat, amelyek a Márciusi Frontot érik bizonyos gyanús szándékú érdekcsoportok részéről, ezeket igazunk teljes tudatában elítéljük és visszautasítjuk." A nyilatkozatot Kiss József elnök, Vajda Benő alelnök, Zöld Sándor főtitkár, Losonczy Géza, a kulturális szakosztály elnöke, Seidl József titkár és Újhelyi Szilárd jogászelnök írta alá.[149]

A Verbőczi Bajtársi Egyesület vezetősége az egyetemi körhöz hasonlóan indokolta a csatlakozást, kiegészítve még azzal, hogy „a különböző imperialista és álnacionalista törekvésekkel szemben" a Márciusi Frontban „látja a népi erők őszinte felszabadítására irányuló igazi nacionalista, harcos ifjúsághoz méltó gondolatot". Az egyesület elnöke, Gulyás Gábor által aláírt dokumentum a következőkkel fejeződik be: „A magyar ifjúság nem kér sem az idegen mintára berendezett diktatúrából, sem azok szószólóinak lelkiismeretlen uralmából."[150]

A nyilatkozatokat április 1-jén délután először *Az Est* közölte, majd nyomában április 2-án szinte minden nagyobb lap, köztük a *Népszava*, az *Új Magyarság*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és a debreceni helyi lapok. A *Népszava* a bejelentéshez hozzáfűzte: „további érdekes csatlakozások várhatók a Márciusi Fronthoz".

A debreceniek csatlakozása mindenekelőtt a Turul fővezérségét és a szélsőjobboldalt lepte meg és egyidejűleg dühödt ellentámadásra is késztette. Az *Új Magyarság* április 2-án vezércikket szentelt „a honi demokrata és pacifista kebleket" melengető csatlakozásnak. Megkísérli az egészet egy „kisded, vérszegény csoport" és néhány feltűnni akaró diák akciójának feltüntetni, amely ellen még ráadásul „fegyelmi vizsgálat" is folyamatban van. Úgy tüntette fel a nyilatkozatokat, mintha azok máris kiváltották volna a debreceni hallgatók „felháborodását". A liberális lapok „szenzációs" tálalásának ellensúlyozására saját debreceni tudósítójától az ugyanaznapi számban részletes ismertetést közöl. Ebben az olvasót arról sze-

retnék meggyőzni, hogy itt nem többről, mint csupán néhány diák feltűnni akarásáról van szó. Különböző, az igazságnak meg nem felelő vélemény alapján azt próbálták bizonyítani, hogy a Turul Verbőczi Egyesülete nem csatlakozott. A Verbőczi, amely a Turul legerősebb debreceni szervezete volt, csatlakozásával ugyanis súlyos csorbát ejtett a Szövetség mundérján.

A Turul kerületi vezére természetesen azonnal elhatárolta magát a csatlakozóktól és – a lap szerint – bejelentette: „a szükséges eljárást megindította" és „a felelősök felelősségre vonása" sem marad el. Majd azon fáradozott, hogy kétségbe vonja a nyilatkozat hitelességét, illetve Gulyás Gábor aláírásának eredetiségét.[151] Ezt követően a baloldali és szélsőjobboldali lapok között valóságos sajtóháború robbant ki. Április 3-án a debreceni Egyetemi Kör elnöke, Kiss József visszautasította az ellene felhozott vádakat, Gulyás Gábor pedig kijelentette, hogy a nyilatkozatot ő írta alá. A Verbőczi úgynevezett törzsfői tábora pedig Újhelyi Szilárd vezetésével ismét a Márciusi Front mellett foglalt állást.[152] „Nem akarnak eszközök lenni, nem akarnak vezetettek lenni – szögezte le a Márciusi Front melletti kommentárjában a *Debreceni Független Újság* 1937. április 3-i száma –, hanem véleményt nyilvánítani és aktív cselekvői lenni annak a munkának, amit az ifjúságon és ifjúság problémáinak megoldásán keresztül az ország megújulásáért akar minden nemzetét szerető magyar végezni." Egyidejűleg a debreceni Egyetemi Kör vezetősége is válaszolt az *Új Magyarság* vádjaira. Nemcsak visszautasította az ellene irányuló hajszát és a 12. ponttal kapcsolatos hazaárulás vádját, hanem tovább is lépett. Megállapította, hogy a Márciusi Front „konkretizált keresztény és nemzeti programja" melletti kiállásuk végleges és visszavonhatatlan. Donáth Ferenc levelének szellemében nyilvánosan pontosította e követelés területi revízióra vonatkozó, félreérthető megállapítását. „Akik azt hiszik, hogy a magyar területi integritásnak a Kárpátok koszorúján belüli visszaállítása lélekben és rendszerben a háború előtti állapotok maradéktalan restaurálása lehet, azok egy kihaló... emberfiának utolsó mohikánjai, akiknek már kevés szerepe lesz a jövő történetében."[153]

A Márciusi Front debreceni fiataljainak bátor tette újabb diákcsoportokat állított a mozgalom mellé. A Tisza István Református Kollégium Zöld Sándorékkal eddig is szimpatizáló, de náluk fiatalabb alsó éves csoportja is felsorakozott mögöttük. Többek között ott találjuk Balogh Elemért, Barla Szabó Ödönt, Fehér Lajost, Kovács Kálmánt, Nagy Gábort és Lajost, Szabó Kálmánt és Vrannay Kálmánt, a nem kollégista hallgatók közül a Márciusi Front mellett sorakozott fel Bolla József, Szilágyi József és a két Udvardi

lány, Erzsébet és Ágnes. A mozgalomnak rövidesen a debreceni fiatalok között mintegy 50-60 pártoló tagja és több száz támogatója volt.[154] Határozottságuk közrejátszott abban is, hogy több diákszervezet, pl. a Maróthy Bajtársi Egyesület, a Vasvári Pál Kör, a Soli Deo Gloria stb., és néhány professzor tiltakozott az ellen, hogy nevüket a Turul saját igazának bizonyítására jogtalanul használta fel.[155]

A propagandaháború közepette a debreceni Egyetemi Kör vezetőségének még arra is volt ereje, hogy a budapesti Egyetemi Körrel közösen gyűjtést szervezzen a pécsi bányászok megsegítésére. A fővárosi és a debreceni egyetemeken kívül gyűjtöttek a pécsi és a szegedi egyetemen is.

A Márciusi Fronthoz ezekben a napokban csatlakozott a Győri Fiatalok Rendje, amely egy évvel később, 1938 januárjában a Városi Színházban a *Válasz* írói számára nagy sikerű ankétot szervezett.[156] Gyors reagálásuk magyarázata feltehetően abban rejlik, hogy 1937. március 15-én Rajniss Ferenc éppen Győrött fejtette ki azt a szélsőjobboldali programot, amit a Turulnak a pesti Vigadóban, Szegeden és Pécsett nem sikerült. Rajniss kijelentésére napokig sem Győrben, sem másutt nem volt megfelelő válasz. A győri fiatalok említett csoportja a Márciusi Fronthoz való csatlakozásával így éppen Rajnisstól határolta el magát.

Szegeden Pataki Ernő, Porga Lajos és a városban élő Tettamanti Béla, illetve a velük tartó Kovács Imre, Féja Géza és Erdei Ferenc tett kísérletet, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem baloldali diákjainak, elsősorban a Bethlen Gábor Körnek a bevonásával létrehozzák a Márciusi Front helyi csoportját. A MEFHOSZ keretében sikerült előadást szervezni, amelyen Kovács Imre és Erdei Ferenc lépett fel, de olyan tömörülést létrehozni, amely bejelentette volna csatlakozását a Márciusi Fronthoz, nem sikerült.

„Vállaltuk a harcot... vállaltunk minden felülről jövő megtorlást csak azért, hogy ébren tartsuk azokat a gondolatokat, amelyekben őszinte meggyőződéssel hittünk, és amelyek melletti kiállást öntudatos magyar ifjúsághoz méltó dolognak tartottunk – írta Újhelyi Szilárd. – Tisztában voltunk azzal is, hogy a miénknél nagyobb arányú megmozdulást is le lehetett törni hatalmi eszközökkel. Mindenesetre az a cél, amelyért az egész megmozdulás történt, magának a márciusi szellemnek az ébren tartása már elért eredményként könyvelhető el. Hogy győzni fognak-e az eszmék? Biztosak vagyunk benne... Az idő bennünket fog igazolni."[157]

Újhelyi Szilárd cikke, bár továbbra is változatlanul bátor kiállás a Márciusi Front eszméi mellett, hangjában elüt az előző megnyilatkozásoktól, bizonyos csüggedést jelez, s ez nem véletlen. A sajtó-

támadások mellett a rendszer gépezete is megindult a Márciusi Front ellen. A mozgalom híveit először Debrecenben akarták elnémítani, ahol szerepe és nyilvánossága messze túlnőtt a kívánatosnál. A városi rendőrkapitányság, a Vitézi Szék és más jobboldali szervek, amelyek régóta figyelték a diákság egy részének balratolódását, a Márciusi Frontot pedig egyenesen „a volt Galilei-kör szellemi örökösének tekintették", amiben persze volt is igazság, most „lépni" akartak. A diákok ellen rendőrségi eljárást kezdeményeztek, abban reménykedve, hogy ezzel gyorsítják a Márciusi Fronthoz csatlakozók felbomlását.[158] A baloldali diákvezetőket izgatás címén le akarták tartóztatni. A város demokratikus közvéleményének, az Ady és a Reform Társaságnak a közbelépése azonban megakadályozta ezt.[159] Ekkor határozta el a debreceni Egyetemi Kör vezetősége, hogy a Független Kisgazdapárt „védőszárnyai" alá helyezi magát. Így született meg az az ötlet, hogy a vezetőség Eckhardt Tibort és Bajcsy-Zsilinszky Endrét a kör díszelnökévé választja. Bajcsy-Zsilinszky Endréhez – mint már említettük – volt kapcsolatuk, úgyszintén a Független Kisgazdapárt megyei vezetőihez is. Április 22-én így a debreceni Egyetemi Kör vezetősége valóban díszelnökévé is választotta a két vezető politikust. Az Ady Társaság részéről pedig Juhász Géza állt ki mellettük: „Tartsatok ki, s akkor megéritek, hogy ellenállhatatlanná nő táborotok. A jobbak veletek tartanak!"[160]

A rendőrségi beavatkozás ugyan ekkor még elmaradt, de a Márciusi Frontra nehezedő jobboldali és adminisztratív nyomás tovább erősödött. Okát Újhelyi Szilárd így fogalmazta meg: a Márciusi Front programjának és a csatlakozásoknak „egy kicsit sokkoló, ébresztő hatása volt az uralkodó osztályra; hiszen pontosan abban a bázisban – az egyetemi hallgatók, a fiatal értelmiség körében – történt valami, amire ők nem számítottak. Az egyetemen a rendszer középszintű embereit nevelték, s mindig idegesítőleg hatott, ha ott valami jelentkezett."[161]

A jobboldalnak először a fővárosban – ahol a budapesti Egyetemi Körnek viszonylag szűk diákbázisa volt – sikerült a baloldaliakat eltávolíttatni a kör helyiségéből, a vezetőséget pedig felfüggesztetni. Ezzel a kör tevékenysége átmenetileg szünetelt. Nehezebb volt a helyzet Debrecenben.

A Turul Szövetség mindenekelőtt a csatlakozást bejelentő, majd mellette ismételten kiálló Verbőczi Bajtársi Egyesületre koncentrált. Gulyás Gábort vezetői funkciójából felfüggesztették, majd április 6-án a tisztikar átalakításával újonnan létrehozott törzsfői tábor csekély többséggel visszavonta a csatlakozó nyilatkozatot. A következő célpont a debreceni Egyetemi Kör volt. Az *Új Ma-*

gyarság arról tudósított, hogy a Kör vezetősége ellen fegyelmi vizsgálat van folyamatban, s ez már azelőtt kezdődött, hogy a Kör csatlakozott a Márciusi Fronthoz. Így a csatlakozás lényegében jogtalan volt.

Miről is volt szó tulajdonképpen? A Kör baloldali vezetősége még jóval március 15-e előtt fegyelmi vizsgálatot kért az Egyetem Tanácsától maga ellen. A cél kettős. Egyrészt „tisztázni akarta magát" a jobboldal részéről emelt azon vádak alól, hogy baloldali tevékenységet folytat és mellőzi a mozgalom „nacionalista jellegét". Másrészt szerették volna elérni, hogy a demokratikus törekvések legfőbb akadályozóját, egyben a vád fő képviselőjét, Bakó Elemért a szervezetből eltávolítsák. A kedvezően indult fegyelmi vizsgálat az áprilisi támadások következtében, a reakció nyomására vádirat lett a baloldali vezetőség ellen. A Kör vezetősége ugyan tisztázta, hogy a fegyelmit nem ellenük, hanem kérésükre indították, és ismételten leszögezte, hogy semmiféle fenyegetés sem tántoríthatja el a demokratikus Magyarországért folyó küzdelemtől őket, a támadás nyomán azonban egyrészt sokan kiléptek a Körből, másrészt nyomást gyakoroltak az Egyetemi Tanácsra, hogy az elmarasztaló ítéletet hozzon a Kör vezetősége ügyében.

Rugonfalvi Kiss István főfelügyelő tanár, aki kezdetben támogatta a Kör vezetőségének fegyelmi eljárását, megijedve a fenyegetésektől fegyelmi bizottság kiküldését és alapos vizsgálatot követelt. Javasolta: véglegesen dönteni kell a Kör tevékenységének felfüggesztésében és Zöld Sándor, Vajda Benő és Nagy Tibor, a „nemzeti szempontból aggodalomra alapos okot szolgáltatók" személyének ügyében. A tanári kar azt a javaslatot, hogy Kállai Gyulát végleg tiltsák ki az egyetemről, azonnal elfogadta, egyben tevékenységére felhívták a rendőrség figyelmét is. A háromtagú fegyelmi bizottság elnöke a rektor javaslatára Révész Imre, a későbbi református püspök lett. A fegyelmi bizottság több ülésen tárgyalta az ügyet, és Kiss József, Zöld Sándor, Vajda Benő, Nagy Tibor és Sándor, valamint Gulyás Gábor ellen emelt vádat. Indok: az ifjúság egységének megbontása, alapszabály-ellenes intézkedések, nemzetietlen, a hivatalos magyar külpolitikával ellentétes megnyilatkozások, a földreform követelésével a magántulajdon intézményének semmibevétele, marxista tanok hirdetése. A jobboldal elsősorban Zöld Sándort szerette volna az egyetemről eltávolítani, hisz a fegyelmi bizottság előtt fekvő jelentés szerint „marxista, kommunista felfogás híve, s a Kör szellemi vezére". A kisgazdapárt vezetőjének közbelépésére és állásfoglalása nyomán az Egyetemi Tanács végül is a fegyelmi bizottság javaslatánál enyhébb ítéletet hozott. Zöld és Kis József hallgatókat rektori megrovásban részesítette,

míg a többieket felmentették a vád alól. A debreceni Egyetemi Kör működését egy évre felfüggesztették. Ezzel lényegében Debrecenben is megszűnt – ha átmenetileg is – a csoport számára az egyetem mint legális fórum.[162] Bizonyos időre ezzel a Márciusi Fronttal kapcsolatos „sajtóháborúban" is tűzszünet lépett fel.

A Márciusi Frontot életre keltő fővárosi és debreceni diákszervezetek vezetői elleni hajsza, illetve a szervezetek működésének felfüggesztése után a Kör vezetői előadás-sorozatot terveztek, hogy azokon egyrészt megvédjék a 12 pontban foglaltakat, másrészt részletesebb tájékoztatást adjanak politikai szándékaikról. Mivel a budapesti Egyetemi Kör helyiségéből kitiltották őket, az első előadásnak a Soli Deo Gloria adott termet. A résztvevők is jórészt az utóbbi tagjaiból verbuválódtak. A gyűlésen megjelent a népi írók egy része is: Féja Géza, Veres Péter, Szabó Zoltán, és ott volt Tamási Áron is. A megnyitót Kovács Imre tartotta, aki tiltakozott a Márciusi Frontot ért vádak ellen, majd Németh Imre országgyűlési képviselő tartotta meg előadását. Németh fellépése a Márciusi Front mellett egyben a vezetése alatt újraéledő Bartha Miklós Társaság támogatását is jelentette. Németh előadásának végén leszögezte: hagyjátok figyelmen kívül „az ostoba fecsegő vádaskodást, amely benneteket hazaárulással vádol és üljetek büszkén a vádlottak padjára az olyan szent hazaárulók mellé, mint amilyenek Wesselényi, Teleki László és Kossuth Lajos voltak".[163]

A következő, a Márciusi Front nevében rendezett előadásra Pécsett került sor, ahol a Katolikus Legényegylet nagytermében lelkes közönség előtt Féja Géza, Illyés Gyula és Kovács Imre fejtette ki a márciusi eszmékkel kapcsolatos nézeteit.

1937 áprilisában a Bartha Miklós Társaság nemcsak Németh Imre fellépésével, támogató nyilatkozatával nyújtott segítséget, hanem maga is a Márciusi Front egyik legfontosabb követelésének, a földreformnak a megvalósítását sürgette. 1937 tavaszán Németh Imre, Kerék Mihály és az ekkor még a földkérdésben a baloldalon álló Matolcsy Mátyás kezdeményezésére a társaság szakemberekből, írókból, publicistákból álló munkaközösséget szervezett az új földreform szellemi előkészítésére.

Április 21-én Tamási Áron tartott előadást a Bartha Miklós Társaságban. Bevezetőjében leszögezte: „legjobb meggyőződésem szerint a »Márciusi Front« zászlaja éppen olyan, mint a Bartha Miklósé, s a Bartha Miklósé olyan, mint az enyém". A társadalom előtt álló feladatokról szólva találóan mutatott rá a demokratikus átalakulás előtt álló legfőbb akadályra: az a 3-4 millió főt alkotó szegényparaszti tömeg, amely elégedetlen ugyan a fennálló rendszerrel, de „építő szándékú politikai vagy társadalmi szervezettsége

nincsen", s ez megnehezíti, hogy „ezt az osztályt" a demokratikus irányban tapogatózó politika az őt megillető helyre állítsa és egyidejűleg mozgósítani tudja. Ennek ellenére bízott abban, hogy ez a hatalmas tömeg „egyszer ... a nemzet- és országfenntartás tengelyébe kerül".[164]

A Márciusi Front körül zajló eseményekre nagy hatással volt Féja Gézának 1937 tavaszán megjelent könyve, a „Viharsarok". Ezt követte egy hónappal később Kovács Imre munkája, a „Néma forradalom". Sárközi Györgynek a Magyarország felfedezése című sorozatában ezután jelent meg Illyés Gyula: „A puszták népe", Erdei Ferenc: „Futóhomok" és Szabó Zoltán: „A tardi helyzet" című könyve. E munkák elsősorban a szegényparasztság „eget ostromló" segélykiáltásainak, nyomorúságos helyzetének szociológiai ihletésű leírásai, néhol a teendőket is megfogalmazva. Elsősorban a „Viharsarok", majd a „Néma forradalom" biztosított újabb támadási lehetőséget a jobboldal számára immár nemcsak a diákok, hanem a népi írók ellen is.

A belügyi szervek is akcióba léptek. A baloldali diákok fórumainak „elnémítása" után most a Márciusi Frontban velük tartó népi írók kerültek sorra. „Izgató" írásaik miatt a megfélemlítés, zaklatás, perbefogás látszott a legalkalmasabb eszköznek. A csendőrség elsőként Veres Pétert „fegyelmezte" meg. Verest a csehszlovákiai demokratikus magyar szervezetek előadó körútra hívták meg, és utazásához útlevelet kért. A csendőrség azonban az útlevél helyett április 11-én a balmazújvárosi őrsre hurcolta, ahol súlyosan bántalmazták, lakását egyidejűleg feldúlták, könyveit elkobozták. Meghurcolása után Veres Péter nyílt levélben tiltakozott Darányi miniszterelnöknél meghurcolása és az útlevél megtagadása miatt. „Igaz, hogy szocialista vagyok – hangsúlyozta levelében Veres Péter –, s így ez a bánásmód félig-meddig érthető. De ugyan mondja meg valaki, hát lehetek-e más? Hát lehet-e ma önérzetes magyar paraszt vagy munkás más, mint szocialista?" A levelet közzétette a *Népszava* 1937. április 18-i száma, ezzel is tiltakozva a párt tagját ért sérelem ellen.

1937 áprilisában elkobozták Féja „Viharsarok" című könyvét. Elsőként a Csongrád megyei Közigazgatási Bizottság követelte, hogy „a magáról megfeledkezett" szerző ellen, aki „méghozzá tanárember is, induljon meg a legszigorúbb eljárás".[165] Rövidesen vádiratot adtak ki ellene. A *Népszava* már a Viharsarok elkobzásakor rövid kommentárban foglalt állást az író, egyben ismételten a Márciusi Front mellett, hangsúlyozva egyben fenntartásait is. „Hihető, hogy ez az ifjúság egykor a férfi korba jut, a márciusi pontjaihoz ragaszkodó ellentmondásai eloszlanak és megtalálja a teljes

igazságot, a teljes szabadságot."[166] A Márciusi Front és az írók megfélemlítése ellen emelték fel tiltakozó szavukat a *Gondolat* szerkesztősége és munkatársai.

„A hatósági intézkedések célja – olvasható a *Gondolat*ban – félreérthetetlen: leszámolni a »Márciusi Front«-tal és mindazokkal az írókkal, akik őszintén állottak a három millió koldus ügye mellé, akik a »társadalmi kapillaritás« és a »nagybirtok evolúciós feltörése« helyett becsületes, gyökeres földreformot követelnek." Majd leszögezi: minden demokratikusan gondolkodó írónak éreznie kell, hogy ügye mindjobban összeforr a dolgozó magyar nép ügyével. Ha elnémítják, maga körül érezheti a néma tömegeket.[167]

Nemcsak a *Gondolat* és a *Népszava* emelt szót a népi írók mellett, hanem azok a lapok is, amelyek korábban pozitívan írtak a Márciusi Frontról. „Véleményünk szerint a magyar irodalom összes szerveinek egyetemlegesen kellene megmozdulniok az ilyen jelenségek kiküszöbölése és az írói szabadság biztosítása mellett" – hangoztatta József Attila a *Szép Szó*ban.[168]

Május 12-én Dinnyés Lajos kisgazdapárti képviselő elsősorban Veres Péter, de a többi író meghurcolása miatt is interpellálni kívánt a parlamentben. Erre csupán azért nem került sor, mert a belügyminiszter nem jelent meg az ülésen.

Az egyetemi körök felfüggesztése ugyan megtörtént, tagjai mégis kiálltak a népi írók mellett. Május 19-én a sajtó arról adott hírt, hogy diákküldöttség kereste fel Dinnyés Lajost – feltehető, hogy interpellációs terve miatt esett rá a választás –, és egy több mint ezer diák által aláírt tiltakozó emlékiratot nyújtottak át neki. Ebben a diákok felemelték szavukat az izgatással és hazafiatlansággal vádolt népi írók védelmében, akik ellen csak azért folyik eljárás, mert „bátran kiálltak a magyar nép mellett". Dinnyés ígéretet tett, hogy az egyetemisták memorandumát a képviselőház asztalára helyezi.[169]

A belügyi hatóságok a diákság és a népi írók ellen hozott intézkedésektől remélték, hogy sikerül a mozgalom felett a lélekharangot megkongatni. Hogy ez a terv mégsem sikerült, annak okára találóan mutatott rá a *Tovább*, a Márciusi Front 1938 tavaszán megjelent lapja, az egyéves munkáról adott értékelésében. A Márciusi Frontot zsidóbérencséggel, hazaárulással vádolta az irányított sajtó – írja a lap. „De nem volt elég a sajtóban való támadás. Megindult a hajsza magukban az ifjúsági egyesületekben is. Minden eszköz jó volt, amellyel céljaikat elérni remélték: felfüggesztették a vezetőket, terrorizálták az ifjúságot, mesterséges vihart támasztottak, műfelháborodásban fogant nyilatkozatokat tettek közzé. Sikerült elérniök: becsukták az Egyetemi Kört Pesten, becsukták Debrecenben,

az új utakra lépő bajtársi egyesületeket pedig visszaszorították régi jó és a rendszer uraira kipróbáltan veszélytelen keretek közé. Mindez sikerült, de egy kicsit mégis elkéstek, mert ennek a viharnak a tombolásában alakult ki és erősödött meg az az ifjúsági réteg, amelyiket többé nem lehetett visszafordítani, nem lehetett megingatni, nem lehetett többé jó fiút faragni belőlük. És ezek a harcok győzték meg és erősítették meg azt az írói tábort is, amelyik ... oly kíméletlen őszinteséggel tárta fel a magyar valóságot."[170]

A Márciusi Front, mint ezt a róla megjelent sajtóanyagok és a belügyi jelentések is bizonyítják, a vártnál is gyorsabban, néhány hónap alatt az ország közvéleményét is befolyásoló politikai tényező lett. A népi írók közreműködése a front létrehozásában, határozott kiállásuk a demokrácia mellett a háború és a fasizmus felé sodródó országban, valamint az ellenük indított hajsza adott a Márciusi Frontnak országos visszhangot. Nélkülük minden valószínűség szerint csak kísérlet maradt volna. Távolról sem keltett volna oly nagy visszhangot az országban és a határokon túl, s feltehetően a kormányzat is gyorsabban leszámolt volna vele.

A Márciusi Front, miközben politikai befolyását, az iránta való érdeklődés gyors növekedését elsősorban a népieknek köszönhette, életben tartója, közvetlen bázisa, szervezeti háttere, a mozgalomnak bizonyos akcióképességet is biztosító ereje – mint az előbbiekből láttuk és még látni fogjuk – változatlanul a KMP irányítása alatt álló diákság volt. Ez a körülmény rövidesen kiélezetten vetette fel a mozgalom politikai arculatának kérdését is. A KMP vezetői, mint ez Szántó Zoltán jelentéséből is kiderül, a Márciusi Frontot kezdetben – bár egy népfrontszervezkedés előfutárát látták benne – jórészt a haladó egyetemi ifjúság mozgalmaként kezelték. A Márciusi Front gyorsan növekvő népszerűsége, politikai befolyása, valamint a népfrontszervezkedés más irányú elképzelésének kudarca[171] vetette fel annak gondolatát, hogy a kommunisták benne találják meg a magyarországi népfront megteremtésének kiindulópontját, első szervezeti formáját.

A párizsi magyar kommunista emigráció már a Márciusi Front létrejötte után benne látta a magyar népfront lehetséges szervezeti keretét. Lapja, a párizsi *Szabad Szó* a mozgalom gyors népszerűségének okát abban látta, hogy a Márciusi Front az egyetemi ifjúság törekvésein túlmutatva a magyar milliókat kovácsolhatja egy „győzhetetlen blokkba, a népfront blokkjába".[172] A demokratikus erők kísérletét, a Márciusi Front tevékenységét ugyancsak nagy figyelemmel kísérő és biztató kezdetnek tartó csehszlovákiai magyar kommunisták lapja, a *Magyar Nap* is hasonlóan, bár valamivel differenciáltabban fogalmaz, mint a *Szabad Szó*. „Ez a tábor ... a leg-

szélesebb paraszti és középrétegeknek" ad hangot. „Szemléletében és módszerében eljutott oda, hogy sokban egyezik az »átkos« marxizmussal; a magyarországi gazdasági berendezkedésben, birtokviszonyban látja a bajok okait." Jól látja, hogy a frontban számosan vannak, akik jobbról jöttek, de az események ugyanazokra a felismerésekre kényszerítették őket, mint amit a politikai baloldal fogalmazott meg. Ekkor még úgy látta, hogy „egyetlen lényeges kérdésben sem látszanak" egymással „szembenállni. Ez egyelőre elegendő – szögezte le a lap. – Meg vagyunk győződve róla, hogy a prognózis kérdésében is egyre közelebb fognak kerülni a népfront gondolatához, ha már a diagnózis kérdésében oly közel jutottak hozzá."[173]

Azok a remények azonban, amelyek a Márciusi Front mellé álló politikai csoportok további bővüléséhez fűződtek, nem mindenben igazolódtak. A jobboldali erők támadásai, a megfélemlítés hatására a Márciusi Fronton belüli erőviszonyok és politikai nézetek bizonyos átalakulása ment végbe.

A támadások következtében a front fő erejét alkotó, a KMP elképzeléseiért következetesen síkraszálló egyetemi csoportok – a körök felfüggesztése, s így részben bázisuk elvesztése, másrészt a vizsgaidőszak, illetve a nyári szünidő miatt is – háttérbe szorultak. Előtérbe kerültek viszont az egymás után megjelent könyveik, illetve az üldözések nyomán jelentős népszerűségre szert tett, de a KMP álláspontjától több kérdésben eltérő felfogást valló népi írók. A védelmükben fellépő politikai pártok, köztük a kisgazdapart, a szociáldemokrata párt és más politikai csoportok a Márciusi Front programjából csak a számukra megfelelőt fogadták el; elsősorban náci- és nyilasellenes álláspontjuk, valamint néhány demokratikus, főleg a földreform-követelés miatt támogatták a népieket. Egyben tartottak is tőlük; aggódtak amiatt, hogy a politikai szervezkedés útjára lépve konkurenciát jelenthetnek számukra. Ez a körülmény, valamint a kormány állandó nyomása, az írók ellen váratlanul kibontakozott hajsza, a népiesek egy részének azon felfogása, hogy az író művein és ne a politikában való közvetlen részvétellel hasson – ezt a tanulságot vonták le egyesek az Új Szellemi Front kudarcából is –, oda vezetett, hogy 1937 nyarán a Márciusi Fronton belül és kívül felerősödtek a viták, nézeteltérések. A „hogyan tovább" fő kérdése az lett, hogy a Márciusi Front elsősorban szellemi mozgalom legyen, avagy – indulásának megfelelően – a politikai szervezkedés legyen továbbra is a domináns, meghatározó eleme.

A kommunisták, miközben elvileg megkísérelték a szellemi mozgalom elsődlegességéről vallott álláspont tarthatatlanságát bebizonyítani, a gyakorlatban tovább munkálkodtak azon, hogy a Már-

ciusi Front fokozatosan népfront jellegű politikai szervezetté váljon. Ennek valóra váltásában a főszerep változatlanul a kommunista egyetemi hallgatók körül tömörült, a Márciusi Fronthoz hű maradt diákságra hárult.

SZELLEMI VAGY POLITIKAI MOZGALOM?

Az egyetemi körök és a népi írók elleni első „roham" – mint említettük – a mozgalom politikai aktivitásának bizonyos visszaesését eredményezte, miközben politikai befolyása növekedőben volt. Ezért a magyar kommunisták legális és féllegális orgánumai, a *Gondolat,* a *Dolgozók Lapja,* a romániai *Korunk* és a csehszlovákiai *Magyar Nap* igyekeztek erősíteni a Márciusi Front antifasiszta megnyilvánulásait, ilyen jellegű szellemi és propaganda-erőfeszítéseit. Különösen nagy figyelemmel kísérték a népieseknek a paraszti problémák megoldása érdekében tett lépéseit. Nagyra értékelték a földreform, a földkérdés melletti kiállásukat. Miközben elismerték – Révai szavaival élve –, hogy a népi írók a magyar parasztság szószólói, „történelmi akciójának beharangozói", sőt „bizonyos értelemben megindítói",[174] a kommunisták arra törekedtek, hogy a népiesek által vallott paraszti romantikával, a parasztság „első szülötti jogával", történelmi elhivatottságával szemben a munkás-paraszt összefogás és a két osztály egymásrautaltságának fontosságát hangsúlyozzák.

A népi írók többsége – bár elismerte a két nagy dolgozó osztály egymásrautaltságát – ebben az időben, és egy részük később is, kizártnak, vagy majdnem kizártnak tartotta, hogy a magyar munkásosztály az 1918–1919-es forradalmakhoz hasonló szerephez jusson. Nem véletlen, hogy a front zászlóbontásán mind Zilahy, mind Féja ünnepi beszédében csak a parasztságot említette, s még csak véletlenül sem ejtettek szót a munkásságról. „Én abban a helyzetben, őszintén megmondom, nem tudtam elképzelni, hogy a munkásság még egyszer olyan helyzetbe kerül", mint az első világháború után, hogy „a munkásság önmagában képes lenne egy ilyen megmozdulásra, programmal előállni országvezetésre" – hangoztatta egy későbbi beszélgetés során az a Kovács Imre, aki a népi írók közül mégis legközelebb állt az osztályharcos munkásmozgalomhoz.[175]

A munkásosztállyal szembeni bizalmatlanság, az MSZDP hivatalos vezetésének a parasztkérdésben elfoglalt merev álláspontja, a KMP gyengesége, más oldalról pedig a rendszer erősödő nyomása és a parasztságot mozgósítani képes politikai szervezetek, elsősor-

ban egy politikai párt hiánya miatt a Márciusi Frontban egyesek – a kommunisták elgondolásával szemben – nem annyira a népfrontmozgalom politikai kereteit, mint inkább annak szellemi előkészítését látták.

Ez a probléma először leghatározottabban Féja Gézának a Márciusi Frontról írott, részben programadó, részben azt magyarázó tanulmányában fogalmazódott meg. A dokumentum a *Válasz* 1937. júniusi számában, majd különlenyomatban a Márciusi Front „különkiadása"-ként is megjelent.

Féja munkájában abból indult ki, hogy az 1930-as évek közepén, Gömbös kormánya idején, kísérlet történt az ellenforradalmi rendszer eszmei-politikai és „cselekvési lehetőségeinek" „megújítására". A kísérlet folytatását Gömbös halála megakasztotta, ami híveit, a szélsőjobboldalt valamiféle egységtörekvés felé sodorja Bethlenék „konszolidációs" terveivel szemben. Ebből a „horizont nélküli", „halálos légkörből" szakadt ki a Márciusi Front, amelynek „eszméjét az egyetemi fiatalság legműveltebb rétege vetette fel és 12 pontját ugyancsak ők írták". Féja ez utóbbit nem valamiféle „elismerő gesztusként" írta le, hanem a tényeket rögzítette. Hasonlóan jórészt megfelelt a valóságnak az a megállapítása is, hogy a front „szellemi vezérkarát az az írócsoport alkotta, amely évek óta a *Válasz* körül kristályosodott ki".

Féja ezek után sorra veszi mindazokat a vádakat, amelyek az elmúlt hónapokban a Márciusi Frontot érték és sorra visszautasítja azokat. Különösen élesen reagált arra a vádra, mintha a Márciusi Front valamiféle zsidó érdekeket képviselne. Nem tagadja, hogy van Magyarországon zsidókérdés, ezt azonban nem lehet az ország általános társadalmi problémáitól függetlenül értékelni, hanem annak szerves részeként kell kezelni. A zsidóságot éppúgy, mint a társadalom más rétegeit „társadalmi tevékenységének értékeként" kell elbírálni. A szélsőjobboldal „vesszőparipája" „az antiszemitizmus", amelynek felkorbácsolásával akarják „a szociális szélsőségek gyors orvoslását" megkerülni. S miközben „a zsidóság ellen hadakoznak, távolról sem akarják olyan közösség, olyan gyökeresen magyar közszellem kialakítását, mely a német szellemi importnak is teljes sikerrel ellenállna".

Féja munkájában külön fejezetet szentelt a földreformnak. Szerinte a magyar társadalmi átalakulás kiindulópontja a föld, s míg a föld mai elosztásának alapjai gyökeresen meg nem változnak, addig semmiféle politikai átalakulásra nem számíthatunk. A földbirtokreform tehát – szögezi le – nem csupán szociális, hanem „a magyarság létének legelemibb és legsúlyosabb", azaz „sorskérdése".

Féja a földreform mellett elengedhetetlennek tartotta „a kapita-

lizmus revízióját" is, hasonlóan a 12 pontban foglaltakhoz. Hangsúlyozta, hogy a föld igazságos felosztását követnie kell a „termelőeszközök helyes és céltudatos elosztásának".

Féja kitért a mind gyakorlatában, mind tartalmi-szellemi mondanivalójában elmaradott oktatáspolitikára is. Az iskolának a közösségi életre kell felkészítenie a fiatal generációt, ezért „egyrészt egyetemes emberi s lényeges nemzeti alapélményeket kell nyújtania, másrészt pedig a gyermek szellemét a közösség szempontjából ... fontos" feladatok felé kell terelni. Támadta az iskolarendszer felépítését, amely meggátolja, hogy „intellektuális pályákra valóban a magyar fiatalság legjava kerüljön". Már itt felvetette a népfőiskolák létesítésének gondolatát is. Az iskolának valódi és nem meghamisított „nemzetismeretet" kell adnia, amely a magyar múlt valóságán és a sokirányú nemzeti értékek megbecsülésén alapul.

Bár hangsúlyozta a területi revízió fontosságát, aláhúzta azt is, hogy „a magyarság hivatása a Dunavölgyében nem lehet más, mint hogy erjesztő, ébresztő és fejlesztő hatást gyakoroljon a rokonsorsú népekre s elsősorban további felszabadulás után várakozó tömegeikre ..."

Féja Géza a március 15-i 12 pontot részletező fejtegetése – amire a csendőrségi jelentés külön is felhívta a figyelmet részletekbe menő ismertetésével[176] – lényegében összhangban volt a Márciusi Front programjával, sőt néhány esetben ki is egészítette azt. Amiben mégis eltért a Márciusi Front létrejöttét kezdeményezők, a kommunisták elképzeléseitől, az a „hogyan tovább" kérdése volt. Féját, Veres Pétert, Illyés Gyulát és másokat is véleményem szerint elsősorban a rájuk nehezedő politikai nyomás és csak másodsorban politikai felfogásuk késztette arra, hogy leszögezzék: a Márciusi Front „maradjon szellemi mozgalom". Tagjai „szellemet képviselnek" – írta Féja –, s „nem hajlandók részt venni a napi politikában". Féja még tovább is pontosította mondanivalóját: nyilvánvaló, hogy a Márciusi Frontban „olyan szellemi és erkölcsi erők csoportosulnak", tehát nem politikai erők, „melyek a mai magyarság történelmi lelkiismeretét jelentik. Az is nyilvánvaló lett, hogy e mozgalmat nem lehet letiporni, mert nincsenek látható külső formái [itt a mozgalmat életre hívó diákszervezetekről megfeledkezett – *P. I.*], nem külsőségek fogják össze, hanem a magyar szellemi s irodalmi élet legerősebb fénysugarai futottak egy fókuszba természetes belső parancs nyomán."

Amikor Féja a tennivalókat négy pontban összefoglalja, az első háromban kimondottan szellemi feladatokat jelöl meg: az új nemzettudatot alakító szellemi, irodalmi és szociológiai művek tervszerű kidolgozása, megjelentetése; a kelet-közép-európai népek életé-

nek, kultúrájának megismerése. A negyedik pontban, „megfeledkezve" a szellemi mozgalomról, szorgalmazza a paraszt- és munkásfiatalokkal való kapcsolat megteremtését. „A munkásfiatalságot az élő magyar géniusz [értsd alatta feltehetően a parasztságot – *P. I.*] közelébe kell hoznunk" – szögezte le Féja. Ez utóbbit azonban már nem tekinti a népi írók feladatának, hanem e „szinte leglényegesebb feladat megszervezése . . . az egyetemek és főiskolák fiataljaira vár".

Kétségtelen: Féja, szemben a népiesek egy részével, a szellemi mozgalom melletti állásfoglalásával nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az író valamilyen pártnak tagja lehessen és ott napi politikával foglalkozzon. A Márciusi Frontot azonban, amelyet részben írói társulásnak fog fel, óvja a napi politikában való részvételtől. Féja abban tévedett, hogy a napi politikát azonosította a pártpolitikával. Féja, aki másfél évvel korábban egy parasztpárt létrehozásáért szállt síkra, most több társával együtt attól tartott, hogy magát a Márciusi Frontot egyesek politikai párttá, vagy ehhez hasonló politikai szervezetté akarják változtatni, és ezzel nemcsak a kormány, hanem az őket támogató pártok, főként a kisgazdapárt, de a szociáldemokraták haragját is kihívják. Féltek attól is – Veres Péter szavaival élve –, hogy „a párttá alakulás", a „mai" politika útvesztői „elposványosítanák" a kezdeményezést. Ha nincsenek meg a pártra emlékeztető külső formák, ha nem bocsátkozik taktikai játékokba – írja Féja –, akkor a mozgalmat nem lehet eltiporni.[177] Tehát Féjáék a szellemi mozgalom melletti kiállásukat nemcsak elvi, hanem néhány hónap alatt szerzett, részben indokolt gyakorlati tapasztalatokkal is magyarázták.

1937 nyarán Kovács Imre a Márciusi Fronton belül a politikai párttá alakulás álláspontján állt. Ezt egy későbbi írásában maga is elismerte.[178] 1937 őszén a vidéket járva, a Márciusi Fronthoz híveket toborozva meg is kísérelte a szegényparasztságot pártba szervezni. Nem egy helyen a kisgazdapárt, illetve a szociáldemokrata párt helyi képviselőit akarta megnyerni és támogatásukkal a kisgazda, illetve szociáldemokrata helyi pártszervezeteket a leendő új pártba beléptetni.

A Márciusi Front egyes vezetőinek ilyen irányú kísérleteire az MSZDP vezetői is felfigyeltek. A szociáldemokrata párt mezőberényi szervezetének vezetője levélben tájékoztatta pártja vezetőségét Kovács Imre pártszervező akciójáról. A levél szerint Kovács Imre arra akarta rávenni a mezőberényieket, hogy csatlakozzanak a Márciusi Fronthoz és ahhoz „a próbálkozáshoz", amelynek célja „egy radikális parasztpárt, illetve agrárszocialista párt alakítása".[179]

A pártvezetőség ez ügyben azonnal felkereste Féját és magyarázatot követelt. Féja – saját felfogását vallva – kizártnak tartotta, hogy Kovács Imre vidéken politikai párt alakításán dolgozna. Bár a válasz megnyugtatta az MSZDP vezetőit, ettől kezdve azonban a pártvezetőség, a *Népszava* is nagyon tartózkodóan és „hűvösen" foglalkozott a Márciusi Fronttal.[180]

Az új parasztpárt megalakítását kezdetben a KMP is ösztönözte. Attól tartott ugyanis, hogy a szellemi mozgalom hívei hibás vágányra viszik a mozgalmat, és a belső ellentmondások szétfeszítik a Márciusi Frontot. Így egy radikális parasztpárt mégis folytatója lehetne a demokratikus követeléseknek. Amikor a KMP-ben tisztázódott a Márciusi Front politikai arculata, és testet öltött az az elhatározás, hogy a népfrontszervezkedés egyik formája legyen, a KMP feladta a párttá alakulás gondolatát és a politikai mozgalom, azaz a demokratikus erőket összetartó és mozgósító szervezeti forma mellett tört lándzsát.[181]

A KMP helyesen ismerte fel – bár talán el is túlozta – a Márciusi Frontban és általában is a szellemi mozgalom veszélyét.

A szellemi mozgalomnak a politikai mozgalommal való szembeállítása, az előbbi melletti állásfoglalás olyan időszakban, amikor a Márciusi Front politikai befolyása nőtt, amikor célkitűzései éppen a náci orientációval szemben jelentettek biztató alternatívát és vetették fel egy demokratikus összefogás lehetőségét, komoly veszélyeket rejtett magában. Lényegében azt jelentette, hogy a Márciusi Front lemond a programjában foglaltak megvalósításáról és az egyszer már kudarcot vallott Új Szellemi Fronthoz hasonlóan az uralkodó osztályok „lelkiismeretére" apelláló mozgalom akar lenni. Sőt, Féja e munkájában biztosította is a kormányt, hogy nem kívánja zavarni sem bel-, sem külpolitikai tevékenységét. Féja szerint a Márciusi Frontnak nincs szándékában, hogy „a magyar kormány külpolitikai lépéseit a legcsekélyebb mértékben is megzavarja". A szellemi mozgalom előtérbe kerülése, sőt „politikai" programba foglalása, a kormány külpolitikai törekvéseinek bírálatáról való lemondás már lényeges eltérést mutat a 12 ponttól és Féja e dokumentumban megfogalmazott álláspontja egy részétől is.

A KMP jól látta a Márciusi Fronton belül jelentkező negatív jelenségeket, ezért határozottan fellépett ellenük. Annál is nagyobb szükség volt erre, mert a szociáldemokrata vezetők és más antifasiszta politikusok is Magyarországon a fasizmus ellen a baloldal részéről csak egy lehetőséget, a szellemi mozgósítást, ahogy az előbbiek fogalmaztak: „szellemi offenzívát" látták célravezetőnek.

Számos segítő szándékú kritika, elvi cikk mellett Révai József a *Gondolat*ban tárta fel legvilágosabban a szellemi mozgalmat hirde-

tők alapvető tévedését. „A »szellemi mozgalom«-nak ez a szűk értelmezése méltatlan egy olyan mozgalomhoz, mely mély és átfogó társadalmi reformot akar – írja. – Az irodalom is elsatnyul, ha bezárkózik a »szellem« elefántcsonttornyába és hátat fordít a korát mozgató nagy társadalmi erőknek, de egy társadalmi reformmozgalom egyenesen önmagát ítéli halálra, ha programatikusan csak »szellemi« akar maradni, vagyis, ha eleve lemond arról, hogy hatóerővé váljon a napi politikában ... Ha a szellemi mozgalom népi mozgalom akar lenni, a néptömegek történelmi céljainak és általános érdekeinek akar szószólója lenni, akkor arra kell törekednie, hogy a napi politikába *belevigye* ezeket a célokat és érdekeket. A »szellemi mozgalom« csak a napi politikával való társulás, összeolvadás útján tud népi mozgalommá mélyülni ... *Politikai cselekvés* nélkül a szellem elhal, politikai cselekvés pedig csak a néptömegek *napi* életével, tehát a »napi politiká«-val kapcsolatban lehetséges" – hangsúlyozza Révai.

„Nem arról van szó, hogy a Márciusi Front alakuljon át politikai párttá – szögezte le a továbbiakban ugyancsak Révai József. – Nem kicsinyeljük le a szociográfiai kutatás, a Magyarországot felfedező könyvsorozat folytatásának, a magyar történelem és a magyar társadalmi élet alapvető, nagy kérdései tisztázásának fontosságát. Csinálja ezt a Márciusi Front. De ezt a szellemi munkát csak úgy végezheti eredménnyel, ha a mozgalom nem ebben merül ki, hanem ha ez a szellemi munka is része, eszköze, fegyvere a napi politikába beavatkozó demokratikus népi mozgalomnak." Révai szerint a népi írók eddigi munkája, sőt műveik – a „Viharsarok", a „Néma forradalom" – is több, mint egyszerű szellemi mozgósítás, mert e művekkel „a magyar parasztság szószólóivá, történelmi akciójának beharangozóivá, sőt bizonyos értelemben megindítójává váltak". Révai elismerte, hogy vannak történelmi korszakok, amikor a feltételek csak a „szellemi előkészítésre" alkalmasak. Úgy véli azonban, hogy Magyarországon most a helyzet ennél érettebb. Féjáéknak ezért el kell dönteni, mik akarnak lenni: a magyar parasztság felszabadításának tudós enciklopédistái, vagy cselekvő részei?[182]

Nem véletlen idéztük Révai cikkét ilyen részletesen. Az utóbbi időben felerősödött történetírásunkban az a felfogás, mely szerint az erőviszonyok nem voltak többre adottak, mint a szellemi mozgósításra.[183] Ez abban az esetben igaz, ha elfogadjuk azon pártok – MSZDP, Független Kisgazdapárt – és a szakszervezetek vezetőinek álláspontját, akik az adott helyzetben objektíve a politikai cselekvés kiváltói lehettek volna, de a kockázatot nem vállalva eleve lemondtak róla. Így a tényleges erőviszonyok megmérettetésére nemigen került sor.

Az igazság az, hogy az értelmiség legjobbjainak és a baloldali pártok vezetőinek tekintélyes része nemcsak az 1930-as évek közepén, a háború előestéjén – a *Magyar Nemzet* által meghirdetett szellemi honvédelem keretében –, hanem a háború alatt is csak a szellemi mozgósítást, illetve a kivárást tartotta lehetségesnek. Tehát nagyon is helytálló a figyelmeztetés: a fasizmussal szemben csak szellemi fegyverekkel harcolni nem lehet. Féjával szemben a Márciusi Front diákbázisa és a népiek egy része is a szellemi és politikai mozgósítás egységére helyezte a hangsúlyt.

A szellemi mozgalmat bíráló kritikák kétségtelen hozzájárultak ahhoz, hogy a népiek balszárnya, elsősorban Erdei Ferenc, Darvas József és részben Kovács Imre is, nem tagadva a szellemi mozgalom fontosságát, mind határozottabban szálltak síkra a politikai mozgalom mellett. A kommunisták azonban nemcsak a szellemi mozgalmat bírálták, hanem a vele sok vonatkozásban rokon és ugyancsak értelmiségi körökben terjedő „reakciós tömeg" elméletet is. Voltak, akik a napi politikát, a tömegekkel való kapcsolatkeresést, s főként a tömegakciókat azzal utasították el, hogy a tömeghez csatlakozás „a társadalmi szabadságot veszélyezteti". A politikailag elmaradott, kulturálatlan tömegek ugyanis a fasizmus, a diktátorjelöltek eszközei és nevelhetetlenek. Ezt az álláspontot főleg Kassák és köre hangsúlyozta. A reakciós tömeg elméletet, Kassák helytelen nézeteit kemény bírálatban részesítette Bálint György.[184]

A másik kérdés, ami nemcsak a szélsőjobboldal, hanem a KMP bírálatát is kiváltotta, az a Márciusi Front 12. pontja volt. Már említettük, hogy Donáthék csak kényszerhelyzetben vállalták a 12. pontban a pánszláv veszély nyílt meghirdetését, nem akarván az egységes fellépést meggátolni.

A pánszláv veszély már a múlt századtól a magyar politikai élet egyik állandóan visszatérő eleme. A szlávoktól körülvett magyarság jövőjét féltették tőle. A probléma különösen felerősödött Trianon után, amikor létrejött Csehszlovákia, Jugoszlávia, majd a kisantant, amelyet a területi revízió legfőbb akadályának tartottak. Mindehhez társult a Szovjetunió létrejötte, amely 1919 után különösen forradalmi eszméivel és növekvő nagyhatalmi befolyásával mind jelentősebb szerephez jutott Európában, s főleg közvetlen szomszédságában. Ezt csak megerősíteni látszott a Szovjetunió és Csehszlovákia között létrejött barátsági szerződés. A pánszláv veszély tehát ebben a formában jelentkezett, és ez a népiek egy részét is aggasztotta. Ugyanakkor – mint említettük – a fő veszélyt ők is a náci Németországban látták, és voltak olyan taktikai meggondolások is részükről – főleg a zászlóbontáskor –, hogy az utóbbi ellen határozottan fellépni a nyilvánosság előtt csak úgy lehet, ha élét tompítják a pánszláv veszéllyel.

A Szántó-féle jelentés is bírálja e – taktikainak feltüntetett – megoldást, nyíltan pedig a KMP központi orgánuma, a *Dolgozók Lapja* tette szóvá. A pánszláv veszély egyrészt gyengíti a mozgalom németellenes élét, másrészt a cári Oroszországgal azonosítja a Szovjetuniót, amely éppen a náci háborús törekvések legfőbb akadálya. „A Márciusi Front tizenkét pontjával becsületesen akarja szolgálni a magyar nép boldogulásának, jólétének és békés fejlődésének ügyét, de úgy látszik, nem tudja magát kivonni a fasizmus minden hazug jelszavának a befolyása alól – állapította meg talán túlságosan is sommásan a *Dolgozók Lapja* 1937. áprilisi száma. A figyelmeztetés nem volt hiábavaló. Egyrészt a Márciusi Front későbbi programjellegű dokumentumai már nem tartalmazzák a pánszláv veszélyt, másrészt a mellette kardoskodó Kovács Imre – kitartva álláspontja mellett – egy évvel később, már nem taktikai meggondolásból, az egyik megfogalmazója a „két pogány közt egy hazáért" hosszú távon, a háború alatt is elevenen élő, az antifasiszta mozgalomnak sok kárt okozó elméletének. A pánszláv veszély bírálata tehát jogos volt. Talán a hiba abban volt, hogy a 12. pont megszületésével kapcsolatos körülmények nem voltak ismertek a KMP vezetői előtt, s így a kritika élesebb volt a szükségesnél. Nem tudták, hogy Donáthék részéről csak taktikai engedmény történt, amit – mint már említettük – Donáth a debreceniekhez írott levelében korrigált is, s ennek eredményeként a debreceni sajtóban is megtörtént a kiigazítás.

A 12. ponthoz szólt hozzá – kommunista felkérésre – Balogh Edgár a párizsi *Szabad Szó*ban megjelent cikkében. Balogh Edgár pozitív oldalról közelített a 12. ponthoz, és nem a benne rejlő veszélyeket, hanem a Duna völgyi népek összefogására irányuló erőfeszítéseket emelte ki. A Márciusi Front programjának jobbról és részben balról vitatott problémaköréből azokat a megállapításokat emelte ki, amelyek a benne feszülő negatív jelenségeket ellensúlyozták. Balogh, éppen a pánszláv kérdés ellensúlyozására, Kovács Imrének a *Magyar Út*ban megjelent cikkéből a német orientáció „végzetes veszedelmét" emelte ki, amelynek során Magyarország a nácik gyarmatává válhat, s ez csak az itt élő népek egymásratalálásával hárítható el. Ennek megértése – olvasható a cikkben – a magyaroknak is „élethalál-kérdés". Hasonló gondolatokat emelt ki a debreceni fiatalok csatlakozását bejelentő nyilatkozatukból. Balogh Edgár hangsúlyozta: ma a Duna völgye népeinek egymásra találása nemcsak a régió ügye, hanem egyetemes, európai érdek.

„Győzelmes népfronttá Kelet-Európa államaiban is csak azok a demokratikus mozgalmak állhatnak össze – zárta fejtegetéseit Balogh Edgár –, amelyek megvédik a kisnemzetek fenyegetett függet-

lenségét, gyökeres megoldáshoz segítik a kisebbségi kérdést, és közös regionális politikára bírják a rokon sorsú szomszéd népeket a háborús imperializmus és fasizmus ellen. Aki ma a világ bármely táján a magyar demokráciáért küzd és népi arcvonalat sürget, emeljen szót a dunai demokratikus erők összefogásáért is!"[185]

A Márciusi Frontot a kommunisták részéről ért jogos, néha talán a kelleténél türelmetlenebb kritika mellett a baloldal más csoportjai részéről is megfogalmazódott – nem mindig segítő szándékú – bírálat a mozgalom írói táborával szemben. Az Ignotus Pál, József Attila és Fejtő Ferenc szerkesztette *Szép Szó*, nem tudván megbocsátani a népiek egy részének az Új Szellemi Frontban játszott negatív szerepét, 1937-ben is azt figyelte: mennyiben ragadtak meg a népiek a „fasiszta kisiklásnál", és nem arra tették a hangsúlyt, mennyiben haladták meg 1935-ös önmagukat.

Az úgynevezett urbánus-népies vita 1937. nyári kiéleződéséhez hozzájárult egyrészt a népieknél a paraszti romanticizmus, a polgári radikalizmus lebecsülése, a nacionalizmus fel-fellobbanása, másrészt egyes képviselőinél – írásaikban, megnyilatkozásaikban – bizonyos faji előítéletek, antiszemita jelenségek továbbélése, sőt felerősödése.

Ignotus, Fejtő és mások a *Szép Szó*, a *Szocializmus* hasábjain, de a napilapokban is támadták, főleg a faji kérdés miatt, a népiek néhány tagját. Mazochizmussal vádolták a Márciusi Front körül tömörülő baloldalt, amely helyt ad olyanoknak is, akik már a fasizmussal is paroláztak. Utóbbi ellen a *Gondolat* hasábjain a kommunista Bálint György lépett fel igen élesen. Elismerte, hogy az Új Szellemi Front „a maga egészében egyetlen súlyos tévedés volt". Hangsúlyozta azt is, hogy a Márciusi Front vezetőinek egy része azonos az 1935-ös tévelygőkkel, a két mozgalmat azonosítani azonban „súlyos tévedés", szögezte le. „A Márciusi Front – mint minden eddigi szóbeli és írásbeli megnyilatkozásból világosan látszik – a leghatározottabban diktatúraellenes, és ellenségeinek tartja mindazokat az áramlatokat, melyek Magyarországon a fasizmus valamelyik áramlatát akarják meghonosítani." A Márciusi Front minden követelése arról tanúskodik, hogy a mozgalom célja a demokratikus Magyarország megteremtése.

Bálint György visszautasította azokat a vádakat is, amelyek csak időnként „kegyeskednek" elismerni, hogy „a proletárnak is van joga az emberi életre". Elismeri, hogy az írók között is vannak „megtértek", „jobboldalról jöttek". Maradtak volna inkább odaát? – teszi fel a kérdést, majd így folytatja: „Bírálni lehet őket sok szempontból, rá lehet mutatni tárgyilagosan egyes ideológiai következetlenségeikre, tisztázatlanságaikra... de szeretettel, megértéssel

és értékeléssel." Sajnálatos – zárta sorait Bálint –, hogy Ignotus a Márciusi Fronttal kapcsolatban reakciót emleget, mert „nincs paradoxabb és természetellenesebb jelenség a dogmatikus szabadelvűségnél, a szektaszerűen zártkörű és előkelő demokráciánál és a gőgös humanizmusnál".[186]

Ignotus, válaszolva Bálint György bírálatára, leszögezte: ugyan a Márciusi Frontot, mint ezt megalakulásukkor is jelezték, „félreérthetetlenül demokratikus tömörülésnek tartja", de ez nem akadályoz bennünket abban, hogy „valóban többre tartjuk elvi meggyőződésünket, semhogy egy bármilyen tisztességes megmozdulás iránt érzett rokonszenvünk jeléül, megfeledkezzünk róla".[187]

Még inkább elmérgesedett a helyzet a faji kérdésben. Veres Péter, Féja Géza és a tőlük messze jobbra álló Erdélyi József időnkénti antiszemita megnyilatkozásai heves ellenérzést váltottak ki. Veres Péter faji megnyilatkozásai az MSZDP-ben is heves reakciót keltettek. A pártvezetés élén állók azonban, elsősorban Mónus Illés, óvakodott – szemben az urbánusokkal – a nyílt vitától. Tartott egyrészt attól, hogy egy éles kritika Verest s vele számos hívét eltávolítaná a párttól, másrészt attól is, hogy egy nyílt bírálat kiszélesítené a pártszervezetekben a népies nézetekről „már amúgy is megindult vitát" és ez a Márciusi Fronthoz való viszonyt is ismételten napirendre tűzné. Így a pártvezetés inkább a hallgatást választotta.[188]

A helyzet akkor vált igazán kritikussá a népiesek és polgári liberálisok, a *Szép Szó* tábora között, amikor 1937 nyarán a nyilas *Virradat*ban megjelent Erdélyi József „Solymosi Eszter vére" című, kimondottan antiszemita verse. Erdélyi a népi mozgalom előfutáraként számontartott, a szegényparasztság nyomorát, törekvéseit költészetében megszólaltató népszerű író volt ez időben. „Lázadása" azonban a harmincas évek második felében mindinkább szélsőjobboldali irányba fordult. Ennek volt kirívó megnyilvánulása az említett vers.

Erdélyi József versének, politikai pálfordulásának elítélése tehát jogos volt. Az urbánusok vele együtt azonban a népiesek egész táborát támadták.

Révai József a *Gondolat*ban, miközben élesen elítélte Erdélyi antiszemita versét[189], keményen bírálta Zsolt Béla cikkét is, aki „egy kalap alá vette" a népieket, a Bartha Miklós Társaságot a Márciusi Fronttal. Ha a történteket Zsolt Béla arra kívánta volna felhasználni – írta Révai –, hogy „fellépjen egyes népiesek zavarossága, demokratizmusuk következetlenségei, némelyeknél érezhető fasiszta fertőzöttség ellen ... ám tessék, de akkor nem azt kellett volna kimutatni, hogy Erdélyi esete a népies irányzat törvényes gyermeke, hanem azt, hogy törvénytelen fattyúhajtása".

Révai az egymás elleni „öldöklő" harc helyett a fasizmus elleni küzdelemben az egymásratalálást sürgette. „Nem volna-e itt az ideje a népies demokratáknak is, a polgári liberálisoknak is ráeszmélni arra, hogy nem egymás ellen kell hadakozni, hanem közösen a ma nevető harmadik (a fasizmus) ellen."[190]

A kommunisták a fasizmus elleni harcban érdekelt erők belső vitáit – mint az előzőekben láttuk – igyekeztek mérsékelni, és inkább az együttműködésre, nem pedig a széthúzásra helyezték a hangsúlyt. A kommunisták, Haraszti Sándor, majd Pollnerék ezért keresték fel József Attilát, a *Szép Szó* és tábora legtekintélyesebb egyéniségét, hogy megnyerjék a közös ügynek. A költő, aki megalakulásakor üdvözölte a Márciusi Frontot, de közvetlen együttműködésre nem volt hajlandó, felfogásán 1937 nyarán és őszén sem változtatott. József Attila, mint 1937 nyarán a *Magyar Nap*ban, majd a *Szép Szó*ban is megjelent állásfoglalása mutatja, nem tudta akceptálni a népiesek társadalmi kérdésekben vallott nézeteit. Korszerűtlennek, meghaladottnak tartotta. Nem tudta továbbá megbocsátani nekik 1935-ös, az Új Szellemi Frontban kifejtett tevékenységüket. Ezért is írja, hogy „az új népiesség képviselőivel való viszonyunk nem nevezhető rendkívül szívélyesnek". Szerinte ezért a népiesek a felelősek, akik „nem tudják megbocsátani", hogy Gömbös idején „gyengéknek bizonyultak... mi pedig helyünkön állottunk, sőt megtámadtuk őket".

József Attila tehát maga is Ignotus és a *Szép Szó* körét támogatja, mégis árnyaltabban fogalmaz a népfront, a fasizmus elleni közös harc kérdésében, mint társai. Cikke végén „fegyverbarátságot" ajánl a népieknek. „Nagyon sajnálnám – zárja sorait –, ha a sok gyakorlati pontban megegyező közös követeléseinkért az új népiesek vonakodása miatt nem léphetnénk fel a jövőben együttesen a francia népfront mintájára, ahogy azt a *Szép Szó*val szeretnők."[191]

Végül e kérdésben érdemes talán – az eseményekre kritikusan visszatekintő, de közvetlenül nem érdekelt – Lukács Györgyöt idézni. Lukács 1940-ben írott egyik munkájában részletesen értékelte a népiek és a *Szép Szó* viszonyát. „A magyar polgári demokrácia legtudatosabb és leghatározottabb irodalmi orgánuma, a Szép Szó, mereven elutasította a »népiesek«, a »falukutatók« irodalmát. Ebben az élességben a Szép Szó egyik legpozitívabb oldala is megnyilvánul: a lap vezetői, írói – igen helyesen – nem ismertek tréfát a modern reakció nyílt, vagy elkendőzött elméletének kérdésében. Míg a »népiesek« gyakran kokettálnak a »fajelmélet« különböző változásaival..." A *Szép Szó* szerzői találóan bírálják és „kegyetlen iróniával leplezik le Németh László »mélymagyar« és »hígmagyar« elméletének reakciós ellentmondásait és abszurd kö-

vetkezményeit". Hibáztatja azonban Lukács a *Szép Szó* publicistáit, hogy a népiesek mozgalmában csak ezt „a reakciós negatívumot látták". „Úgy harcoltak ezek ellen a hibák ellen – írja –, mintha a reakció fő fészke nem is a rendszerben lenne. Nem vették észre, hogy a reakciós kilengések, elméletek stb. mögött nem mozgolódna valami, amit az igazi demokráciának örömmel kellene látnia, féltő gonddal kellene ápolnia... Ez az egyoldalúság teszi a Szép Szó cikkeit még ott is hatástalanokká, ahol tartalmilag nem helytelenek."[192]

A Márciusi Front körül zajló viták bár 1937 nyara után is folytatódtak, a hangsúly azonban a gyakorlati munkára helyeződött. Ebben szerepe volt annak is, hogy elkezdődött az oktatás az egyetemeken és a gyakorlati, szervezési feladatokat jobban szorgalmazó egyetemi hallgatók ismét nagyobb befolyáshoz jutottak, továbbá annak is, hogy a KMP igyekezett a gyakorlati teendőkre helyezni a hangsúlyt.

A MAKÓI TALÁLKOZÓ

A KMP 1937 nyarán, kora őszén az elvi útmutatás és kritika mellett kísérletet tett a Márciusi Front keretei között egy szélesebb, népfront jellegű politikai mozgalom megszervezésére. A nyitány Donáth Ferenc kéthetes alföldi „turista"-útja volt. A szervezőmunkában ismét részt vett Béki Ernő is. A kis „társaság" kerékpáron indult el, első állomásuk Kecskemét volt. Itt Donáth a kommunista Molnár Erikkel, a *Gondolat* rendszeres cikkírójával tárgyalt. Útjuk innét Szegedre vezetett, ahol Tettamanti Béla professzor, a mozgalomba bevont Tettamanti Albin apja fogadta őket. Makón Erdei Ferencet keresték fel.[193] Erdeinek Sárközi Györgyhöz írott leveléből tudjuk, hogy a beszélgetés során „egy érdekes és érdemes" találkozó tervét kovácsolták ki. Eszerint Makóra szeptember vagy október hónapban összehívják a Márciusi Front képviselőit, a vidéki egyetemek és egyes vidékek (Gyula, Körösök, Kecskemét, Hódmezővásárhely) „embereit", továbbá a fővárosból a katolikus és protestáns reformereket, a *Gondolat* szerkesztőségét és „a szocialisták rendes embereit".

Az összejövetel napirendjén – Erdei levele szerint – gazdasági és politikai kérdések, köztük is az országos jelentőségű választójogi probléma szerepelne. Erdei leveléből az is világosan kiderül, hogy a tervet Makón közösen „sütötték ki", amelyért „Donáthék nagyon lelkesednek és már toboroznak is Gyulán, Debrecenben". Erdei végül kérte Sárközit: tegye meg a tervvel kapcsolatos konkrét észrevé-

teleit, hogy a dolgok előkészítését itt, Makón megkezdhesse.[194]

Donáthék útja Makóról Csanádpalota, Mezőhegyes, Mezőkovácsháza, Medgyesegyháza, Gyula, Kétegyháza, Berettyóújfalu – itt Kállai Gyulát keresték, de nem találták – és Debrecen volt.

Debrecenben hosszasan tárgyaltak az ott tartózkodó Kállai Gyulával, Zöld Sándorral, a kommunista egyetemistákkal és másokkal. Béki Ernő visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy Debrecenből hazafelé egy-egy olyan nagyobb községet kerestek fel, ahol jó helyismerettel rendelkező egyetemistát találhattak. Így Hajdúböszörményt Kiss Józseffel keresték fel, Balmazújvárosban Veres Pétert pedig Majerszky Klárával és Újhelyi Szilárddal látogatták meg. Visszafelé betértek Kisújszálláson a Gyáni családhoz, ahol mindkét fiú már előzőleg bekapcsolódott a Márciusi Front szervezésébe. Utolsó állomásuk Cegléd volt, itt Losonczy Gézáéknál szálltak meg. A szervező út nyomán megindult a vidék bekapcsolása a makói népfront jellegű találkozó megszervezésébe. A fővárosban a *Válasz* szerkesztősége és a kommunisták vállalták az érdekeltek mozgósítását.

A makói találkozó szervezésével egyidejűleg a kommunisták, elsősorban a befolyásuk alatt álló egyetemisták kísérletet tettek az egyetemi köröket helyettesítő, a mozgalomnak bázist jelentő és legális fedőszerveként használható szervezetek megnyerésére. A fővárosban, Debrecenben, de más egyetemi városokban is erre ebben az időben a legalkalmasabbnak a MEFHOSZ bizonyult. A MEFHOSZ és a Turul közötti ellentétek – mint korábban már említettük – 1936 végén, 1937 elején kiújultak. A MEFHOSZ a Turullal vívott politikai rivalizálásában mindinkább a Bethlen István és a kisgazdapárt körül csoportosuló, a feltétlen nácibarát politikát elutasító erők befolyása alá kerül. Ez utóbbiaktól is várt védelmet a Turul és a szélsőjobb zaklatásával szemben. A MEFHOSZ 1937. április 23-án tartott országos kongresszusán Eckhardt Tibor, a kisgazdapárt elnöke tartott referátumot, amelyben részletesen kifejtette pártja ifjúsággal, főként a tanulóifjúsággal kapcsolatos politikáját. Védelmébe vette a MEFHOSZ-t és támadta a nácikat majmoló „diákvezéreket".[195] Két héttel később, május 8-án a budai Vigadóban megtartott MEFHOSZ országos ifjúsági gyűlésen a kisgazdapárt vezetői – Eckhardt, Rakovszky Tibor, Varga Béla – mellett felszólalt Féja Géza és Kovács Imre. A Márciusi Front céljait ismertetve mindketten a „szellemi fiatalság" és a földmunkás fiatalok összefogását szorgalmazták.[196]

A MEFHOSZ-nak ez a bal felé nyitása lehetővé tette, hogy a kommunista diákok beépüljenek a szervezetbe és több kérdésben érvényesítsék is elképzeléseiket.

A MEFHOSZ balratolódását és benne a haladó diákok növekvő szerepét jól tükrözi az 1937. július 19–26-a közötti időszakban Szántódon, a MEFHOSZ diáküdülőjében, a szervezet keretében, a szomszéd országokban élő magyarság sorsáról rendezett úgynevezett kisebbségi ankét is. A tanácskozás programját méltatva írja a *Népszava:* a MEFHOSZ olyan ankétra invitálja „az értelmiségnek azt a részét, amely a komolytalan handabandázó, az elszakított területeken élő magyarok terhére könnyelműen számlát csináló irredentizmussal szemben a magyar kisebbségek sorsával való igazi törődést és a magyar kisebbségek helyzetének javítását tűzte ki célul". A program az ankét célját a következőképpen fogalmazta meg: „A szétszórtan és nem mindig kellő alapossággal jelentkező hasonló törekvéseket egységes irányítás alá vonni", munkaközösséget szervezni, vitatkozni és közös megállapodásra jutni. Az ankét előadói között találjuk Németh Imrét, Kerék Mihályt, Rónai Andrást, Veres Pétert és magát a szervezet elnökét: Gellért Andort. Célja volt az ankétnak a mindjobban növekvő pángermán veszély ellensúlyozása is.[197]

Magáról az ankétról még keveset tudunk, de tény, hogy újabb, az ifjúságot foglalkoztató kérdések közös megbeszélését határozták el. Tervezték, hogy szeptember 19-én Berettyóújfalun a falu, a földkérdés problémáiról tartanak országos megbeszélést, amelyen már az előadások többségét a Márciusi Frontba bevont személyek: Kardos Béla, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Ölvedy János és Petroczky Kálmán tartották volna. Hozzászólásra kérték fel a kisgazdapárt vezetőit, Debrecen és a konferenciának helyet adó város demokratikus közéleti személyiségeit, a vitában való részvételre pedig a környező községek (Geszt, Biharugra, Bojt, Derecske, Biharnagybajom, Pocsaj, Hencida, Csökmő, Nagykereki, Sarkad, Sáp és Báránd) demokratikus parasztképviselőit.[198] Az országos tanácskozás célja a program szerint az értelmiség és a parasztság kapcsolatának megteremtése és a közös kérdések kimunkálásán keresztül megtalálni azokat a szálakat, amelyek „lehetővé teszik a közös munkálkodást a jövő Magyarországért" – írta róla később a Márciusi Front lapja, a *Hid.*[199] A találkozót azonban sem a szolgabíró, sem a megye nem engedélyezte, így e nagyszerű terv nem sikerült. Ennek ellenére a MEFHOSZ nemcsak a parasztifjúság problémáihoz, hanem a haladó diákcsoportokhoz és a Márciusi Fronthoz is mind közelebb került. Érdemes megemlíteni, hogy 1937 őszén és 1938 tavaszán a MEFHOSZ a Márciusi Front minden rendezvényén képviseltette magát, és a rendőrség is a Márciusi Fronthoz tartozóként tartotta számon.[200]

A MEFHOSZ politikai arculatának változására utalnak a követ-

kezők is: amíg 1937 őszén a Turul Nürnbergbe küld képviselőket és a nácikkal szervezi meg a diákcserét[201], addig a MEFHOSZ Párizsba, az États Généraux de la Jeunesse Européenne első kongresszusára. A párizsi találkozó, amelyen Európa szinte valamennyi demokratikus diákszervezete képviseltette magát, az Európát fenyegető fasiszta veszély ellen mozgósította a haladó diákszervezeteket. A MEFHOSZ – a Turullal ellentétben – ezekkel a diákszervezetekkel javasolta a diákcserék megindítását.[202] Ennek belpolitikai vetülete: a Turul képviselői ott voltak a Tompa utcában a Ságvári Endre vezette kommunista–szociáldemokrata munkásfiatalok és a nyilasok között lezajlott verekedésen az utóbbiak oldalán, majd október és november hónapban az egyetemeken részvételükkel újabb zsidópogromokat rendeztek.[203] A MEFHOSZ helyiségeiben és rendezvényein pedig a rendőrség sorra foglalta le és kobozta el a Márciusi Front kiadványait.[204]

A KMP, a kommunista diákok azonban nemcsak a MEFHOSZ-t igyekeztek megnyerni, hanem részben a MEFHOSZ segítségével, részben a kisgazdapárt helyi – különösen debreceni és környéki – vezetőivel megteremtett kapcsolatok útján azon fáradoztak, hogy egy-egy helységben vagy körzetben megteremtsék a demokratikus összefogás helyi képviseletét, ami nemegyszer a Márciusi Front helyi szervezeteként lépett fel. A kisgazdapárt helyi vezetőivel való kapcsolatkeresést segítette e párt erősödő náci- és nyilasellenes magatartása, a földreform sürgetése, egy demokratikus választójog követelése, valamint a helyi antifasiszta erők – főként a Tiszántúlon – mind erőteljesebb egymásrautaltságának felismerése. A kapcsolatok kölcsönös keresésére kedvezően hatott a KMP-nek a kisgazdapárttal szemben is változó felfogása.

A KMP a kisgazdapártot, főképp annak tömegeit mindinkább mint lehetséges szövetségest kezelte, a demokratikus összefogás egyik partnerének tekintette. A demokratikus fejlődés lehetőségeit és a pártok politikai súlyát vizsgálva joggal fejtette ki a *Gondolat*-ban a kommunista Antal János, hogy „Magyarországon ma elsősorban Eckhardt kisgazdapártja az a tényező, amellyel a demokrácia híveinek feltétlen kell számolniok, mivel ez a párt nemcsak széles tömegbefolyással rendelkezik, hanem a diktatúrával is élesen szembefordult".[205]

A KMP-ben történt változásra gyorsan felfigyelt a rendőrség is. „A KMP vezető körei ismételten tanulmányozták a magyarországi politikai pártok összetételét, miközben arra a meggyőződésre jutottak, hogy a független kisgazda és szociáldemokrata pártokba tömörült munkások érdekei és követelései azonosak a kommunistákéval – olvasható a politikai rendőrség 1937. októberi jelentésében. –

Ezért jelenleg már a Független Kisgazda Párttal is hajlandók lennének együttműködni, hogy közös követeléseik kiharcolása közben, a parasztság bizalmába férkőzve, azokat is megnyerhessék a kommunista párt részére. Evégből a KMP vidéki szerveit és tagjait arra utasította, hogy mindazon helységekben, ahol a Független Kisgazda Pártnak helyi csoportja van, azzal együttműködjenek, azokban a helységekben pedig, ahol a Független Kisgazda Pártnak helyi szervezete nincs, igyekezzenek a Független Kisgazda Párt helyi csoportjait létrehozni."[206]

A kisgazdapártban, s elsősorban a helyi szervezeteiben rejlő lehetőségek felismerése valóban nemcsak a párt demokratikus, főleg paraszti tömegeihez jelentett kapcsolatot, hanem rajtuk keresztül számos német- és nyilasellenes politikai vagy irodalmi társasághoz is. Így kerülnek pl. a debreceni kommunista diákok mind szorosabb kapcsolatba Juhász Nagy Sándor volt „októbrista" miniszter Debreceni Reform Társaságával, vagy a Juhász Géza vezette Ady Társasággal, Budapesten pedig az ugyancsak „októbrista" Nagy Vince vezette Kossuth-párttal. Az egyetemi körök bezárása után helyiség és bázis nélkül maradt egyetemi fiatalok e szervezetekben találnak „otthonra", és a kezdeményezésükkel szervezett politikai, irodalmi viták, mint a rendőrségi jelentések is megállapítják, kezdik átformálni és a Márciusi Front célkitűzéseinek támogatóivá és „eszközeivé" változtatni e társaságokat.[207]

Ebben az irányban hatnak a KMP más területeken tett erőfeszítései is. A kommunista Hont Ferenc által életrehívott, antifasiszta, demokratikus gondolkodású színészeket tömörítő Független Színpad, ennek és a haladó írók műveinek anyagi finanszírozására létrehozott Irodalmi és Művészeti Tanács, vagy az ugyanebben az időben létrehozott Ady Endre Szabadság Akadémiája[208] a Márciusi Fronttal karöltve egymás után szervezte a népfrontos jellegű irodalmi, képzőművészeti, zenei és főképp politikai összejöveteleket. A mozgósítást, de nem egy esetben az előadók felkérését is a kommunista diákok vállalták. Így pl. Pataki (Bachner) Ernő Tettamanti Béla és Pollner György társaságában kérte fel Bartók Bélát arra, hogy a Zeneakadémián szervezett Márciusi Front hangversenyén lépjen fel.[209] Kodály és Bartók fellépése nagy siker volt nemcsak a Márciusi Frontnak, hanem a zenei életnek is. „A Márciusi Front pár héttel ezelőtt megtartott Bartók–Kodály-estélyén bemutatott új kórusművével: Ady Endre »Felszállott a páva« című versének megzenésítésével Kodály leszögezte a Márciusi Fronthoz való csatlakozását" – írta a kiváló zeneművész, Szabó Ferenc.[210]

A diákok részt vállaltak a népi írók pere ellen szervezett megmozdulásban, amiről később még lesz szó. Számos írót felkerestek,

hogy aláírásukkal tiltakozzanak az írói szabadság sárbatiprása ellen. Hasonlóan ott találjuk őket az OIB fiataljaival együtt a *Gondolat* szerkesztője, Vértes György letartóztatása ellen tiltakozást szervezők körében.[211] A kommunista diákoknak mind több lehetősége nyílt arra is, hogy a Márciusi Fronttal rokonszenvező sajtóban írjanak, sőt néhányan közülük, pl. Kállai Gyula a *Debreceni Független Újság*, Pataki (Bachner) Ernő pedig a *Válasz* szerkesztőségébe is bekerültek.

A Márciusi Frontnak, bár politikai befolyása nagy volt, szervezeti téren – a fentiek ellenére – nem sikerült komolyabb eredményeket elérni. A nagyszabásúra tervezett és október 2–3-án megtartott, a demokratikus erők találkozását szimbolizálni, sőt együttműködésüket programszerűen megfogalmazni akaró makói találkozó is elmaradt a várakozásoktól. Ennek egyik oka az volt, hogy a találkozóra invitált partnerek egy része elutasította a részvételt.

A makói találkozó helyi előkészítésében döntő szerepet vállalt Erdei Ferenc és testvére, Sándor, továbbá a városban tevékenykedő demokratikus szervezetek és a Kossuth-párt, illetve a szociáldemokrata párt helyi szervezete is, főleg az utóbbinak kommunista érzelmű titkára, Szabó János.

Az országos szervezők, a kommunista diákok, a népi írók, Sárközi Györgyék mozgósítására – mint a korabeli sajtóból és a visszaemlékezésekből összeállítható – megjelentek a népi írók: Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Sárközi György és Veres Péter, majd a második napon ott volt már Darvas József is. A kommunista diákokat, azaz az Egyetemi Kört a fővárosból Donáth Ferenc vezetésével Pollner György és Pataki Ernő képviselte, egyes források szerint a debreceni kommunisták képviseletében jelen volt Kiss József is. Rajtuk kívül – mint ezt Féja az eseményről szóló tudósításában írja – jelen volt a Debreceni Reform Kör képviseletében dr. Szabó Ferenc, aki egyben a református egyház főügyésze; Budapestről, az *Ország Útja* című folyóirattól dr. Keszthelyi Nándor és dr. Makay Miklós. A Szegedi Fiatalokat dr. Baróti Dezső és Tomori Viola, az egyetem Bethlen Gábor Körét Paku Imre, a MEFHOSZ-t pedig Veres László képviselte. Hódmezővásárhelyről megjelent Takács Ferenc, aki az MSZDP Tiszántúli Titkárságának vezetője, egyben országgyűlési képviselő is volt. Megjelenését a pártvezetőség nem helyeselte. Megérkeztek a Viharsarok, a Duna–Tisza-köze, pl. Nagykőrös és mint Kovács Imre írja, „az Alsó-Tiszántúl, főleg a környező falvak parasztságának" képviselői.[212] A talákozóra meghívták Németh Lászlót is, de ő, mint Sárközinek írt levele tanúsítja, elutasította a részvételt: „semmiféle tanácskozásra nem megyek ... Önvédelem ez s nem harag" – írta.[213]

Hiányoztak továbbá a szervezett munkásság, a szocialista ifjúmunkások országos képviselői és azok, akik a népi írók többségének törekvéseivel szemben a találkozónak határozottabb politikai és főleg népfrontos jelleget adhattak volna. Így a találkozó eredeti célja, hogy a Márciusi Front táborát, népfrontos jellegét és politikai arculatát tovább szélesítse, csak részben sikerült.

A találkozó lényegében két részből állt. Október 2-án, szombaton este mintegy 40 fő részvételével zártkörű megbeszélést tartottak, ahol a Márciusi Fronttal kapcsolatos teendőket vitatták meg. Itt ismét felvetődött a szellemi mozgalom, a politikai cselekvés, illetve a párttá alakulás problémája.

A makói találkozót néhány héttel a Féja Géza, illetve Kovács Imre ellen – a „Viharsarok", és a „Néma forradalom" című munkáik miatt – indult bírósági per előtt tartották. Így – a további retorzióktól tartva – részben érthető, hogy az írók egy része a Féja és Veres Péter által már korábban szorgalmazott szellemi mozgalom mellett foglalt állást. Hozzájuk csatlakozott Illyés Gyula is. Kovács Imre és Erdei Ferenc, továbbá Darvas József a politikai cselekvés fontosságát hangsúlyozta. Kovács Imre ismét felvetette a párttá alakulás gondolatát. A találkozón a KMP-t képviselő Donáth Ferenc a felmerült két javaslattal szemben továbbra is azt szorgalmazta, hogy a Márciusi Front legyen olyan politikai mozgalom, amely keretként szolgálhat a népfront kialakulásához, amelyhez pártok, szervezetek és pártonkívüliek is csatlakozhatnak.[214] Álláspontja kialakításában minden bizonnyal megerősítette az a megbeszélés is, amelyet 1937 szeptemberében Párizsban Szántó Zoltánnal, a KMP titkárával folytatott.[215]

A zártkörű vita után Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter aláírásával kiáltványt fogalmaztak meg és tettek közzé Makón. A dokumentum újból megerősítette, egyben változatlan formában deklarálta a márciusban közzétett 12 pontot. A programhoz újonnan kapcsolt nyilatkozat azonban határozottan leszögezte, hogy „népi demokráciát akarunk ... s e népet érettnek és hivatottnak tartjuk arra, hogy önmagát kormányozza." Leszögezte, hogy az alulról felépített politikai nemzet" elvét vallja és nem hajlandó „a magyar nép sorsát kétes parancsuralomra tülekvő diktátorokra bízni". Állást foglalt ismételten a dunai népek összefogásának szükségessége mellett. „A Duna-medence kisnépeinek politikai és gazdasági érdekei közösek. A történelmi együttélés folytán népi kultúrájuk is közös. Természetesen ezt az összefogást csakis az összes Dunavölgyi államok népi erőinek uralomra jutásától remélhetjük." A nyilatkozatba bekerült a zsidókérdés is, hangsúlyozva, hogy a zsidóságnak vannak „a nemzetre nézve kárté-

kony" és „a nemzettel közösséget vállaló" elemei, előbbieket nem védjük, utóbbiakat „nem vagyunk hajlandók a nemzet életéből kitaszítani".

A kiáltvány végül leszögezte: „a márciusi pontok mindegyikét fontosnak tartja", de most a 12 pontból külön is kiemeli a választójog és a szabadságjogok kérdését. „A Márciusi Front az általános, titkos, egyenlő, minden magyar dolgozóra kiterjedő választójog azonnali megvalósítását követeli – olvasható a kiáltványban –, a választójognak azonban csak úgy van értelme, ha a gyülekezési, szervezkedési, szólás- és sajtószabadságnak minden korlátozását azonnal megszünteti."[216] A választójog kiemelt követelése azzal függött össze, hogy a Darányi-kormány ezekben a hetekben kezdte el „kimunkálni" a titkos választójogról szóló törvénytervezetet.[217]

Október 3-án, vasárnap délután – mint Féja írja – „nagyarányú karhatalom összpontosítása" mellett került sor a Korona Szálló nagytermében a 3 órás irodalmi ankétra, amit „Ország és irodalom" címmel hirdettek meg. A „vándorgyűlést" Sárközi György, a *Válasz* szerkesztője nyitotta meg, s mint a *Népszava* tudósításából kiderül, elsősorban a Márciusi Front „írói mozgalmáról" beszélt. A továbbiakban a több száz főnyi hallgatóság előtt Kovács Imre „A magyar föld és irodalom", Veres Péter „Munkásság és irodalom", Erdei Ferenc „Parasztság és irodalom", Féja Géza pedig „Polgárság és irodalom" címmel tartott előadást. Illyés Gyula irodalmi munkáiból olvasott fel „a közönség viharos tetszésnyilvánítása mellett", írja a *Népszava*.[218]

A makói tanácskozáson elfogadott nyilatkozat után, ami bár a szellemi mozgalomnak biztosított elsőbbséget, Féja, aki ennek legfőbb szorgalmazója volt, a találkozót értékelő cikkében kénytelen volt hangsúlyozni: „a küldöttek határozott igénye, hogy a márciusi eszmék hordozói jelenjenek meg minden magyar városban és rázzák fel a vidéket szellemi tespedésből". A *Válasz*, amely ugyancsak közölte a kiáltványt, a fentiekhez még hozzáfűzte: „a Márciusi Front elveinek megvalósítására gyakorlati feladatokat is vállal".

1937 őszén a Márciusi Frontban felgyorsult a differenciálódási folyamat. Ebben jelentős szerepet játszottak az 1937 októberében megindult írói perek, a Márciusi Front rendezvényeinek mind gyakoribb betiltása; Darányinak a Hitlernél tett látogatása után mind kül-, mind belpolitikájában mind erőteljesebb szélsőjobbra tolódása; a fasizmus erőinek újabb támadása, a népfront nemzetközi erőinek pedig – elsősorban Franciaországban és Spányolországban – fokozatos visszaszorulása.

A népi írók könyveinek tavaszi betiltása és elkobzása után 1937 októberében egymás után állították bíróság elé szerzőiket. Elsőként

Féja Géza, a „Viharsarok" írója került bíróság elé október 14-én, majd két héttel később, október 27-én Kovács Imre, a „Néma forradalom" szerzője. A perbe fogott írók mellett a tárgyaláson szimpátiatüntetésként megjelentek a Márciusi Front mögött felsorakozott egyetemi fiatalok. Mindkét per anyagát Porga György és a Debrecenből a fővárosba költözött Korolovszky Lajos gyorsírta, s az elsőt a *Gondolat* mellékletként, míg a másikat a Cserépfalvi Kiadó tette közzé, ezzel is tiltakozva az írók meghurcolása ellen. A Kovács-per külön érdekessége volt, hogy az író kérte a bíróságot: védelmében tanúként hallgassanak ki nem kisebb személyiségeket, mint Teleki Pál, Hegedűs Lóránt nyugalmazott miniszter, Szekfű Gyula történészprofesszor, Ravasz László és Raffay Sándor evangélikus püspökök, továbbá Kenéz Béla, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, valamint Matolcsy Mátyás, Németh Imre és Takács Ferenc országgyűlési képviselők. Természetesen a bíróság a kérésnek nem adott helyt.

Szekfű tanúként mégis nyilatkozott, mégpedig a sajtóban, a *Korunk Szavá*ban. Megírta, hogy a Féja és Kovács könyvében található gondolatok „az én nézeteimben is megtalálhatók". Követeléseik megoldatlansága nemzeti fejlődésünk nagy hátráltatója, szögezte le Szekfű. „A középosztály nem látja e folyamat szükségességét, azt akadályozza, követőit forradalmár színben tünteti fel, ezzel útjában áll, hogy a nemzetileg tudatos réteget az alsóbb osztályokból megerősítsék, pedig a mai súlyos feladatokra ez a mai középosztály túl vékony réteg."[219] Szekfű bátor fellépését tisztelnünk kell, bár mint fejtegetéséből kiderül, számos társával együtt úgy vélte, a középosztály alulról való felfrissítésével és bizonyos szociális problémák megoldásával a társadalom akut problémái kiküszöbölhetők lesznek. (Teleki, Szekfű és mások tanácsára később a belügyminisztérium a népi írók és más, „az alsóbb néposztályból kiemelkedett értelmiségiek" néhány tagját egyes megyék és közigazgatási egységek élére „szociális kormánybiztosnak" nevezte ki. Ettől reméltek egyrészt a szociális problémák mérséklését, másrészt az elégedetlenek leszerelését.)

Féját végül is 5, Kovács Imrét pedig 3 hónapi fogházra ítélték.[220] A perek a sajtóban, elsősorban a baloldali lapokban nagy publicitást kaptak. Utóbbiak részéről egyrészt kiállás is volt a népi írók, illetve a Márciusi Front mellett. A *Gondolat*, a *Szép Szó*, a *Válasz* ugyancsak hitet tettek a perbe fogott írók mellett. A szomszéd országok haladó magyar kisebbségi sajtója és szervezetei ugyancsak tudósítottak a perekről, egyben szót emeltek „a magyar nép felemeléséért", a meghurcoltak mellett.

Az ítéletek ellen felemelték tiltakozó szavukat a magyar szellemi

élet legjobbjai is. A kommunista diákok kezdeményezésére, majd aláírásgyűjtésével elkészült tiltakozó nyilatkozatot Matolcsy Mátyás ismertette a parlament november 3-i ülésén. „A magyar közéletnek azok a munkásai – hangzott a magyar írók deklarációja –, akik akár politikai, akár szellemi téren elsősorban a magyarság törzsének, a sínylődő parasztrétegnek jobb sorsáért, anyagi, erkölcsi és szellemi felemeléséért küzdenek, szomorúsággal és megdöbbenéssel látják, hogy nagy nemzeti sorsproblémákat boncoló, mély és aggódó hazaszeretettől fűtött munkájuk ellen kíméletlen irtóhadjárat indult... És súlyos megalázó vétkekben elmarasztaló ítéletek törnek pálcát a magyar élet sebeit, bajait feltáró írók felett anélkül, hogy ezek állításaikat bizonyíthatnák..." „Nem engedjük magunkat megfélemlíteni – szögezte le a dokumentum. – A magunk megmaradásáért nem vagyunk hajlandók némán nézni nemzetünk pusztulását. Folytatni fogjuk munkánkat: megingathatatlan hitünk, hogy igenis fel kell tárni betegségünket, mert különben nincs gyógyulás..." A deklarációt Bartók Béla, Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, Matolcsy Mátyás, Erdei Ferenc, Fodor József, Illyés Gyula, Németh László, Remenyik Zsigmond, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Tóth Aladár és Veres Péter írta alá.[221]

A deklarációt felolvasó Matolcsynak, majd az ügyben interpelláló Béldi Bélának Lázár Andor igazságügy-miniszter kitérő választ adott, mondván: állásfoglalásával nem kívánja befolyásolni a független bíróságot.[222]

A *Gondola*ban Bálint György, a Moszkvában 1938 januárjában induló *Új Hang*ban Szabó Ferenc méltatta a magyar szellemi élet legjobbjainak harcos megnyilvánulását. Bálint külön is kiemelte Bartók Bélát, aki „nevének európai súlyával fordult az üldözöttek felé".[223]

A népi írók pere egyrészt megfélemlítette, bizonyos visszavonulásra, a szellemi mozgalom melletti kitartásra késztette az írók egy részét, míg másokat, főleg a Márciusi Front mögött felsorakozott és az egyetemi oktatás megindulásával ismét aktivizálódott fiatalokat határozott cselekvésre, a politikai harc vállalására ösztönözte.

MÉGIS LEGYEN POLITIKAI MOZGALOM

Az 1937. tavaszi felfüggesztés, majd a nyári szünet és a tanítás megkezdése után 1937 őszén ismét dolgozni kezdett a Budapesti Egyetemi Kör. A kommunista diákoknak – Pollner Györgynek, Porga Lajosnak, illetve a még mindig a Diákok Házában lakó Kovács

Imrének – sikerült elérniük, hogy Kávássy Bélát elmozdítsák, és helyére a náciellenességének és szociális követeléseknek is hangot adó, korábbi felfogását éppen átértékelő Szekfű Gyulát felügyelő tanárnak nevezzék ki. Szekfű „működése" idején a Kör politikai tevékenysége ismét felélénkült és új lehetőséget, aktivitást, szervezőkészséget biztosított a Márciusi Front számára is. Néhány hónap múlva – Szekfű betegsége miatt, ajánlatára – a felügyeletet Kerésztury Dezső irodalomtörténész vette át, aki ugyancsak rugalmasan értelmezte feladatát, s így ő sem korlátozta a Körben dolgozó haladó gondolkodású fiatalok munkáját. Őt e munkában Eckhardt Sándor követte, a francia irodalom professzora, aki haladó katolikusként volt ismert. Ő sem akadályozta a Körben a marxista munkát, csupán azt kérte, hogy a nyilvánosság előtt maradjanak meg a törvényes keretek között.

1937 őszén a Márciusi Frontban a szellemi mozgalom híveinek megerősödése miatt a diákok részéről egyre gyakrabban megfogalmazódott az önálló szervezkedés gondolata. A Márciusi Front születésénél bábáskodó fiatalok úgy vélték, írja visszaemlékezéseiben Pollner György, és ezt Kállai Gyula is alátámasztja[224], hogy a népi írók egy része „meg akarja lovagolni mozgalmukat, vagyis a diákságot saját céljaikra szeretnék felhasználni". Mi, „akik kommunistáknak vallottuk magunkat, és törekvésünk egybeesett a Kommunista Párt célkitűzéseivel; vagyis népfrontot akartunk . . . úgy éreztük, hogy a fő feladatunk az egyetemen kiszélesíteni a mozgalmat, és nemcsak a népi írókkal, hanem más rétegekkel is: szövetséget kiépíteni, mindenekelőtt a budapesti ifjúmunkásokkal, de az antifasiszta katolikus diákokkal és a többi németellenes egyetemistával karöltve".[225] A Körben szervezett előadásokra előadóként ezért is hívtak meg olyan személyeket, akikkel bővíthették az írói tábort – így pl. Cs. Szabó Lászlót, vagy Kodály Zoltánt, aki a népzenéről és a helyes magyar beszédről tartott előadást. A Körbe éppen Porgáék aktivitása révén számos új diák jelentkezett.

1937–1938 fordulóján a Budapesti Egyetemi Körön belül megerősödött az a marxista mag – Pollner, Porga, Pataki és Tettamanti vezetésével –, amely a Márciusi Front népfrontos jellegét kívánta erősíteni. Sikerült az Egyetemi Körbe bevonni a budapesti műszaki egyetemről is több marxista felfogású hallgatót, így pl. Padányi Mihályt, művészettörténészek közül Pogány Ödön Gábort és Radocsay Dénest, az orvoskarról Fazekas Lajost, a jogászoktól Nagy Lajost, továbbá Kiss Ernőt, Seidl Józsefet és másokat.

1937 őszén ismét létrejött a kapcsolat a szocialista ifjúmunkásokkal. 1937 nyarán a szocialista fiatalok nyilasellenes akciói és főleg a szeptember 16-i Tompa utcai, a nyilas gyűlés elleni sikeres akció

hívta fel újólag az egyetemisták figyelmét az Országos Ifjúsági Bizottság irányítása alatt dolgozó fiatalokra. Közvetett kapcsolat az OIB-vel, mint ismert, 1937 tavaszától volt, de közvetlen nem. 1937 őszén Pollner György a Kör egyik tagján, Koós Árpádon keresztül értesült arról, hogy öccse, Géza az MSZDP VIII. kerületi ifjúsági szervezetének tagja. A csoport titkára pedig Kulich Gyula volt. Koós Géza révén ezt követően gyorsan kapcsolat létesült Kulich és Pollner között. Így az a terv, amelyet a KMP 1937 elején szorgalmazott a két ifjúsági szervezet közötti együttműködés megteremtésére, sőt közös fellépésre és a népfrontpolitika érdekében közös akciókra, 1937 őszétől kezdett valóra válni. Az Egyetemi Kör és a VIII. kerületi ifik között szoros együttműködés alakult ki. Pollner kezdetben csak Kulich Gyulával, a kerületi ifititkárral, egyben az OIB tagjával, aki 1938 elejétől már az OIB titkára is volt, lépett szorosabb kapcsolatba. Később Kulich Gyulán keresztül ismerte meg a VIII. kerületi ifivezetőket, Levin Tibort, Halász (Haász) Pétert, a Lengyel lányokat, Annát és Klárát, valamint Váraljai Jenőt és csoportját. A kapcsolat tovább szélesedett a két szervezet között. A VIII. kerület révén az Egyetemi Kör tagjai kapcsolatba kerültek az OIB vezetőivel, Vágvölgyi Tibor elnökkel, Valachi Gyula titkárral, illetve olyan vezetőkkel, mint Ságvári Endre, Erdős László és mások. A két szervezet közötti együttműködést a háttérből a kommunista Goldmann György és Mód Aladár egyengette.

A Kör kommunista fiataljai 1937 végétől rendszeresen részt vettek a Vasmunkásotthonban tartott ifjúmunkás szemináriumokon azzal a céllal, hogy a gyakorlat mellett alaposabban megismerjék a marxista elméletet is. Ugyanakkor a szocialista ifjúmunkások a szociáldemokrata és szakszervezeti helyiségekben, gyűléseken rendszeresen terjesztették a Márciusi Front kiadványait. Toboroztak és maguk is részt vettek a Márciusi Front 1937 őszétől ismét rendszeressé vált ankétjain, összejövetelein.[226]

A debreceni egyetemi fiatalok körében is – a szellemi mozgalommal szemben – a politikai aktivitás növelése játszott döntő szerepet. Az egyetemről kiszorulva fórumot egyrészt a debreceni demokratikus szervezetek és sajtójuk révén kaptak, másrészt itt is szorosabbá vált a kapcsolat nemcsak a helyi szociáldemokrata ifjúsági csoporttal, hanem a fővárossal ellentétben magával az MSZDP városi bizottságával és szervezeteivel is.

Debrecenben 1937 őszére a Márciusi Front körül tömörülő fiatalok létszámban és szervezettségben is messze felülmúlták a fővárosiakat annak ellenére, hogy a debrecenieknek nem állt rendelkezésükre az Egyetemi Kör. Ők is – hasonlóan a budapestiekhez – igyekeztek hasznosítani a MEFHOSZ, illetve a Turul nyújtotta le-

hetőségeket. Utóbbiban ugyanis 1937 őszén a baloldali diákoknak – Kovács Kálmánnak, Majerszky Klárának és Udvardy Ágnesnek – sikerült ismét vezető pozícióba jutni. Hasonlóan fontos pozíciókat sikerült visszahódítani a Márciusi Front fiatalabb nemzedékének a Bethlen Gábor Kör 1937. őszi tisztújító közgyűlésén.

1937 végére–1938 elejére Debrecenben a magukat a Márciusi Fronthoz tartozónak vallók száma megközelítette a félszázat. Különösen sok új hallgató lépett be a csoportba a Református Kollégium tagjai közül, többek között Balogh Elemér, Barla Szabó Ödön, Bolla József, Dobos József, Fehér Lajos, Nagy Gábor és Nagy Lajos. A nagy létszám és a tartalmi-politikai munka javítása érdekében határozták el, hogy a Márciusi Front debreceni csoportjának irányítására ötös bizottságot alakítanak, amelynek tagjai: Kiss József, Losonczy Géza, Újhelyi Szilárd, Vajda Benő és Zöld Sándor lettek. Bár nem volt a bizottság tagja, de munkájában meghatározó szerepet játszott mindenekelőtt Kállai Gyula, továbbá Kovács Kálmán, Majerszky Klára és Tariska István.[227]

A napi feladatok mellett a debreceniek fő tevékenységét 1937 végétől egy saját, a szervezetet összetartó, céljaikat meghatározó és propagáló népfrontos lap, a *Tovább* előkészítése és kiadása kötötte le, amelyről bővebben később lesz szó.

A Márciusi Front 1937. őszi eseményeinek sorában fontos helyet foglal el a határozottabb cselekvést sürgetők táborát támogató, a „Magyar Fiatalok Lapja"-ként megjelent *Hid* című újság. A lap felelős szerkesztője és kiadója dr. Potoczky Kálmán volt, szerkesztője pedig Kovács Imre és Ölvedi János. A lap létrehozásában döntő szerepe volt Kovács Imrének és a Budapesti Egyetemi Körnek.

A lap neve szimbolikus – olvasható a beköszöntő vezércikkben –, „pártokat akar összekötni és népeket akar egymáshoz közelebb hozni". A lapot fiatalok írják, „akik fiatalságukkal nem hajlandók többé statisztálni abban a nagy tragédiában, amelynek beteljesedése a magyar nemzet halálát idézné elő". A programadó cikk hangsúlyozta, hogy nemcsak az országon belül az egyes, gyakran egymással szemben álló osztályok, hanem „a szétszakadt magyarság és Közép-Európa népei között" is „híd", összekötő kapocs kíván lenni és támogatni kíván minden olyan törekvést, amely a szociális, gazdasági és politikai reformokat valóban vállalni akarja.

A *Hid* demokratikus, népfrontos jellege, szándéka sokkal egyértelműbb, mint az elsősorban irodalmi célokat szolgáló, de ugyancsak a Márciusi Front folyóirataként számon tartott *Válaszé*. A *Hid*ban a munkás-, paraszt-, értelmiségi és ifjúsági problémák kaptak helyet és kidomborodott erőteljes antifasiszta mondanivalója is. Jelentős helyet szentelt az irodalmi perek ismertetésének, kül-

politikai vonatkozásban pedig a fasizmus előretörése nyomán a demokratikus országokat, valamint a Duna menti népeket fenyegető veszélynek is. Ennek nyomán hangsúlyozta éppen Pollner György, a kör titkára a *Hid*ban írott cikkében: a diktatúrák ellen nem elég az entellektüelek részéről csupán „a humanitás", az emberies magatartás érzése, mert a fasizmus nemcsak a dolgozók elleni kihívás, hanem a magyar kultúrát és annak művelőit is fenyegeti. „A közös veszélyből adódik a tanulság: a magyar értelmiségnek, a magyar dolgozóknak találkozniok kell a szabadságjogokért folyó küzdelemben."[228] A *Hid* írói is elsősorban a népiek közül kerültek ki, de Féja, Kovács Imre és Veres Péter mellett helyt kapott Tóth Aladár, Rubleczky Géza és Németh Imre, a kommunisták közül pedig a már említett Pollneren kívül Donáth Ferenc, Hont Ferenc és Mód Aladár, akinek cikke Váraljai Jenő név alatt jelent meg. Maga a *Gondolat* is utolsó számában örömmel köszöntötte a lapot, kifejezve reményét, hogy idővel tisztázódnak a benne megtalálható problémák, és együttesen harcolhatnak közös céljaik megvalósításáért.

Bár a *Hid*ban a napi politika, a front követeléseinek megvalósításáért folytatandó politikai küzdelem, a cselekvésre ösztönzés kapott első helyet, az ezt szorgalmazók befolyása érvényesült, e lapban is hamar jelentkeztek azok az ellentmondások, amelyek a Márciusi Frontot általában jellemezték. A népi írók egy része itt is a szellemi küzdelmet helyezte előtérbe, sőt 1937–1938 fordulóján megjelentek a kétfrontos harc szükségességének szirénhangjai. Míg a Márciusi Front írói cikkeikben a pángermán és nyilas veszélyt hangsúlyozva óvakodtak a szovjet- és bolsevizmusellenes kirohanásoktól, a programban a pánszláv veszély megemlítése is inkább taktikai, mint politikai célt szolgált, addig 1938 tavaszától egyes írásokban már erősen érződik a Pethő Sándor és ekkor induló lapja, a *Magyar Nemzet* körül tömörülő, döntően náci- és nyilasellenes, egyben szovjetellenes körök befolyása is. A *Hid*ban először Németh Imre cikkében jelenik meg a két pogány hamis jelszava. Az Anschluss nyomán a *Hid* utolsó számában azonban már Kovács Imre vezércikkének címe is: „Két pogány közt egy hazáért". Igaz, a cikk mondanivalójának lényege a hihetetlenül megnőtt s az ország függetlenségét is fenyegető náci veszély, mondanivalójának élét azonban azzal próbálja – ismét – csökkenteni, hogy vele párhuzamosan megpróbál egy nem létező szovjet veszélyt is felidézni.

1937 őszén a Márciusi Fronton belül tapasztalható, s főleg a fő kérdésben: szellemi vagy politikai, passzív vagy cselekvő küzdelem, a nézeteltéréseket legélesebben Erdei Ferencnek, a politikai harc egyik szószólójának a *Válasz* decemberi számában „A szabadság politikája" címen megjelent cikke váltotta ki. Erdei Ferenc a

maga és a Márciusi Front balszárnyának hitvallását és a szellemi mozgalom súlyos kritikáját is megfogalmazva írja: „Kimondott és leírt szavak, legyen bármilyen nagy írói hatásuk, nem fegyverek ebben a harcban, csak toborzó kiáltások. A szabadságot ki lehet harcolni, meg lehet építeni és meg lehet védeni. Csak kérni és várni nem lehet soha ... A szabadság megépítéséhez politikai út vezet, valóságos szabadságot csak hatalmi tényezők képesek kiharcolni ... Azt követeli ma a tiszta szándékú magyar írótól a szabadság politikája, hogy ... segítse elő egy olyan politikai mozgalomnak a keletkezését és erősödését, amely a szabadság megépítését célozza, egyszóval legyen politikus és ne illúziókat, hanem politikai mozgalmat erősítsen." Egyértelműen vallja, hogy a szellemi harc helyett „csak új és erős politikai tényezők" vívhatják ki követeléseinket. Ma a helyzet egészen más, mint a XIX. század első felében, a reformkorban volt, mert akkor az írók „annak az osztálynak a nyilvánossága előtt szólottak, amelynek tevékenységétől függött a reformok sorsa". Ma korántsem ez a helyzet.

Erdei azokkal az írókkal szemben, akik a szellemi mozgalomban olyan „lázítást" látnak, amely miközben felrázza és mozgósítja a dolgozó tömegeket, egyben meg is védi a mozgalmat a reakció támadásai ellen, hibás felfogásnak vallja. „Semmi értelme sincs tehát – írja –, hogy [az írók] olyan fedezékbe húzódjanak, amely az ellenségtől ugyan nem véd meg, ellenben gátolja az egyéb védelemről való gondoskodást." Jelen helyzetben – hangsúlyozza Erdei – „minden erőnket arra kell koncentrálni", hogy „politikai útjára leljünk törekvésünk eredményes megvalósításának". Befejezésül, mintegy Féjának és társainak adresszálva véleményét, a következőket írja: „azt követeli ma a tiszta szándékú magyar írótól a szabadság politikája, hogy ... segítse elő egy olyan politikai mozgalomnak a keletkezését és erősödését, amely a szabadság megépítését célozza, egyszóval legyen politikus és ne illúziókat, hanem politikai mozgalmat erősítsen."[229]

Salamon Konrád már említett munkájában félreértelmezi Erdei cikkét, amikor azt bizonygatja, hogy Erdei szerint „a politikai cselekvés nem időszerű", illetve Erdei is „lényegében egy szellemi mozgalmat tartott lehetségesnek".[230] Az Erdei cikkére – pro és kontra – reagáló összes megjelenő cikk egyértelműen a politikai mozgalom szükségessége melletti állásfoglalást vonta le belőle. Érdemes talán elsőként magára Veres Péterre hivatkozni, aki a cikk megjelenése után a Csehszlovákiában élő Fábry Zoltánhoz küldött november 29-i levelében kissé önkritikusan jól látja, hogy a Márciusi Frontban dolgozó írók „gyarlóbb emberek", mint amilyeneknek Fábryék látják és értékelik őket. „Az egész munka bizony túl-

ságosan a szellem területén mozog, s nem is tudom, hogy ki lehet-e mozdítani valamerre."[231] Tehát még Veres, aki pedig egyik szorgalmazója volt a szellemi mozgalomnak, Erdei cikkének megjelenése idején maga is kritikus e felfogással szemben, bár az ebből való kimozdulást is tamáskodva fogadja.

A Márciusi Front továbblépésének kérdése, a szellemi vagy politikai harc nem csupán saját táborukban, hanem az MSZDP-ben is vitát váltott ki. 1937 nyarától a fiatalok, a baloldali befolyás alatt álló szakszervezetek, egyes középszintű pártszervezetek körében, sőt a felső vezetőkön belül is éles vita folyt, hogy a párt továbbra is az óvatoskodó, avagy egy határozottabb cselekvésre ösztönző politikai gyakorlatot kövessen. Buchinger Manó is kevesli, amit a szociáldemokrata mozgalom a politikai cselekvés vonalán tesz. „Nem vagyunk láng, de jelzőlámpa és élő figyelmeztetés" lehetünk. A VIII. és IX. kerületi pártvezetőség és az OIB is többször tiltakozik, hogy a vezetés korlátozza az antimilitarista gyűléseket, megmozdulásokat, ellenőrzi az előadókat és eljárást indít azok ellen, akik a párt „lábhoz tett fegyver" politikáját bírálják. Ennek ellenére a szociáldemokrata gyűléseken éltetik a Márciusi Frontot, határozottabb kiállásukat sürgetik és üdvözlik. Szolidaritást vállalnak az írói perekben, sőt egyes szakszervezetek, pl. az építők határozatban üdvözlik a Márciusi Front megnyilatkozásait és hasonlót sürgetnek saját vezető szerveiktől is.

A Márciusi Front hatása egyre jobban aggasztja a szociáldemokrata vezetést, s bár továbbra sem zárkózott el dokumentumainak, állásfoglalásainak közlésétől, egyre óvatosabb a front hivatalos támogatásában. 1937 végén már ellenzi kiadványainak a pártszervezetekben való terjesztését és nem helyesli a Márciusi Front balszárnyának politikai „ambícióit", akcióit, helyette a „szellemi mozgalom szférájában" való megmaradást szorgalmazza. Különösen felerősödött ez, amikor főleg a Tiszántúlon a kisgazdapárt helyi szervezetei mellett szociáldemokrata helyi szervezetek, szakszervezeti csoportok – főleg építők – és tagjaik is részt vettek a Márciusi Front által kezdeményezett akciókban, illetve helyeselték, sőt sürgették a Márciusi Front által szorgalmazott akciókat.[232]

Az MSZDP vezetői – főleg Takács Ferenc és Erdei István támogató megnyilatkozásai után – nem nézték tétlenül a fejleményeket. Részben politikai riválist láttak a Márciusi Frontban – elsősorban a Tiszántúlon –, részben attól tartottak, hogy tagjaik előnyben részesítik éppen a kibontakozó választójogi küzdelemben a szellemi, a propagandaharccal szemben a politikai akciók szervezését. Ezzel függ össze a pártvezetésnek Féjához intézett, már említett levele, valamint az is, hogy még meg sem száradt a nyomdafesték Erdei-

nek a *Válasz*ban megjelent cikkén, Mónus Illés máris, a *Szocializmus* ugyancsak 1937. decemberi számában határozottan fellépett Erdei állásfoglalásával szemben. Mónus Illést, a párt vezetőjét „nem a valóságban gyökeredző", megalapozott, tehát realitáson alapuló felfogás vezeti – ahogy Salamon Konrád állítja –, hanem a fasizmus elleni harcban a politikai küzdelemmel szemben a szellemi mozgósítást mindvégig előnyben részesítő álláspontja. Sajnos Mónus – a kommunisták, sőt a baloldali szociáldemokrata és népies baloldal álláspontjával szemben – haláláig fenntartotta, s részben ennek is lett áldozata, ezt az alapvetően egyoldalú és a későbbiekben a kivárásban testet öltött téves koncepciót.

Mónus cikkében jól látja, hogy a Márciusi Fronton belül az eddigi kettősség tartósan aligha maradhat fenn. A belső és külső fejlemények nyílt színvallásra késztetik a népi írókat. Mónus ezért azon melegében Erdei álláspontját tévedésnek, az írók „messiási hitvallástól" való megfutamodásának, félreállásának próbálja beállítani. „Nem a szabadság politikáját kell csinálni, hanem a politika szabadságát – írta Mónus –, mégpedig úgy, ahogy elkezdték. Akármilyen kis írói csoport, ha szívósan, állhatatosan, kitartóan és meggyőződéssel hirdeti a maga elveit, felismert igazságait terjeszti, ennek több és maradandóbb hatása van, mint annak az alacsony rendű politizálásnak, amit a változott konjunktúra folytán, vagy tán éppen azért kifejthetnek. Kényelmes út az Erdei útja, de nincs különösebb jelentősége . . . A falukutatók csoportja, vagy a Márciusi Front maradjon együtt, mint szellemi mozgalom" – hangoztatja Mónus. Esztendők kitartó munkájával így tudnak majd „közvéleményt teremteni" és ezzel elérhetik, hogy „a politika nyúl utánuk és hódítja el őket magának".[233] Nemcsak a szociáldemokrata vezetők, hanem egyes kisgazdapárti és más németellenes politikusok is a szellem „szférájában" való megmaradást ajánlották.

Az Erdei cikke körül folyó vitára Révai József az *Új Hang* 1938. januári számában reflektált. Téves az a felfogás, írja, hogy „az intelligencia . . . a magasabb értelem, a sugárzó erkölcs, a vulkánikus lendületű szónoklat puszta erejénél fogva utat tudna mutatni, ilyen nincs, nem volt és nem lesz. Nagyon helyesen mutat rá Erdei Ferenc a *Válasz* legutóbbi számában arra, hogy milyen naivitás" egyes népi íróknak az a felfogása, hogy „lelkiismeretébresztő irodalmi munkássággal" is eredményesen lehet harcolni. „A Márciusi Front nagy jelentősége éppen abban áll – szögezte le Révai József –, hogy szoros kapcsolatot tudott találni széles paraszttömegekkel, de még nagyobb jelentőségre fog szert tenni, ha a szervezet magvát alkotó írók rájönnek majd arra, hogy »nemzetnevelő« és útmutató munkájuk csakis akkor lesz eredményes, ha a dolgozók tömegeivel

még jobban összeforrnak. Az intelligencia a munkásság és a parasztság osztályaival összenőve, ismételjük: azok szolgálatában fontos motorja lehet az új Magyarországért folyó harcnak."[234]

Erdei cikkére maga a közvetlenül érintett Féja Géza is reflektált.[235] Válaszában jól tükröződik az az ellentmondás, ami Féja gyakorlati tevékenysége és elvi állásfoglalása között megtalálható. Féja ugyanis, amikor válaszát megírta, már annak a találkozósorozatnak egyik kezdeményezője és szervezője, illetve a Márciusi Front új programjának megfogalmazója volt, amelyben a politikai cselekvés nagyon is erős hangsúlyt kapott. Féja a Márciusi Frontot több írásával ellentétben most leszűkítve a népi írókra, ismét leszögezi, hogy a politikai célok, programok megvalósítását a politikusok vállalhatják, de „nem vállalhatja a szellem". Az eddig elért „szellemi értékek megőrzését és a jövő számára való biztosítását" veszélyeztetnénk, ha a politika útjára lépnénk, írja. A Márciusi Frontnak az a feladata, hogy dolgozza ki „a magyar tennivalók egyetemes összefoglalását" és szögezze le, hogy „jelenleg politikai szerepre nem vállalkozhatik", ugyanakkor „jelentse be a magyar közösség teljes politikai igényét". Féja a napi politikában való részvételt ismételten elutasítva, végül is ugyanarra az álláspontra jut, amit a kommunisták, s maga Révai is hangsúlyozott és részben Erdei is megfogalmazott a Márciusi Fronttal kapcsolatban, hogy minden erőnket egy célra, „az őszintén demokratikus pártok szövetségének, tehát a politikai Márciusi Frontnak kiépítésére kell fordítanunk".

A szellemi vagy politikai harc problematikáját értékelve mai szemmel úgy tűnik, hogy mindkét részről túlságosan is szembeállították őket. A vitában alig kapott hangsúlyt, hogy mindkét forma együtt és egyidejűleg is érvényesülhet, kölcsönhatásuk az antifasiszta küzdelemben termékenyítően hathat egymásra. Kétségtelen, hogy a politikai harc elsődlegességét hirdetők jobban látták, hogy csak a politikai küzdelem mellett tud hatásosan érvényesülni a szellemi ellenállás is. Féja Géza ellentmondásoktól nem mentes, programszerű cikkében, miközben tolerálja a politika fontosságát, más területen még 1937 nyarához képest is visszalép.

Elismeri, hogy az általuk képviselt politika közösségi, de nem „materialista" értelemben vett „közösségi politika". Hangsúlyozza, hogy „e közösségi politika nem épít a proletár-gondolatra" és óvakodik „a kispolgári politika korlátoltságától" is. Az általa képviselt közösségi gondolat alapja a falusi közösség és a szövetkezetek, amelyekre támaszkodva kaphatja meg a magyar parasztság az őt megillető történelmi szerepét. Bár nem nyíltan, ez a felfogás a munkásmozgalomtól való elhatárolódást és a romantikus paraszti történelemformáló szerephez való visszatérést jelentette Féjánál

is.[236] Tulajdonképpen ezek a politikai és elvi zavarok késztetik Révait a „Marxizmus, népiesség" című nagy lélegzetű tanulmányának megírására, amelynek egy részét a párizsi *Szabad Szó* közölte, majd 1939 őszén Losonczy Géza révén kéziratban került Párizsból Magyarországra és vált ismertté a kommunisták és részben a népiesek előtt is.

A Márciusi Front létrejötte és tevékenysége, miközben lelkesítőleg, egyúttal küzdelmével szolidaritást vállalva hatott a szomszéd országokban élő magyar emigrációra, a hatás kölcsönös is volt. A szomszéd országokban és az emigrációban éppen a Márciusi Front nyomán kibontakozott politikai kezdeményezések vissza is hatottak a Márciusi Front munkájára. 1937. május 2-án New Yorkban az Amerikai Magyar Egységfront konferenciája javasolta, hogy az emigrációban élő magyar szervezetek tartsanak világértekezletet, amely támogatást nyújthatna a magyarországi demokratikus erőknek. Nyilatkozatukban állást foglaltak a Márciusi Front szellemében egy demokratikus Magyarország megteremtése mellett, és egyúttal síkraszálltak „az utódállamokban élő magyarok szabadságjogaiért is".[237]

A csehszlovákiai magyar demokratikus kisebbség elsősorban a *Magyar Nap*ban és az 1936 tavaszán alakult Magyar Fiatalok Szövetsége keretében kísérte nyomon a Márciusi Front tevékenységét. Szervezte azokat az irodalmi ankétokat, illetve szociográfiai gyűjtőmunkát, amelyek a demokratikus összefogás és a két ország demokratikus erőinek egymásra találása irányába hatottak. Az erdélyi magyarság demokratikus szárnya nemcsak nyomon követte a Márciusi Frontban történteket, hanem e téren maga is a kezdeményezők, az ügyet előrelendítők sorába lépett. 1937 nyarán Segesvárott a magyar–román demokratikus erők egymásrautaltságát előmozdító manifesztáció, majd az ugyancsak demokratikus programot adó, 1937. október elején, a makói találkozóval egy időben megtartott marosvásárhelyi erdélyi ifjúsági találkozó újabb ösztönzést adott a magyarországi demokratikus erők makóinál szélesebb tanácskozásának összehívására és egy átfogó program elfogadásának kidolgozására. Az *Új Hang* 1938. januári száma éppen a vásárhelyi találkozó nyomán emelte ki, mennyire megnőtt a demokratikus erők politikai tevékenységének és felelősségének szerepe nemcsak egyes országok demokratikus erőinek összefogásában, hanem „a dunai összefogás gondolatának" elmélyítésében is.[238]

A vásárhelyi találkozó után, az ott elhatározott újabb tanácskozás nyomán vetődött fel 1937 novemberében, hogy Magyarországon is az 1848-as szabadságharc 90. évfordulóján a Márciusi Front keretében, az összes demokratikus erő részvételével meg kellene

rendezni egy nagyszabású találkozót, egyben egy antifasiszta demonstrációt is. Féja Géza már novemberben arról ír, hogy a vásárhelyi találkozó óta egyre több fiatal értelmiségitől arra kap felszólítást, hogy „az erdélyi példa nyomán rendezzük meg a magyarhoni fiatalság találkozóját". Nemcsak javaslat, a kecskemétiektől ajánlat is érkezik, hogy a színhely Kecskemét legyen. Féja elfogadja az ajánlatot, de korábbi felfogását fenntartva hangsúlyozza: a találkozóra csakis azok jöjjenek, akik a szellem síkján akarnak mozogni.[239]

A szervezés megindult és nem várt érdeklődést keltett. 1938. január 19-én a Centrál Kávéházba összeült előértekezleten megjelentek a Márciusi Front, a szociáldemokrata ifjúmunkások, a földmunkás szövetség, a Deák Ferenc Társaság, a Bartha Miklós Társaság, a Szalay László Társaság, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a Szabadság Baráti Kör, a Kossuth Társaság, a Mikes Kelemen Társaság, a MEFHOSZ, az Americana és a Soli Deo Gloria vezetői, a *Szép Szó,* a *Vigilia,* a *Századunk,* a *Korunk Szava,* a *Munka* és az *Ország Útja* folyóiratok képviselői és egyes keresztény felekezetek lelkész tagjai.[240] Az előértekezleten résztvevők megállapodtak abban, hogy a Kecskemétre tervezett találkozót az 1848-as forradalom 90. évfordulójával kapcsolják össze, és egyben „megtárgyalják a magyar sorskérdéseket és közös állásfoglalást is tesznek", azaz közös cselekvésre ösztönző programot fogadtak el. Megválasztották a szervezőbizottság tagjait is. Az előértekezlet a további teendőkről azonban már nem dönthetett, mert megjelent a rendőrség és a tanácskozást feloszlatta. A tanácskozás feloszlatása miatt több napilap, így többek között a *Népszava* is tiltakozott.[241]

A kommunisták az előkészületeket és magát a „sikertelen" tanácskozást is nagyra értékelték. Révai József az előkészületet az olyan „új erő jelentkezéseként" üdvözölte, amely „nyomást tudna gyakorolni az ellenzéki pártokra, de önálló tényezőként is beavatkozhatna a demokráciáért folyó hacba".[242] Tulajdonképpen ezt a célt szolgálta az is, hogy még ugyancsak januárban összeültek – hivatalosan – Pollner György vezetésével a Budapesti Egyetemi Kör képviselői és Kulich Gyula, Valachi Gyula és Vágvölgyi Tibor az OIB képviseletében, hogy egyeztessék teendőiket és támogassák a Márciusi Frontot a határozottabb antifasiszta harc kibontakoztatásában.[243] A politikai helyzet azonban egyre bonyolultabb.

1937–1938 fordulóján eljárást indítottak a *Hid* szerkesztői ellen, Vértes György és társainak letartóztatása miatt megszűnt a kommunista *Gondolat,* a rendőrség lehetetlenné tette, hogy a Centrálban összegyűltek eredményesen fejezzék be tanácskozásukat. Ez az időszak ezek ellenére átmenetileg mégis kedvez a demokratikus

erők küzdelmének. A kormány választójogi törvénytervezete és a nyilasok egyre aktívabb politikai közszereplése miatt ugyanis „ellentámadásba" lendülnek a konzervatív uralkodó csoportok – Bethlen köre és a legitimisták –, valamint a kormánytól balra álló pártok, a kisgazdák és szociáldemokraták. Ezt igyekeznek kihasználni a Márciusi Front aktivistái.

1937–1938 telén és tavaszán a Márciusi Front, illetve a mögötte felsorakozó MEFHOSZ, továbbá a *Válasz*, a *Kelet Népe* és a *Magyar Út* egymás után szervezi – főleg az irodalmi – találkozókat. Még 1937 decemberében az Országos Függetlenségi Kossuth Párt a gazdája a Márciusi Fronttal rendezett találkozónak. Budapesten a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, Gyulán a Turul baloldali csoportja, Békésen az egyik folyóirat, Makón a Toldi Miklós Bajtársi Egyesület, Miskolcon a MEFHOSZ szervez hasonlót, de a két utóbbit a rendőrség már betiltja. A Márciusi Front fiataljai ott vannak a református Kálvin Társaság alakuló gyűlésén.[244]

1938. február 6-án került sor Debrecenben a Csokonai Színházban az Ady Társaság által rendezett irodalmi előadásra. A rendőrség jelentése szerint a színházban egyetlen üres hely sem maradt, így tehát 900-an jelentek meg. A nézők között „nagyon sok középiskolai és egyetemi hallgató volt jelen", de ott voltak a város előkelőségei is, köztük Makláry Károly református püspök. Előadóként szerepelt Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kovács Imre, Veres Péter és Gulyás Pál, de fellépett Horváth Árpád, a színház egyik vezetője és felesége, Neményi Lili is. Bajcsy-Zsilinszky előadásában Szent István és Mátyás király érdemeit méltatva arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyarságnak saját érdekében kell bízni és „ne hódoljanak meg a német hatalomnak". Kifejtette, hogy a magyarság sorsa megpecsételődik, ha „erejét annak vizsgálatára fordítja, hogy ebben az országban ki az árja és nem árja". Kovács Imre a földbirtokviszonyokról szóló fejtegetésében „az osztály elleni izgatás határát súrolta", ezért a rendőrfogalmazó a gyűlés betiltását latolgatta, de ezt Juhász Gézának, az Ady Társaság elnökének sikerült megakadályoznia.

Az ankét szervezéséről és hatásáról a városi rendőrség egyik vezetője így számolt be: „Nemcsak mint színházi ügyeletes, hanem mint hazáját szerető és annak sorsáért aggódó magyar ember ezen előadással kapcsolatban jelenteni tartozom a következőket: Az Ady-matinét a Debreceni Ady Társaságnak mint egyesületnek vezetői arra használták fel, hogy ezen irodalminak hirdetett előadás alatt erősen baloldali agitációt folytassanak. Az előadás anyaga és módja, erkölcsi felfogás és szociális gondolkodás tekintetében a

lelkeknek, főképp pedig az ifjúság lelkének forradalmasítására igen alkalmas. Az előadás rendezői félrevezették az egész város előkelő társadalmát – állapítja meg háborogva a rendőrfogalmazó –, mert az egyházi és világi főhatóságok feleségeit kérték fel az ún. Ady matiné védnökeiül, nyilván azzal a szándékkal, hogy mondanivalójukkal irodalmi előadás ürügye alatt minél nagyobb nyilvánosság előtt kirobbanásszerűen előjöhessenek a társadalom átalakítására vonatkozó eszméikkel, tehát beledobják azt a magyar társadalmi élet rétegeibe, főleg pedig a fiatalság lelkébe."[245]

Ezek után egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a Debreceni Reform Társaság által március 27-ére, az Arany Bika nagytermébe hirdetett „Márciusi ünnepséget" a rendőrség már nem engedélyezte. A kommunisták pedig ennek országos politikai jelentőséget tulajdonítottak. Nem véletlen, hogy az előkészületi munkákban, a program kidolgozásában maga Donáth Ferenc is részt vett. A tervek szerint az ünnepségen Thury Levente, a *Debreceni Független Újság* főszerkesztője mondott volna bevezetőt, Féja Géza „Két március", Erdei Ferenc „A magyar agrárkérdés", Kállai Gyula „Szabadságjogok és a nemzeti függetlenség", Újhelyi Szilárd „Nagytőke és a magyar kibontakozás", Veres Péter pedig „A szabadságjogok kérdése és a magyar dolgozók" címen tartott volna előadást. A főkapitány-helyettes véghatározata megállapította, hogy „az előadások címéből következtetve ... az ünnepély célja a Márciusi Front politikai eszméinek a propagálása". Mivel a februári „színházi matiné" már felkorbácsolta a város közönségének hangulatát, „az előzmények ismeretében tartani lehet attól, hogy főleg az ellentétes világnézetű ifjúság között a tervezett ünnepély olyan ellenhatást váltana ki, mely könnyen összecsapásra, tüntetésre vezetne magán az ünnepélyen, s esetleg azon kívül is".[246] Az ünnepség betiltása része volt annak a nagyszabású országos rendőri akciónak, amely megtiltotta, hogy a Márciusi Front az 1848-as szabadságharc 90. évfordulóját a „belső bitangok" és az ország határáig előrenyomult német fasizmus elleni harc jegyében ünnepelje meg. A debreceni ünnepség betiltása azonban az országos átlagnál nagyobb vihart kavart, ezért ennek ellensúlyozására a rendőrség engedélyezte, hogy a Reform Társaság saját helyiségében 10 nappal később gyűlést tartson. Ez mind méreteiben, mind jelentőségében messze a tervezett márciusi ünnepség mögött maradt, csupán félszáz egyetemista vehetett rajta részt. A gyűlés előadója Újhelyi Szilárd volt, aki „Műveltség és demokrácia" címen tartotta meg politikai indíttatású beszédét. Az ülés – ahogy ez a rendőrség jelentéséből kitűnik – határozott náciellenességével és a demokratikus törekvések megfogalmazásával ismét a debreceni „márciusi fiatalok"

kiállását és Debrecen város demokratikus közvéleményének támogató magatartását szimbolizálta.[247]

A kül- és belpolitikai események, a tervezett központi találkozó előkészületei újra kiélezték az ellentéteket a Márciusi Fronton belül. A szellemi és politikai mozgalom kérdésében közel egy éve folyó vitának az általános politikai helyzet mellett ismételt aktualitást és hevességet az adott, hogy Féjáék az előkészítő tanácskozáson elfogadottak alapján a kecskeméti találkozóra egy újabb, átdolgozott programot kívántak kiadni.

A vita során az egyik fő kérdés az volt, hogy a program magába foglalja-e a politikai harc vállalását is. Utóbbi mellett elsősorban Erdei Ferenc, Darvas József és természetesen az őket támogató kommunisták szálltak síkra. Főként Illyés Gyula, részben Féja Géza és a kompromisszumra hajló Sárközi György utasította el Erdei javaslatát.[248]

Veres Péter Sárközihez intézett levelében ugyancsak vitatja Erdei érveit. „Átgondoltam ezt az egész program ügyét, mégis arra a meggyőződésre jutok, hogy nem célszerű egy újabb »Mit kíván a magyar nemzet«-szerű kiállással szinte kompromittálni a mozgalom komolyságát, különösen akkor, ha nem tudnak többet mondani. Ha Erdei ragaszkodik ehhez az új szöveghez, akkor legjobb abbahagyni, mintsem bomlást előidézni ... Ha hazaérek, én is írok Erdeinek, hátha szépen keresztülmegy az egész és megértjük egymást. Politikai ambícióit vigye Feri és mindenki a Kisgazdapártba, vagy oda, ahova tudja."[249]

Veres Péter helytelenítette egy újabb program kiadását is. „Ne új programmal tegye magát nevetségessé a front, hanem adjon ki egy újabb, jól megokolt tiltakozást a választási jog meghamisítása ellen, ugyancsak a földmunkás problémát bagatellizáló nyugbérjavaslat ellen – olvashatjuk Sárközi Györgyhöz írott, 1938. február 21-i levelében. – Minekünk állandó és élő tiltakozásnak kell lenni és a messze jövőt tekinteni, a magyarság sorsát nézni ... Tehát azt, hogy vagyunk és leszünk, nem minden évben új programmal, hanem az aktuális kérdésekben mindig éber tiltakozással kell bizonyítani ... higgyétek meg, méltóbb dolog lesz, ha a választójog és az éppen aktuális és mindig aktuális földkérdésben adunk ki valamit ..."[250] Veres, miközben feleslegesnek vélte az új programot, főképp attól tartott, hogy egymással szemben álló, egymást marcangoló csoportokra esik szét a népiek tábora, ezt pedig mindenképpen el akarta kerülni.

Veres Péterhez hasonlóan, de szélesebb távlatban közelítették meg az új program problematikáját a kommunisták. A *Tovább,* amelyre még visszatérünk, mindjárt programadó cikkében a politi-

kai cselekvés mellett tört lándzsát. Elismerte, hogy a „történelmi kényszer", a rendszer „ellenünk intézett támadása" ennek ellentmond és látszólag a „szellemi mozgalomnak" biztosít életlehetőséget. A „történelem parancsszava", „elégséges erőnk tudata" mellett azonban „a puszta önvédelem is" cselekvésre kell, hogy kényszerítsen. Ehhez pedig hátteret, bázist kell teremteni. „Az értelmiségiek és egyetemiek közötti tanácskozásokat fel kell váltani a dolgozó osztályokkal való legkomolyabb munkának – írja Losonczy Géza. – Bármilyen nehézségek és áldozatok árán is meg kell találni a módját, hogy a parasztság és ipari munkásság közötti laza kapcsolatokat elmélyítsük . . ."[251] Ez a szempont vezeti a kommunista fiatalokat, amikor a „programvitához" is hozzászólnak.

Ismeretes, hogy a KMP vezetői bírálták a Márciusi Front programjában a politikailag hibás, a reakciónak is elvi engedményeket tevő megállapításait, főként a 12. pontot. Ennek korrigálását a *Gondolat,* a *Magyar Nap* és más lapok hasábjain végre is hajtották és helyesnek vélték volna, ha maga a Márciusi Front is megteszi a szükséges korrekciót. A Makói Kiáltvány magyarázó szövege ezt részben el is végezte. Most, amikor az előkészítő tanácskozáson és a népiesek részéről felvetődött egy új, tökéletesebb, az elveket és célkitűzéseket pontosabban körülhatároló program kiadásának gondolata, természetesen a kommunisták azon fáradoztak, hogy az új program mind mondanivalójában, mind célkitűzéseiben jobban megfeleljen a KMP népfrontos elképzeléseinek és rögzítse: nemcsak a szellem síkján, hanem a politikai cselekvés útján is harcolni akar azok megvalósításáért.

A kommunisták, Veres Péterhez hasonlóan, nagyon fontosnak tartották, hogy a programvita ne jelentse a demokratikus tábor megosztását[252], ne taszítsa, hanem vonzza az antifasiszta erőket. Azt javasolták tehát, hogy egy teljességre igényt tartó program mellett, vagy helyett olyan programpontokat kell kiemelni, amelyek egyben politikai fedezéket, tömeget is biztosítanak, nemcsak ezek követelésére, hanem a továbblépésre is. „Tudomásul kell venni, hogy minden politika már eleve feltételez egy bizonyos fokú szabadságot, mozgási lehetőséget. Éppen ezért a Márciusi Front nem dolgozhat ki ma egy végső okokig és végső célokig tisztázott reformprogramot – írja Kállai Gyula „Egy év" című cikkében. – Tudomásul kell venni, hogy nálunk ma csak a politikai előfeltételekért mehet a harc. A legsürgősebb tennivaló tehát: felszínre hozni, összefogni, organizálni a fenyegető diktatúrával (a fasizmussal) szemben a lappangó demokratikus, vagy legalábbis az antifasiszta erőket. Ezeknek a segítségével kiharcolni, vagy legalábbis megvédeni a történelmi cselekvés számára teret biztosító szabadságjogo-

kat, nyitva tartani a fejlődés útját, megteremteni a lehetőségeket, az előfeltételeket az igazi népszabadság megépítése számára." Kállai így fejezi be mondanivalóját: „Szürke napi küzdelmekben kell dolgoznunk a munkásság, a parasztság és haladó értelmiség közös frontjának megteremtéséért. Elhisszük, nehéz a történelmi cselekvés igényét magukban hordozóknak a cselekvés előfeltételéért küzdeni. Nehéz az iránytudatosoknak velük kanyarogni a kanyargókkal. De vállalni kell, mert más út nincs."[253]

A kommunisták és a népi írók többsége végül is az új program elkészítése mellett döntött, amelynek megszövegezésével Erdei Ferencet bízták meg. A tervezetet Sárközi György lakásán vitatták meg, ahol Erdei mellett részt vett Donáth Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre és maga a házigazda is. „Kollektív munka volt – írja róla Kovács Imre. – Erdei szövegezte; Sárközinél... ha jól emlékszem Donáth Ferenc és én átjavítottuk." „Mit kíván a magyar nép" címen a programot a *Hid* és a *Válasz* 1938. márciusi számában tették közzé. A program lényegesen baloldalibb volt, mint az 1937-ben deklaráltak. Jobban érvényesültek benne a kommunisták és Erdeiék szándékai.

„Irodalmi mozgalmunk országmozdító hatása... irodalmi eredményeink további lépésekre kötelezneknek bennünket – olvashatjuk a program bevezetőjében. – Ha eddig írói művekkel mutattunk rá társadalmunk sebeire és ugyanezekben a művekben a változtatás és az emberségesebb megoldás szellemét szorgalmaztuk, akkor most vállalnunk kell a cselekvő szándék irányítását is, mert ezt várja tőlünk az ország és ezt követeli a magunk lelkiismerete is. Vállaljuk." Leszögezi: „politikai mozgalommá akarunk fejlődni; világosságot akarunk a politikai eszmék vásári zűrzavarában, hogy megteremtsük a politikai cselekvés legelső feltételét: a tiszta, világos programot."

Álláspontjukban ugyanakkor benne feszült a népi írók táborában meglévő ellentmondás is. A politikai tevékenységet ugyanis akciók, szervezkedés helyett álláspontjuk ismertetésére, politikai propagandára szűkítették le: „előállunk azokkal a politikai eszmékkel, amelyek szavainkban és írásainkban eddig is benne voltak és a magyar közvélemény nyilvánossága elé bocsátjuk azokat". A változatlanul 12 pontból álló program most már pontosan körülhatárolva és minden félreértési és félremagyarázási lehetőséget kiiktatva adja közre az egy évvel korábban megfogalmazott követeléseket. A jobb- és baloldal részéről egyaránt sok vitára, vádaskodásra alkalmat adó 12. pont is egyértelműbb antifasiszta megfogalmazást nyert: „Magyar revíziót: a Duna völgyi népek önrendelkezési jogának érvényesítését, minden nagyhatalmi imperializmusnak a

Duna völgyéből való kirekesztését, idegen hatalmak szállascsinálóinak a magyar politikai életből való kipusztítását, a magyar nemzetvédelem teljes felkészültségét, és olyan belpolitikát, mely önálló magyar külpolitikának ad biztos alapot."[254]

A program azonban a közbejött külpolitikai események, az Anschluss miatt korántsem váltott ki olyan hatást, mint elődei. A már említett két újságon kívül egyetlen sajtóorgánum sem közölte, lényegében csak a *Szocializmus* emlékezett meg róla. A „Följegyzések" rovatban a *Szocializmus* márciusi száma röviden méltatta a programot, kiemelve, hogy a benne foglaltak „balfelé bizalmatlanságot" oszlatnak, s ez önmagában is jelentős haladás, mert „önmagunkban eszmei közösséget és tisztánlátást" teremteni – „előfeltétele a sikeres harcnak".

A program körüli hallgatás Veres Pétert is megszólalásra készteti: „De, hogy nem írtak a lapok róla egy betűt sem? – kérdi levelében. – Mi van? Gleichschaltung? Mindenesetre értesítsetek, mi történik."[255] Elmaradt a kecskeméti találkozó is, ahol a programot nyilvánosságra akarták hozni és a széles összefogást akarták meghirdetni, mert sem a város, sem a megye rendőrfőnöke nem adott engedélyt a gyűlésre. Remény volt ugyan még arra, hogy a találkozó újabb házigazdájaként jelentkező debreceni ifjúság kiharcolja a jogot az összejövetel megrendezésére. Március végén, az Anschlusst, Ausztria náci megszállását követően – mint már említettük – ez a remény is szertefoszlott.

Nem sikerült a program ismertetésére felhasználni 1938. március 15-ét sem. Most a MEFHOSZ kért engedélyt a demokratikus gondolkodású ifjúság múzeumkerti ünnepségének megrendezésére. Több ezer diák meg is jelent az ünnepség színhelyén, s velük a MEFHOSZ vezetői és Kovács Imre, aki ismét az ünnepség fő szónoka lett volna. A rendőrfőkapitány azonban váratlanul betiltotta a gyűlést. A vezetők csak nehezen tudták megértetni a tömeggel, hogy a gyűlést betiltották. A MEFHOSZ elnöke, Potoczky Kálmán a sajtóban tiltakozott a történtek ellen.[256]

A kommunista és szocialista fiatalok az OIB nevében, sejtve, hogy a demokratikus tábor márciusi ünnepségeit sorra betiltják, „A magyar ifjúság szabadságfrontja" néven röpiratban felhívással fordultak a magyar nemzethez. Ebben hitet tettek a márciusi eszmék, „a megalkuvás nélküli szabadság" mellett, egyben felhívták a közvélemény figyelmét az ország függetlenségét fenyegető náci veszélyre. „Szabad ország fiai akarunk maradni! Nem akarunk és nem is leszünk más nemzetek uszályhordozói, sem gyarmati népessége" – írják befejezésül.[257]

Az Ausztria megszállása után Magyarországon is megerősödő

náci és nyilas befolyás, az újabb fasiszta intézkedések – győri program, zsidótörvény-tervezet, sajtókorlátozás stb. –, a Márciusi Front tervezett ünnepségeinek sorra-rendre történt betiltása a népi írók táborán belül meglévő ellentéteket tovább mélyítette. Erre a koronát az újabb program miatt az írók ismételt perbe fogása tette fel.

A budapesti főügyész április 1-jén vádat emelt a program öt szerzője, Illyés Gyula, Sárközi György, Kovács Imre, Erdei Ferenc és Féja Géza ellen, akik kijelentették, hogy a program „ötüknek szellemi terméke".[258] Azzal, hogy Veres Pétert kihagyták, egyrészt Veres Pétert akarták megkímélni a csendőrterrortól, másrészt jelezte az ellentéteket is. Amikor azonban fellebbezés folytán a Tábla elé került az ügy, „Féja kijelentette – írja Kovács Imre –, hogy nem hajlandó vállalni a felelősséget: a program tulajdonképpen Erdei és az én munkám, a mi zavaros, éretlen, zöld fejtegetéseinkért nem ítélteti el magát".[259]

Néhány héttel később pedig, amikor Illyés, Sárközi és Féja elhatározta, hogy a *Válasz*t megszüntetik, illetve beolvasztják a *Kelet Népe*be, az is világossá vált, hogy a népi írók feladták a Márciusi Fronttal, főként annak utolsó programjával vállalt kötelezettségüket. Erről tájékoztat Erdei Ferencnek Sárközihez írott levele: „A *Kelet Népe*ből elhiszem, hogy lehet jó folyóiratot csinálni, sőt azt is elhiszem, hogy elterjeszteni is sikerül. Azt azonban nem tudom elképzelni – írja Erdei –, hogy olyan iránymutató orgánummá legyen, mint amilyent kívántunk a Válasz-szal megteremteni." Végül a levél befejező részében mintegy jelzi a népi írók táborának szétszakadását. „Gondolom Féja és Kovács [továbbra is politizálni fog]. Úgy vélem Te [Sárközi] és Gyula [Illyés] kívülmaradtok, mert egyszerűen nem látjátok értelmét a politizálásnak, én viszont rezerválom magamat jobb időkre."[260]

Miközben a Márciusi Front írói tábora vissza-, illetve kivonul, a front mindvégig következetes és a haladó egyetemi fiatalokra épülő balszárnya, főként a debreceniek megpróbálják a lehetetlent, a Márciusi Front fenntartását és tömegbázisának kiszélesítését. A MEFHOSZ támogatásával még 1938 májusában megjelenik a *Hid* utolsó száma, és önálló erőfeszítéssel a *Tovább* két száma is.

A *TOVÁBB*

1937 végén, 1938 elején a Márciusi Fronton belüli ellentmondásos fejlődés, a felgyorsult differenciálódási folyamat, az erősödő nézeteltérések, a kommunista *Gondolat* megszűnése és a debreceni fiatalok fórumlehetőségének beszűkülése, ugyanakkor a növekvő cse-

lekvési készség késztette a debreceni csoportot arra, hogy önálló lapot jelentessen meg. A lappal, ahogy Kállai Gyula írja visszaemlékezésében, „nézeteink védelmét s az antifasiszta egységfront tömegbázisát akartuk szélesíteni".[261] Az előkészületek irányítója, egyben a névadó is – Donáthék tudtával és támogatásával – Újhelyi Szilárd volt. A *Tovább* 1938. március első napjaiban jelent meg.[262]

A *Tovább* az első és egyetlen lap, amely nemcsak szellemében, hanem a fejlécen, a Gáborjáni Szabó Kálmán tervezte „A Márciusi Front lapja" megjelöléssel, tartalmában és formájában is vállalta a Márciusi Fronthoz tartozást. Sőt, mint Kállai Gyula írja, a lap „cikkei, helyzetelemzései, állásfoglalásai és feladatmeghatározásai csaknem minden kérdésben összecsengtek" a KMP központi orgánuma, a *Dolgozók Lapja* megállapításával. „Mintha előzetes konzultáció folyt volna közöttünk! Révai Józsefnek a népfrontról 1938 áprilisában Prágában, illetve A népi arcvonalról Debrecenben ugyanekkor megjelent cikknek még a kiindulópontja is azonos: Ausztria német megszállása. Így lapunk nemcsak szándékaink szerint, hanem a valóságban is a Komintern népfrontpolitikáját, annak hazai megvalósítását szolgálta" – állapítja meg ugyancsak Kállai.[263]

A *Tovább* szerkesztői, írógárdája a debreceni egyetemi fiatalok közül került ki. A *Tovább* felelős szerkesztőként és kiadóként Vajda Benőt, Kiss Józsefet, Újhelyi Szilárdot, Zöld Sándort, Kállai Gyulát, Szilágyi Józsefet és Gyáni Imrét tüntette fel, egyben ők is írták a lap legtöbb cikkét. A fiatal kommunisták elvi támogatást és útmutatást Donáth Ferenctől, Bálint Györgytől, Haraszti Sándortól, Mód Aladártól és Molnár Eriktől kaptak. Cikkekkel jelentkezett Losonczy Géza, Veres Péter, Darvas József, Tariska István, Donáth Ferenc, Mód Aladár, Sejben András és mások. A lap munkájában részt vett még Balogh Elemér, Barla Szabó Ödön, Benkő Károly, Bolla József, Fehér Lajos, Gulyás Gábor, Nagy Gábor, Nagy Lajos, Szabó Kálmán, az Udvardy lányok, Ágnes és Erzsébet, valamint Vásárhelyi Miklós.[264]

A lap kiadásához szükséges anyagi és technikai feltételeket részben Debrecen város és környéke demokratikus gondolkodású polgárai, részben pedig személyes gyűjtés alapján a Márciusi Fronttal szimpatizáló egyetemisták és a környék parasztsága teremtette meg, de segítettek a Budapesti Egyetemi Kör tagjai is. A lap kinyomtatását a szociáldemokrata Nagy Károly nyomdatulajdonos vállalta, aki egyben jelentős hiteleket is biztosított. A szedést Ménes János, ugyancsak szervezett munkás, ingyen végezte, a tördelést pedig legtöbbször maguk a szerkesztők készítették. A komoly anyagi gondokat jelentősen csökkentette az is – jegyzi meg kedé-

lyesen Újhelyi Szilárd –, hogy a kéziratok szerzőinek semmit sem fizettek.

A *Tovább* legfontosabb feladatként a demokratikus erők tömörítését és ehhez olyan célok kitűzését javasolta, amely lehetővé teszi az ehhez vezető első lépéseket. Nem véletlen, hogy első számában a kormány révén napirendre került általános, titkos választójog kérdésében a legkülönbözőbb pártállású személyeket szólaltatta meg, közös frontot és cselekvést javasolva. Juhász Nagy Sándor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Auer Pál, dr. Szabó Ferenc, a kisgazdapárt debreceni elnöke, Takács Ferenc szociáldemokrata országgyűlési képviselő, Kovács Imre, valamint Csikós János hajdúböszörményi parasztgazda mindnyájan egyetértettek abban, hogy csak közös erővel lehet a kormány reakciós választójogi törvénytervezetével szemben egy valóban demokratikus, a népnek a politikai hatalom gyakorlásába is beleszólást biztosító választójogi törvényt kiharcolni.

Az Anschlusst követően, a megváltozott erőviszonyoknak megfelelően a *Tovább* április–májusi száma széles népi arcvonal megteremtését sürgeti. E szám fő gondolata Kállai Gyulának a debreceni márciusi ünnepségre szánt, de a betiltás miatt elmaradt beszédtervezete. Az Anschluss nemcsak az osztrák nép, hanem a magyar nép ügye is, szögezte le a lap. „Ausztria annektálása teljes meztelenségében vetette fel a magyar függetlenség kérdését" – írja Kállai. Ki tud megálljt parancsolni a náci étvágynak – kérdi a szerző. A magyar társadalmi és pártviszonyok elemzése erre pillanatnyilag lesújtó választ ad. Mégsem látja teljesen reménytelennek a helyzetet, ha sikerül megértetni az ország függetlenségéért és szabadságáért aggódó erőkkel, hogy a legszélesebb összefogásra, „népi arcvonalra" van szükség. „A fasizmussal, a fasiszták imperialista étvágyával szemben a nemzeti függetlenség egyedüli biztosítását a legszélesebb és legmélyebb alapon szervezett nemzeti-népi arcvonal nyújtja" – hangsúlyozza Kállai. Hasonló megállapításra jut Zöld Sándor[265] is a szélsőségek elleni harc elemzése során, amikor kimondja: úgy kell irányítani a demokratikus erők önvédelmi harcát, hogy „a küzdelem során a demokratikus erők koncentrációja létrejöjjön". E célból fordult a lap a külföldön élő magyarokhoz is, és kérte őket, álljanak erkölcsi, politikai támogatásukkal, esetleg anyagi segítséggel „a magyar nép szabadságharca" mellé. Segítsék „öntudatra ébreszteni az elnyomott tömegeket és megakadályozni a mai helyzetünket csak súlyosbító fasizmus bekövetkeztét". Felhívásuk biztató támogatásra talált. Elsőként a Kanadai Magyar Demokratikus Front, majd a köztársasági Spanyolországban harcoló önkéntesek reagáltak. „Csak egyet kívánunk a Márciusi Frontnak – írták

Spanyolországból –, ne csak szavakkal, hanem tettekkel is álljon helyt feladatainak. Kössön szövetséget az összes magyar demokratikus erőkkel, a magyar munkássággal, harcoljon a magyar reakció német szolgálói ellen . . ."[266]

A debreceni fiatalok azonban nemcsak megfogalmazni szeretnék a célt, hanem tömegbázis, a népi arcvonal politikai előfeltételeinek megteremtését is. Ezért tartják változatlanul fontosnak, hogy maguk mögött érezzék Debrecen és környéke haladó ifjúságának, a demokratikus társaságoknak és a közvéleményt befolyásoló lapoknak a támogatását. Változatlanul nagy erőfeszítéseket tettek azért is, hogy a Tiszántúl öntudatos parasztjait is megnyerjék.

Hasonló törekvésekkel találkozunk a fővárosban is, főként az Egyetemi Kör és a MEFHOSZ vonalán. Itt változatlanul az OIB jelenti a kommunista diákok számára a legszorosabb kapcsolatot, ugyanakkor egyes szakszervezetekkel, főleg a MÉMOSZ-szal is erősödött együttműködésük. Ezt a célt szolgálta többek között a diákfiataloknak az érdekvédelmi törvény bevezetésének terve elleni tiltakozása, valamint az ezzel kapcsolatos állásfoglalásuk is. Ebben leszögezték: „a szakszervezetek ma is a népi önvédelem kibontakozásának" legfontosabb keretei, „elősegítői" az olyan népi egység kibontakozásának, amely „egyedüli biztosítéka a magyar népi és nemzeti önállóságnak és függetlenségnek".[267] Érdemes itt megemlíteni, hogy az OIB fiataljai Kulich Gyula szervezésében 1938. augusztus 20-án rendezték meg az első munkás-paraszt ifjúsági találkozót, amelyre értelmiségi fiatalokat is meghívtak. Célja ennek is a demokratikus erők összefogásának szélesítése és tettrekészségének erősítése.

A kommunista diákok és a népi írók egy része 1938 tavaszán ismét kísérletet tett a kisgazdapárttal való kapcsolat elmélyítésére is. Ezt a célt szolgálta többek között, hogy a debreceni fiatalok és a budapesti kör néhány tagja részt vett az 1938 áprilisában tartott kisgazdapárti nagyválasztmányi ülésen. Előtte a két város diákképviselői Pollner György és Újhelyi Szilárd vezetésével, illetve az írók közül néhányan egyeztették álláspontjukat. Az ülés szünetében pedig véleményt cseréltek a párt agrártagozatának, egyben baloldalának egyik kiemelkedő, a diákok körében eddig ismeretlen vezetőjével, Dobi Istvánnal is. A választmány ülésén szót kapott Újhelyi a Márciusi Front nevében kifejtette, hogy amíg a párt hajlandó valóban harcolni a diktatúrás törekvések ellen a nép igazi demokratikus jogaiért, addig élvezi a front támogatását is.[268]

A debreceni fiatalok – hisz a Márciusi Front már csak itt képviselt tényleges politikai erőt – 1938 májusában Szálasi Magyar

Nemzeti Szocialista Pártja programadó cikke után röpiratban fordultak a széles nyilvánossághoz. Tiltakoztak az ellen, hogy a zavaros gondolkodású diktátorjelölt náci mintájú, szélsőségesen nacionalista programmal mételyezheti a magyar népet, elsősorban is az ifjúságot. „Mi, amikor elolvastuk ezt a cikket, megdermedtünk. Vártunk. Vártuk a magyar ifjúság méltó válaszát erre a cikkre, erre a programra. Egy hónapig hiába vártunk. Tovább nem tudtunk hallgatni és tűrni – olvashatjuk röpiratukban. – Tiltakozunk!! Ezerszer is tiltakozunk!! ... Tiltakozunk ez ellen ... a program és ez ellen a párt ellen ..."[269] A röpiratot Debreceni Márciusi Front néven írták alá. Ez részben jelezte már, hogy a „nagy" Márciusi Front felbomlóban van.

E felhívással egy időben jelent meg egy rövidebb, még határozottabb röpirat. „*Népi demokrácia:* szabadság, föld, kenyér, független ország. *Nyilasok:* rabság, parasztelnyomás, munkásnyomor, gyarmati sors. *Válassz: Mi,* vagy *ők?* Lapunk a »Tovább«. Vedd, olvasd, terjeszd. Márciusi Front." Felelős kiadóként Kállai Gyula neve van feltüntetve.[270]

Nem elégedtek azonban meg röpiratok egyszerű kiadásával. Fel kívánták használni az ország közvéleményének egy részében, elsősorban a náciellenes politikai csoportokban és pártokban megnyilvánuló nyilasellenes hangulatot, sőt a kormány ilyen irányú intézkedéseit is az antifasiszta erők felrázására és mozgósítására. Ezért felhívásukat eljuttatták az egyes pártok vezetőihez, demokratikus szervezetekhez, a napilapok, folyóiratok szerkesztőihez, főként a tiszántúli falvak paraszti közösségeihez, állásfoglalást, véleményt várva. Megkapták a felhívást a megyei törvényhatóságok is[271], amelyeknek egy része tanácstalan volt a teendőket illetően, ezért felsőbb szervektől várt utasítást[272], ami arra utal, hogy bizonyos rokonszenv is megnyilvánult e testületek részéről a felhívásban foglaltak iránt. A megyei szervek a teendők tisztázása végett a Belügyminisztériumhoz fordultak, ahonnét természetesen egyértelmű elutasító véleményt kaptak. Több országos orgánum, köztük a *Népszava* viszont egyetértően foglalkozott a felhívással és támogatta is azt.[273]

Természetesen a nyilasok és a velük egy húron pendülő Turul vezetősége sem hagyta szó nélkül a dolgot. A Turul debreceni vezetője, és az immár jobboldali vizekre evezett Verbőczy Bajtársi Egyesület vezére a *Debrecen* című lapban útszéli hangon támadta a felhívást. A Debreceni Márciusi Front, Gulyás Gábor, Kállai Gyula és Újhelyi Szilárd aláírásával, újabb kiáltványt tett közzé a

*Tiszántúli Független Újság*ban és ebben kifejtették, hogy „változatlanul mögötte áll a magyar egyetemi ifjúság legértelmesebb és legöntudatosabb rétege" és támogatja akciójukat az ország demokratikus közvéleménye is. Kifejtették továbbá: nem hajlandók a nyilasok és a Turul útszéli, gyalázkodó módszereit, zsidóverő eszközeit alkalmazni, de nem hajlandók ezeket tűrni sem.[274]

A debreceniek felhívására, majd a Turul támadására a Viharsarok, Dunántúl és Tiszántúl demokratikus parasztszervezetei, illetve kollektívái támogató nyilatkozatokat juttattak el a *Tovább* címére. Ezek közül a *Tovább* szeptemberi száma három levelet közölt is. Derecskéről 22 parasztember, Sárrétudvarról 14 demokrata és Nyíregyházáról 21 földmunkás és különböző foglalkozású munkás, zömében építők biztosították támogatásukról a debreceni Márciusi Frontot. „A Márciusi Frontban tömörült vezető ifjúságnak azt üzenjük mi magyar parasztok – olvasható levelükben –, hogy suhogtassa meg keményen az ostort a nyilas gáncsvetők felé, s ebben a harcban az öntudatos magyar parasztságot mindenkor maga mellett fogja találni."

Közben – ugyancsak 1938 nyarán – 58 parasztpolitikus, köztük a kisgazdapárti Dobi István, Kovács Béla, Nagy Ferenc és Z. Nagy Ferenc, továbbá Féja Géza, Szabó Pál és Veres Péter írók aláírásával is megjelent „A magyar parasztság levele a művelt fiatalsághoz" címen egy felhívás. Ebben kifejtik, hogy egyetértenek a fasizmus elleni közös harc szükségességében, de nehezményezik, hogy az értelmiség, a középrétegek legjobbjai eddig nem találták meg az utat a parasztsághoz, és ezért nem is értik, hogy „a magyar függetlenség és önállóság legfőbb záloga a nép, a paraszt".[275]

Ez a levél akkor íródott, amikor a magyar értelmiség, diákság legjobbjai elkeseredett küzdelmet folytattak a reakció ellen, amikor az összes demokratikus erő tényleges együttműködését szorgalmazták. A levél akkor íródott, amikor a diákság legjobbjai valóban „válófélben" voltak azoktól, akik a reakció elleni harcot számukra már alig elfogadható módon szorgalmazták.

Kállai Gyula, miközben a *Tovább* szeptemberi számában vezércikkben méltatta a velük egyetértő és mellettük kiálló megnyilatkozásokat, válaszolt a parasztpolitikusok „keserű panasszal" kezdődő felhívására is. Egyetértőleg üdvözli „az együttmenetelés" szorgalmazását, a közös „táborba szólítást". Nem érti azonban a „kitüntető szerepet" és nem vállalja a felelősséget, amit a röpirat szerzői „a társadalmi átalakulásban" a középosztálytól, az értelmiségtől elvárnak. Szerinte alapvető feladat, hogy a dolgozó osztályok maguk ébredjenek rá saját erejükre és merjék vállalni – pártjaik,

szervezeteik révén – problémáik megoldását. Ebben a „középosztály", az értelmiség haladó rétege csak segítheti, támogathatja őket, de a vezetést nem vállalhatja.

Kállai nem érti a megrovást azért sem, mert éppen az értelmiség fiataljainak legjobbjai elsők voltak, „akik kiállottunk és kiáltottunk... akik a reformok szükségességét belevittük a köztudatba... Eszméink mindig a tömegek vágyait és törekvéseit fejtették ki" és a „ránk nehezedő hatalmi nyomás" ellenére „a szektaélet falait számos helyen keresztül törtük... Nem vagyunk egyedül."

„A magyar föld népe, ahol csak tudomást szerzett létezésünkről, hatalmas tömegekben állt mellénk – írja a továbbiakban Kállai Gyula. – S ha ti paraszttestvéreim, azt akarjátok, hogy a mi értelmiségi frontunk még erősebb legyen, hogy számbelileg gyarapodjunk, hogy kiszabaduljunk a szektaélet látszólagos világából... [akkor] azt a kezdeményezést, amelyet mi elindítottunk, vigyétek és fejlesszétek tovább. Álljatok bátran és szilárdan mellénk, mert az értelmiségi ifjúság nagy részét éppúgy, mint titeket, a tettek győzik meg a legjobban. Ha... kiálltok és felsorakoztok mellénk, ha a közöttünk lévő szövetséget elmélyítitek, ha törekvéseinket teljesedésbe viszitek, akkor a közöttünk lévő óvatosak, kétkedők és aggályoskodók is azt fogják mondani: – Igen, ezekkel érdemes menetelni!" Ígéri Kállai, hogy az egymásratalálást a „személyes barátság melegségével", találkozók szervezésével „pecsételjük szövetséggé". Ehhez azonban az is kell, írja befejezésül, hogy „bízzatok egy kicsit magatokban, hogy mi is bízhassunk bennetek"!

A Márciusi Frontnak e határozottan baloldali szárnya számára, amikor az egyetemek falain, a „lelkiismeret-ébresztésen", a „szellemi mozgalmon" túljutott, és cselekvő részese akart lenni az ország napi politikai küzdelmeinek, akkor már sem a nemzetközi háttér, sem a magyarországi események nem kedveztek. A francia és a spanyol népfront mind nyilvánvalóbbá váló veresége, az európai kollektív biztonság kilátástalansága az egyik oldalon, míg a másikon Hitler-Németország növekvő agresszivitása, az Anschluss, a csehszlovák–német válság Magyarországon is elsősorban a nácibarát erőknek kedvezett. Az első zsidótörvény, különösen a demokratikus újságokat sújtó sajtórendelet, az érdekképviseleti és a honvédelemről szóló törvénytervezet, a fasiszta típusú bíróságok felállítása, végül pedig Hitler oldalán a magyar területi követelések megoldásának reménye, nyomában a mindent elárasztó nacionalizmus szinte lehetetlenné tette, hogy az eseményeket, azok következményeit és a feladatokat is helyesen látó, de szűk bázison álló, a Hitler-ellenes erők és pártok – a kisgazdapárt és az MSZDP – részéről sem következetesen támogatott demokratikus tábor politikai

aktivitása valóban érdemivé váljon. A politikai rendőrség is gondoskodott arról, hogy az 1938 tavaszán még a politikai porondon küzdő debrecenieket is elnémítsa.

1938 májusában a debreceni ügyészség elrendelte a *Tovább* első és második számának és az általuk kiadott röpiratoknak az azonnali elkobzását. (Jellemző, hogy rádiótávirattal rendelték el az országban bárhol megtalálható lapok lefoglalását és elkobzását.) Vajda Benő, Kiss József, Zöld Sándor, Kállai Gyula és Gulyás Gábor ellen pedig sajtóvétség címen bűnvádi feljelentést tettek.

A *Tovább* elkobzásáról szóló rendőrségi jelentés bepillantást enged a lap példányszámába és terjesztésébe is. A jelentésből kiderül, hogy a *Tovább* első számából 3500, a másodikból 2500 példány jelent meg. Ebből mintegy 1200–1500 példány Budapesten a *Válasz* című folyóirattal együtt került terjesztésre. E feladatot Pataki (Bachner) Ernő vállalta magára. Érdemes megemlíteni, hogy a terjesztésben részt vett az OIB is. A terjesztés olyan sikeres volt, hogy a rendőrség a legalaposabb kutatás ellenére is a fővárosban az első számból csupán 81, a másodikból pedig 110 darabot tudott előkeríteni. Nagyobb tétel, számonként 100 példány került a *Tovább*-ból Makóra, 40-50 pedig Kisújszállásra. A többit egyetemisták terjesztették Debrecenben és környékén, és eljuttatták az ország különböző pontjaira is. A rendőrség kénytelen volt bevallani, hogy a leggondosabb kutatás eredményeként is csupán a szerkesztőknél találtak 1-2 példányt.[276]

A szerzők elleni pert azonban hosszú ideig nem sikerült lefolytatni, mert Thury Levente kérésére Bajcsy-Zsilinszky az igazságügy-minisztériumban „közbenjárt", az iratokat felkérették és elfektették. Tárgyalásra több mint két évvel később, 1940 novemberében került sor, de ítéletet itt sem hoztak. Végül 1942-ben csupán Kállait találták bűnösnek és 15 napra ítélték, amit ugyanez év májusában kénytelen volt leülni.[277]

Ekkor azonban – mint láttuk – még nem sikerült a *Tovább* szerkesztőinek teljes elnémítása. Így vált lehetővé a 3., a szeptemberi szám elkészítése. Ezt viszont a rendőrség már a nyomdában lefoglalta. Az új sajtórendelet következtében ugyanis most már minden lapot nyomás előtt – az évente tízszer megjelenőt is, amit korábban nem kellett[278] – a rendőrségnek megjelenés előtt jóvá kellett hagyni. Ezzel számoltak a szerkesztők is, ezért a nyomdatulajdonost rávették, hogy néhány tucat példányt még bemutatás előtt készítsenek el, amit azonnal elszállítottak.[279] Ezekről a rendőrségnek természetesen nem volt tudomása, így csak a nyomdában maradt mintapéldányt foglalhatta le.[280]

Az új sajtórendelet, illetve a *Tovább* elkobzása végleg elzárta az

utat a Debreceni Márciusi Front politikai tevékenysége előtt. Ehhez azonban más okok is hozzájárultak. München és az első bécsi döntés után Debrecen demokratikus közvéleménye visszavonult. A demokratikus lapok megjelentetése anyagi és politikai akadályokba ütközött. A *Debreceni Független Újság* is gazdát cserélt, és *Tiszántúli Független Újság* néven lényegesen óvatosabb lett elődjénél. Új vezetőség került az Ady és a Reform Társaság élére is, akik ugyancsak visszafogottabb politikát képviseltek. Így a haladó diákság határozott támogatásukra ez időben már kevésbé támaszkodhatott. Mindehhez járult, hogy a mozgalom vezérkara, befejezve egyetemi tanulmányait, elhagyta Debrecent, részben azért, mert máshol kaptak munkát, részben mert politikai múltjuk miatt a város megtagadta tőlük az elhelyezkedési lehetőséget.

1938 kora őszén, a tanév kezdetén a Budapesti Egyetemi Körben élénk munka kezdődött, s úgy tűnt, ha nem is a korábbi lehetőségek szerint, de folytathatják irodalmi és politikai rendezvényeiket, fórumot teremthetnek a demokratikus erőknek. München után a Turul azonban egyre hevesebben támadta őket. Amikor pedig a Kör vezetősége megtagadta, hogy részt vegyen a Felvidék visszacsatolása melletti utcai tüntetéseken, a Budapesti Egyetemi Kör működését is lehetetlenné tették.

1938 őszén a Márciusi Front így végleg megszűnt. A Márciusi Front megszűnése azonban nem jelentette azt, hogy az általa kimunkált és közkinccsé tett célkitűzések semmissé válhatnak. Sőt azt sem, hogy az ezeket a célkitűzéseket képviselő személyek és támogató szervezetek többsége hátat fordított volna a mozgalomnak. Voltak persze ilyenek is, de a többség, főként a diákság nemcsak hű maradt elveihez, hanem a második világháború alatt folytatója volt a Márciusi Frontnál szélesebb függetlenségi front zászlóbontásának.

1938 a következetesen demokratikus erők számára éppen a Márciusi Front példájával bizonyította, hogy csak szellemi síkon lehetetlen a minden demokratikus megnyilatkozásra politikai eszközökkel támadó fasizmussal szemben eredményesen fellépni. A politikai cselekvéshez pedig a közvéleményt befolyásoló propaganda mellett tömegbázisra, a politikai hátteret és akciókat biztosító szervezett erőre, mindenekelőtt a szocialista munkásság támogatására van szükség. 1937–1938-ban ez utóbbihoz az OIB-n kívül alig voltak meg a szervezeti és részben politikai feltételek. A valósághoz hozzátartozik az is, hogy éppen a népi írók egy része és hatásuk alatt a diákság is ebben az időben tartózkodó magatartást tanúsított, vagy ellenezte a szocialista munkássággal való szorosabb kap-

csolatokat. Ugyanígy az MSZDP vezetői sem szorgalmazták az együttműködést, mert vagy „forradalmárokat", vagy éppenséggel a falusi szervezkedés terén konkurenciát, néha pedig a fasizmus szállászcsinálóit látták bennük. A *Népszava* ugyan legtöbbször szolidárisan írt róluk, de ebben jórészt ki is merült az MSZDP támogatása.

A második világháború kitörése lényegesen megnehezítette a demokratikus erők helyzetét, ugyanakkor megváltoztatta, részben átrendezte a politikai terepet. A náciellenes pártokban és politikai csoportosulásokon belül megnőtt a baloldaliak, a politikai összefogást sürgetők tábora. Mind többen, köztük a népi írók közül is, felismerték, hogy a munkásosztály nélkül lehetetlen a nácikkal és kiszolgálóikkal szemben érdemi ellenállást kifejteni. A szocialista munkásszervezetekben pedig a baloldal, mindenekelőtt a kommunisták befolyásának megnövekedése lehetővé tette, hogy ne csak részt vegyenek, hanem kezdeményezzék is az összes náciellenes és antifasiszta erők összefogását.

A Márciusi Front rövid fennállása alatt politikailag és elméletileg, nem is szólva a munkájában részt vevő személyekről, nagy segítséget nyújtott az egész demokratikus tábornak, elsősorban a kommunistáknak ahhoz, hogy az itt szerzett tapasztalatokat – eredményeket és kudarcokat – hasznosítva munkálkodjanak a háború alatt a nemzeti erők összefogásán, az ellenállás megszervezésén, a demokratikus, majd szocialista feladatok megoldásán. Így lett az immár fél évszázadra visszatekintő magyar népfront, majd a szocialista nemzeti egység politikájának kiindulópontja, bölcsője a Márciusi Front.

JEGYZETEK

[1] *Veres Péter:* A válság éveiből. Budapest 1945. 50. old.
[2] Idézi Az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. (Szerk.: *Incze Miklós.*) Akadémiai Kiadó 1955. 373–375. old.
[3] Gömbös kormányfővel, illetve a „reformnemzedékkel" való együttműködést kívánta előmozdítani az a találkozó, amelyet 1935. április 16-án tartottak Zilahy Lajos villájában. Az előkészítésben részt vett Kozma Miklós, a Magyar Rádió vezérigazgatója és belügyminiszter, valamint a kor népszerű regényírója, Zilahy Lajos. Cél: megnyerni a fiatal népi írókat Gömbös „reformpolitikájának". A teljes kudarccal zárult találkozón a kormányfőn kívül részt vett Móricz Zsigmond, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Féja Géza, Szabó Lőrinc és Németh Imre. (Bővebben lásd: *Lackó Miklós:* Az Új Szellemi Front történetéhez. *Századok,* 1972. 4–5. sz.)
[4] Bővebben lásd: *Szabó Miklós:* Új elemek az értelmiségi ifjúság mozgalmaiban az 1920–1930-as évek fordulóján. Megjelent: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai Magyarországon 1918–1945. (Főszerkesztő: Vass Henrik) Kossuth Könyvkiadó 1978. 133–164. old.
[5] *Kállai Gyula:* Életem törvénye. Kossuth Könyvkiadó 1980. 24–28. old.
[6] Bővebben lásd: *Csaplár Ferenc:* A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Közli: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai . . . 165–199. old.
[7] Bővebben lásd: *Sipos Péter:* Kommunista szervezkedés a magyar egyetemeken az 1930-as évek első felében. Megjelent: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai . . . 201–257. old.
[8] A Lidó Kávéházban rendszeresen találkoztak: Madzsar József, Sándor Pál, Antal János, Haraszti Sándor, Gereblyés László, Lakatos Péter Pál, Horner Miklós, Agárdi (Danzinger) Ferenc, Radványi Mihály, Illyés Gyula, Schönstein Sándor, Újvári László. (A Párttörténeti Intézet Archívuma – a továbbiakban: PI Archívum –, 614 f. 1/1933-3449 ő. e.)
[9] Bővebben lásd: *Pintér István:* A KMP 1932. májusi plénumának előzményei és határozatai. *Párttörténeti Közlemények,* 1985/3. sz.
[10] PI Archívum, 651 f. 4/259, 4/261. ő. e. és 614 f. 1/1933-2481 ő. e.
[11] PI Archívum, 651 f. 4/266. ő. e.
[12] PI Archívum, 651 f. 4/263. ő. e. és 614 f. 1/1933-3449. ő. e.
[13] PI Archívum, 614 f. 1/1933-2379. A rendőrségi jelentés szerint ekkor a társaság elnöke dr. Asztalos Miklós, főtitkára Gogolák Lajos.
[14] PI Archívum, 677 f. 1. cs. 9. ő. e.
[15] A dokumentumot lásd: PI Archívum, 500 f. 2/421. ő. e.
[16] Bővebben lásd: József Attila és az illegális kommunista párt viszonyának kérdéséhez. *Párttörténeti Közlemények,* 1965. december; *Pintér István:* A munkásegység körüli vita a KMP-ben 1933 első felében. *Párttörténeti Közlemények,* 1986. március.
[17] PI Archívum, 500 f. 2/434. ő. e. 9–22. lap.
[18] PI Archívum, 500 f. 2/471. ő. e.
[19] A memorandumot eljuttatták a *Népszavá*hoz és az *Új Magyarság*hoz is, és mindkét lap, a *Népszava* – rövidítve – szeptember 16-i, az *Új Magyarság* pedig a teljes memorandumot közölte 17-i számában.

[20] PI Archívum, 500 f. 2/472. ő. e. Rajk Lászlót a túlzott önállóság és a „sikertelenség" miatt szeptember végén leváltották a diákvonalról. A KIMSZ titkára is érthetetlennek, Gold Géza önkényeskedésének tartotta a döntést. Két hét után a határozatot megváltoztatták, és Rajk ismét a diákmozgalom irányítója lett.

[21] A diákok mind nagyobb része kezdte megérteni, hogy az egyetemeken nem a faji, hanem a gazdasági egyenlőtlenség törvénye uralkodik, írja a *Népszava* 1934. november 4-i száma. A Turul is felismerte a magas tandíjak következményeit, de az orvoslást még nem a megfelelő helyen keresi. „Félénken, tapogatódzva, új utakat keres magának. Néprajzi kutatást csinál, nyomortelepeken szociális munkát végez, parasztházakat jár és népbetegségek ellen harcol." Egyelőre azonban „félrecsúszik a jó szándék", mert nem áll ki a szervezet sem a szegény diákok mozgalma mellett, és nem látja azt sem, hogy nem elég a bajokat feltárni, ha az „orvoslás" szándékát mellőzzük. Mégsem tartja a lap teljesen reménytelennek a kísérletet. (A cikk írója „K" szignót használt, feltehetően Kasztel András neve van mögötte.)

[22] *Népszava,* 1934. november 9. Az eseményről megemlékezett még az *Új Magyarság* november 8-i és a *Nemzeti Újság* november 9-i száma.

[23] *Debrecen,* 1934. november 9.

[24] *Népszava,* 1934. november 22. A főváros tanügyi bizottságában Pollákné Stern Szerén emelt szót a tandíjak ellen, ő elsősorban a polgári iskolák megemelt tandíját kifogásolta. Követelte, hogy a munkanélküliek gyerekei tandíjmentességet kapjanak (*Népszava,* 1935. január 25.).

[25] A falukutatásról részletesebben lásd: *Salamon Konrád:* Utak a Márciusi Front felé. Magvető Könyvkiadó 1982.

[26] A diákbizottság munkájára vonatkozóan részletesen emlékezik Béki Ernő a „Tanúságtevők" 4/b. kötetében. (Válogatta és szerkesztette: Petrák Katalin.) Kossuth Könyvkiadó 1983.

[27] A rendőrség az ügyben 15 egyetemi hallgatót vett őrizetbe. Andrásfi kivételével, aki mérnökhallgató volt, valamennyien a tudományegyetem diákjai.

[28] Bírósági eljárás végül is nem indult, mint a főkapitány jelentése megállapította: „az ítélet csak ártana" a rendszernek. (PI Archívum, 651. f. 6/1935. szeptember 27. és 651. f. 4/303.)

[29] A bebörtönzöttek között volt Hegedűs Ágnes óvónő, Szigeti Péter, Tamási Károly, Szegő János, Beck Imre és Lőwy Imre. (PI Archívum, 651. f. 4/335., 336. és 614 f. 1/1936–4143; 1/1936 FBI–26703. ő e.)

[30] *Georgi Dimitrov:* Az antifasiszta harc stratégiájáról. Kossuth Könyvkiadó 1985. 42–127. old.

[31] „Előre harcra, ifjúmunkás!" 1919–1945. (Összeállította: Svéd László.) Ifjúsági Könyvkiadó 1954. 455–456. old.

[32] *Sarló és Kalapács,* 1935. szeptember 1., *Kommunista,* 1935. kongresszusi különszám.

[33] *Pintér István:* Útkeresés, fordulat és szervezeti problémák a KMP politikájában a harmincas évek közepén. *Párttörténeti Közlemények,* 1984/1. sz.

[34] *Kónya Sándor:* Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Akadémiai Kiadó 1968. 169–192. old.

[35] *Pintér István:* A Szociáldemokrata Párt története 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó 1980. 72–91. old.; *Pintér István:* Rózsa Ferenc. Kossuth Könyvkiadó 1983. 53–82. és 198–213. old.

[36] PI Archívum, 500 f. 2/569. ő. e.

[37] *Erényi Tibor–Szabó Ágnes–Pintér István–Standeisky Éva:* A kultúra kérdései a *Szocializmus* című folyóiratban. Megjelent: Műveltség, művészet, munkásmozgalom. (Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről.) I. (Szerkesztette: Vass Henrik.) Népszava, 1982. 153–171. old.

[38] A folyóiratot a rendőrségi jelentés egyértelműen kommunista sajtóként kezelte. (PI Archívum, 651 f. 6. cs. 1935. júl. 19.)

[39] Bővebben lásd *Lackó Miklós* idézett tanulmányát.

[40] József Attila Összes Művei. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós III. köt. Akadémiai Kiadó 1958.

[41] *Bálint György:* Támogató ének vagy farkasok dala. In: A Toronyőr visszapillant.

Magvető Könyvkiadó 1966. 158–162. old.
[42] *Világirodalmi Szemle,* 1935. július.
[43] PI Archívum, 500 f. 2/549. ő. e.
[44] Talán meglepő, de a KMP részéről 1936-ban vagy 1937 elején – dátum nincs a dokumentumon – felmerült az a gondolat, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét – közvetett úton – meg kellene Párizsba hívni, és ott megkísérelni vele tárgyalni és megnyerni egy létrehozandó népfront ügyének. (PI Archívum, 500 f. 2/847. ő. e.)
[45] A tárgyalás és vita anyagát lásd: PI Archívum, 500 f. 1/192. ő. e. Bővebben: *Szakács Kálmán:* Vita a KMP-ben a népfrontpolitika néhány kérdéséről a Kominternen VII. kongresszusát megelőző hetekben. *Párttörténeti Közlemények,* 1964/1. sz
[46] PI Archívum, 500 f. 2/510. ő. e.
[47] Bővebben lásd *Svéd László:* Az Országos Ifjúsági Bizottság helye a magyar munkásmozgalomban. *Párttörténeti Közlemények,* 1981/3. sz.
[48] PI Archívum, 500 f. 1/195. ő. e. Az e kérdést részletező, konkretizáló másik dokumentum azt hangsúlyozza, hogy „ a diákság közötti munka súlypontját a különböző bajtársi egyesületekbe és diákegyesületekbe (MEFHOSZ, Turul, MIEFHOE stb.) kell helyezni". 500 f. 2/621. ő. e.
[49] PI Archívum, 500 f. 2/592. ő. e. Felvetették, hogy a különböző egyetemeken népszerűsíteni kell az „ifjúsági parlament" összehívásának gondolatát, amely „lépcsőfok lehet az ifjúság baloldali demokratikus frontja kialakításához". (500 f. 2/621.)
[50] PI Archívum, 500 f. 2/549. ő. e.
[51] PI Archívum, 500 f. 2/587. ő. e.
[52] PI Archívum, 500 f. 2/524. ő. e.
[53] PI Archívum, 500 f. 2/852. ő. e.
[54] Lásd: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945. Kossuth Könyvkiadó 1964. 35–53. old.
[55] *Borsányi György:* Kun Béla. Kossuth Könyvkiadó 1979. 371–375. old. *Pintér István:* Útkeresés, fordulat és szervezeti problémák a KMP politikájában a harmincas évek közepén. *Párttörténeti Közlemények,* 1984/1. sz.
[56] Az említett lapok 1935. július 25-i, 27-i, 30-i és 31-i számában közöltek híreket, vagy „értékelő" cikket a kongresszusról.
[57] Rajk László jelentésében arról ír – 1936. január –, hogy diákokhoz eljuttatta Dimitrov és Kun beszédét is több példányban. (PI Archívum, 500 f. 2/534. ő. e.)
[58] *Pintér István:* Rózsa Ferenc. 53–82. old.
[59] *Béki Ernő* visszaemlékezését lásd: Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól. (Sokszorosított kézirat.)
[60] Ugyanott.
[61] Rajk László 1935 tavaszától a budapesti általános építőmunkássztrájk végéig a MÉMOSZ ellenzéki mozgalmának és a sztrájkbizottságnak egyik irányítója volt.
[62] PI Archívum, 500 f. 2/840. ő. e.
[63] PI Archívum, 500 f. 2/517. ő. e.
[64] PI Archívum, 500 f. 2/534. ő. e.
[65] Szerették volna Kéthlyt megnyerni, hogy a parlamentben interveniáljon, követelve, hogy Magyarország is csatlakozzon az olajbojkotthoz. A cél az – írta Nemes Dezső jelentésében –, hogy a csatlakozó tekintélyes személyek, pl. gróf Apponyi György, egy püspök és mások nyilatkozatait sajtótermékként felhasználjuk és „főleg polgári körökben propagandaanyagként terjesszük". (PI Archívum, 500 f. 2/509. és 2/517. ő. e.)
[66] PI Archívum, 651 f. 1936. május 8. Rendőrségi összesítő a feministák tevékenységéről.
[67] PI Archívum, 500 f. 2/846.
[68] PI Archívum, 500 f. 2/592. ő. e. Béki Ernő visszaemlékezése.
[69] Pollner György visszaemlékezése. Emlékek, adatok ...
[70] PI Archívum, H–b–32. Barcs Sándor visszaemlékezése.
[71] PI Archívum, 500 f. 2/534. ő. e.
[72] Bővebben lásd *Tóth Pál Péter:* Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig. Akadémiai Kiadó 1983.
[73] *Világirodalmi Szemle,* 1936. március.

[74] *Dr. Simon László:* Adalék a debreceni demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a debreceni Ady Társaság ... történetéhez. *Irodalomtörténet,* 1961/3. sz.
[75] A Reform Társaság tiszteletbeli tagjai között találjuk P. Ábrahám Dezsőt, Auer Pált, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Buza Barnát, Nagy Vincét, Ruppert Rezsőt, Vámbéry Rusztemet, Móricz Zsigmondot és Tamási Áront.
[76] Lásd: *Tóth Pál Péter:* Metszéspontok ...
[77] *Új vetés* 1935. áprilisi számai. *Bakó Elemér:* A Debreceni Diéta eredményei.
[78] PI Archívum, 500 f. 2/543. ő. e.
[79] Sebes Pál, a KMP KB tagja 1935 nyarán arról tájékoztatta a párt Külföldi Bizottságát, hogy a Brünnben tanuló diákoknak szándékában áll, hogy a nyár végén „itthon" diákkonferenciát tervezzenek. Feltehető, hogy Kállaiék és a brünniek terve egybeesett, így került sor a debreceni „túrára". (PI Archívum, 500 f. 2/840. ő. e.)
[80] *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 50–52. old.; PI Archívum, H–z–21. *Zöld Sándor* visszaemlékezése.
[81] PI Archívum, 500 f. 2/534; 2/589. lap.
[82] PI Archívum, 500 f. 2/589.
[83] Lásd Béki Ernő visszaemlékezését és PI Archívum 651 f. 4/335–336.
[84] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 40–41. old.
[85] A javaslatot közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 136–137. old.
[86] Kiss magát a javaslatot azonban nem ítélte el, ezért később a Turul azzal vádolta, hogy rokonszenvezett vele. PI Archívum, 651 f. 44. ő. e.
[87] *Népszava,* 1936. április 3.
[88] Tanúságtevők. IV. b. köt. *Donáth Ferenc:* Emlékek a Márciusi Front mozgalmáról; *Salamon Konrád:* Utak a Márciusi Front felé. 108. old.
[89] PI Archívum, 651. f. 11/42. 49–50. old.
[90] Országos Levéltár – a továbbiakban OL –, Turul Szövetség anyagai. A XVII. követtábor jegyzőkönyve. PI Archívum, Újhelyi Szilárd visszaemlékezése.
[91] PI Archívum, 655 f. 44. ő. e.
[92] Ungváry bocsátotta – több alkalommal – a Cserkészotthon helyiségeit a kör hallgatóinak rendelkezésére. Ezért később tisztségéből felmentették és Debrecenből is eltávolították. PI Archívum, 655 f. 44. ő. e.
[93] PI Archívum, 655 f. 44. ő. e.
[94] PI Archívum, 615 f. 1–1940–B–4979–I.
[95] Ugyanott, *Zöld Sándor* visszaemlékezése.
[96] PI Archívum, 655 f. 44. ő. e.
[97] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, IV. B 901/a.
[98] PI Archívum, *Zöld Sándor* (H–z–21) és *Béki Ernő* (H–b–267) visszaemlékezése.
[99] PI Archívum, *Béki Ernő* és *Pollner György* (867 f. 1–p–211) visszaemlékezése.
[100] Ankét: A földmunkásság és ipari munkásság találkozásáról. (E témához a *Gondolat* 1936-ban megjelent minden számában volt hozzászóló.) Lásd még *Gondos Ernő:* A „Gondolat"-ról. Párttörténeti Közlemények, 1964/1. sz.
[101] *Molnár Erik* Szentmiklósy Lajos néven a *Gondolat* 1936/4., illetve 1937/3. számában tárgyalja e kérdést. Lásd még *Gondos Ernő:* Id. mű.
[102] Bővebben lásd: *Pintér István:* A Szociáldemokrata Párt története. 92–108. old.
[103] Legyőzhetetlen erő. (Szerkesztette: *Erényi Tibor* és *Rákosi Sándor.*) Kossuth Könyvkiadó 1968. 105–112. old.
[104] PI Archívum, 500 F. 4/8. ő. e.
[105] PI Archívum, 500 f. 2/847. ő. e.
[106] Bővebben lásd: *Vértes György:* Goldmann Györgyről. (Sokszorosított kézirat.); *Gondos Ernő:* Id. mű.
[107] PI Archívum, *Béki Ernő, Haraszti Sándor, Pollner György* és *Tariska István* visszaemlékezései; továbbá 655 f. 44. ő. e.
[108] OL, P. 1364. 1 csomó. Turul Szövetség anyaga. A XVII. követtábor jegyzőkönyve.
[109] A *Gondolat* szerkesztősége ennek nyomán döntött arról, hogy a jövőben hasábjain helyt ad a munkás- és tanulóifjúság problémáival és együttműködésével kap-

csolatos kérdéseknek és kezdeményezni, támogatni kívánja az ilyen találkozókat. *Gondolat,* 1937. január–február.

110 Ugyanott. Lásd még: *Pollner György* visszaemlékezését. Emlékek, adatok ...

111 *Dolgozók Lapja,* 1937. április.

112 A dokumentumot lásd: „Előre, harcra ifjúmunkás!" 496–501. old.

113 PI Archívum, 500 f. 4/6. ő. e.

114 Tanúságtevők. 4/b. köt.

115 1937 tavaszán „a falusi- és az egyetemi ifjúság felé nyitás ... az ifjúsági programtervezet megalkotása az ifjúság népfrontszerű összefogására tett első spontán erőfeszítés" volt – írja Vida Ferenc, az OIB egyik tagja visszaemlékezésében.

116 Népszava, 1937. február 23–26-i számai.

117 Népszava, 1937. február 23–március 17. közötti számai.; PI Archívum, 651 f. 1937. február–márciusi jelentések a pécsi bányászsztrájkról.

118 Tanúságtevők. IV. b. köt. 220. old.

119 Beszámol erről *Kovács Imre* a *Kelet Népe* 1940. március 15-i számában írt, „Levél a Márciusi Frontról" című írásában is. (Tettamanti Károly Pollner visszaemlékezéséhez fűzött megjegyzéseiben írja: „Kovács Imre elkészített egy 12 pontos vázlatot. Ez ideológiailag nem volt sem egységes, sem megfelelő. Kezdte felolvasni. Donáth Feri minden pontba belekötött és nyugodtan magyarázgatta a benne levő ellentmondást és következetlenséget. Imre egy darabig tűrte, a 4. vagy 5. pontnál összehajtotta a tervezetet, zsebrevágta és azt mondta: »Halljuk a tiéteket«. Donáth Ferenc nyugodtan kihúzta saját zsebéből az előre elkészített szövegét a 12 pontnak, amelynek szövegében hamarosan megegyeztek." Emlékek, adatok ...)

120 Téves a jelentésnek ez a megállapítása. Lényegében a KMP KB utólag hagyta jóvá a március 15-i zászlóbontással kapcsolatos eseményeket. (Donáth Ferenc szóbeli közlése alapján.)

121 A 12. pont kommunisták által elfogadásra javasolt változatát nem ismerjük, rekonstruálni nem tudjuk. A fő vita a Kovács által javasolt, „a pánszláv és pángermán imperialista törekvések" megfogalmazásból a pánszláv elhagyása volt. Ezt nem sikerült elérni. A 12. pont kommunista eredetijére mégis bizonyos támpontot ad az a körülmény, hogy ugyanebben az időben fogalmazódott meg az OIB programja. Ebben ugyanis érvényesült az az útmutatás, amit Bakonyi Sebestyén Endre kapott a KMP vezetőitől. Az OIB programjának ezt a részét fentebb már ismertettük.

122 *Béki Ernő* visszaemlékezése, lásd: Emlékek, adatok ... 71–72. old. Donáth Ferenc Béki Ernő visszaemlékezéséhez írott megjegyzéséből és saját emlékezéséből úgy tűnik, hogy Béki Ernő eltúlozza a programvita hevességét. Kovács Imre egy későbbi írásában ugyancsak megerősíti, hogy „néhány értelmes és radikálisan gondolkodó" egyetemi hallgatóval „a Diákok Házában esténként a tennivalókat átbeszéltük". (*Kelet Népe,* 1940. március 15.)

123 A levelet lásd: PI Archívum, 694 f. 4. doboz, 7-es dosszié. Kovács Imre utólag az *Új Látóhatár* 1977. május 15-i számában és Huszár Tiborral folytatott beszélgetésében (Beszélgetések. 68. old.) már az íróknak tulajdonítja a front létrejöttét.

124 Féja a Márciusi Frontról írott és már idézett cikkében említi is e nevet.

125 Zöld Sándor, Béki Ernő és Újhelyi Szilárd visszaemlékezése.

126 Kovács Imre már említett cikkében azt írja, hogy ő hívta meg Zilahyt, „arra gondolva, hogy minél szélesebb frontot kell alkotnunk". (*Kelet Népe,* 1940. március 15.) Feltehető, hogy mindkét meghívás egymástól függetlenül megtörtént.

127 Újhelyi Szilárd visszaemlékezése.

128 Lásd: *Népszava,* 1937. március 17.; PI Archívum, 651 f. 6. cs. 1937. március.

129 A turul 12 pontból álló programja követelte: fegyverkezési egyenjogúságot, a magyar kisebbség teljes egyenjogúságát, fajvédelmet, munkaalkotmányt, a nemzeti munkaszolgálat fokozatos bevezetését, az ifjúság jogainak kiterjesztését, főiskolai oktatási reformot, progresszív adóztatást, földbirtokreformot a családi és vitézi telkek érintetlenül hagyásával, népképviseleten alapuló parlamentet, az érdekképviseleti rendszer bevezetését, az igazságszolgáltatás reformját, a baloldali, forradalmi pártok, valamint a szakszervezetek és sajtójuk feloszlatását, a keresztény erkölcs és jobboldali világnézet alapján a „zsidó nemzeti tőke és a bolseviz-

mus elleni" kíméletlen harcot. PI. Archívum, 655 f. 3/10. ő. e. *Népszava*, 1937. március 17.

130 *Népszava, Pesti Napló, Pesti Hírlap*, 1937. március 17. A tüntetések március 16-án a Belváros, a Corvin Áruház és a Rákóczi tér környékén megismétlődtek, rendőrségi beavatkozással sikerült csak szétoszlatni a szélsőjobboldal felheccelt diák- és ifjúsági csoportjait. *Népszava, Pesti Hírlap*, 1937. március 18.

131 *Népszava*, 1937. március 17.

132 A *Pesti Hírlap* szerint a Múzeumkert és a szomszédos utcák tele voltak diákokkal. A *Pesti Napló* vezércikkben méltatja a márciusi ünnepségeket. A Vigadóban történteket „izolált eseménynek" tartja, amelyből, bár nincs „nagyobb jelentősége", mégis okulni kell. „Okulni kell belőle a fiatalságnak is, amelyet fel akarnának használni, de okulni kell belőle – a fiatalság érdekében – mindenkinek, akinek a magyar ifjúság sorsa: szívügye:" Majd így zárja a cikket: „Nem valami új tizenkét pontok import szellemében [kell nevelni], hanem a régi március tizenkét pontjának magyar nemzeti szellemében." *Pesti Napló*, 1937. március 17.; *Pesti Hírlap*, 1937. március 17. A Márciusi Front programját közli a *Népszava* 1937. március 17-i száma is.

133 A beszédeket kivonatosan közölte a *Népszava* 1937. március 17-i és a *Magyar Út*, 1937. március 18-i száma. A beszédeket részletesebben idézi: *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. Akadémiai Kiadó 1980. 25–27. old.

134 A 12 pontot közölte a *Népszava* 1937. március 17-i, a *Magyar Út* március 18-i és a *Válasz* 4. száma, és valamilyen formában megemlékezett róla szinte minden napilap.

135 Lásd *Zöld Sándor* már idézett visszaemlékezését.

136 Lásd a *Népszava, Pesti Hírlap* 1937. március 17-i számait.

137 *Magyar Hírlap*, 1937. március 17.

138 *Kelet Népe*, 1937/3. sz.

139 *Dolgozók Lapja*, 1937. április.

140 *Szabad Szó*, 1937. április 10.

141 *Szép Szó*, 1937. április.

142 A levelet közli Féja Géza „Márciusi Front" címen a *Válasz* áprilisi számában megjelent cikkében.

143 PI Archívum, 658 f. 1/34. ő. e.

144 *Pintér István:* A szociáldemokrata párt története. 126–128. old.

145 *Új Magyarság*, 1937. március 25.

146 *Új Magyarság*, 1937. március 26.

147 *Esti Kurír*, 1937. április 2.

148 A levelet közli *Tóth Pál Péter* a *Kritika* 1978/12. számában.

149 *Népszava*, 1937. április 2.

150 Ugyanott.

151 *Új Magyarság*, 1937. április 2.

152 *Tóth Péter Pál:* A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez című kötetében 9 interjút – Barcza Gedeon, Gyáni Sándor, Vajda Benő, Újhelyi Szilárd, Harsányi Zoltán, Majerszky Klára, Tariska István, Barla Szabó Ödön és Donáth Ferenc – közöl, amelyek a Márciusi Fronttal kapcsolatos eseményekkel foglalkoznak. Szociológiai füzetek. 20. 1980. Kiadja az Oktatási Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Főosztálya. Az itt található anyagot is felhasználtam anélkül, hogy a jövőben ismételten hivatkoznék rá.

153 *Debrecen*, 1937. április 11.

154 PI Archívum, 615 f. 1/1940-B-4979. ő. e. 52. lap.

155 PI Archívum, H-u-15. Újhelyi Szilárd visszaemlékezése.; *Debreceni Független Újság*, 1937. április 7.

156 *Tovább*, 1938. február, *Válasz*, 1938/2. sz.

157 *Debrecen*, 1937. április 10.

158 PI Archívum, 615 f. 1/1940-B-4979. ő. e. 51. lap.

159 PI Archívum, 655 f. 44. ő. e.

160 *Debreceni Független Újság*, 1937. április 18.

161 *Tóth Pál Péter:* A magyar értelmiség . . . 167. old.

162 A Debreceni Egyetemi Kör fegyelmi anyagát lásd: PI Archívum, 655. f. 44. ő. e.

A kérdéssel részletesebben foglalkozik: *Tóth Pál Péter:* Metszéspontok... 185–195. old.; *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 60–62. old.

163 *Népszava,* 1937. április 15.

164 *Válasz,* 1937/5. sz. Idézi *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 57. old.

165 *Népszava,* 1937. április 15.

166 Ugyanott.

167 *Gondolat,* 1937/2. sz.

168 *Szép Szó,* 1937. április–május.

169 *Népszava,* 1939. május 19.

170 *Tovább,* 1938. március.

171 A KMP 1936 végén és még 1937 elején is, az MSZDP kongresszusáig abban reménykedett, hogy e párt valamilyen formában vállalkozik a demokratikus erők tömörítésére.

172 *Szabad Szó* (Párizs), 1937. április 10.

173 *Magyar Nap,* 1937. április 20.

174 *Gondolat,* 1937. szeptember.

175 *Huszár Tibor:* Beszélgetések. Beszélgetés Kovács Imrével. 76–77. old.

176 PI Archívum, 651. f. 6. ő. e. 1937. december 20-i jelentés a Belügyminiszternek.

177 *Válasz,* 1937. június.

178 *Kelet Népe,* 1940. március 15.

179 A levélből kitűnik, hogy falun az új párt megalakítását azzal magyarázták, hogy az MSZDP-nek nincs jövője; a szociáldemokrata pártvezetőséget a falu nem érdekli, „a múltban is eladták a falut", szükség van tehát az önálló szervezkedésre. PI Archívum, 658 f. 252. ő. e.

180 Részletesebben lásd: *Pintér István:* A szociáldemokrata párt története. 169–172. old.

181 Lásd *Szántó Zoltán* jelentését. Közli: A magyar népfront története. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó 1977. 120–123. old.

182 *Gondolat,* 1937. szeptember. Lásd még: A magyar népfront története. 113–115. old.

183 Például *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 80–81. old.

184 *Pesti Napló,* 1937. április 4.

185 *Szabad Szó,* 1937. június 5. Közli: A magyar népfront története. 107–112. old.

186 *Gondolat,* 1937. 3–4. szám. Közli: A magyar népfront története. 105–107. old.

187 *Szép Szó,* 1937. július–augusztus.

188 *Pintér István:* A szociáldemokrata párt története. 170–172. old.

189 A *Gondolat* igyekezett a zsidók európai és magyarországi szerepét objektíve, előítéletek nélkül, pozitív hangvétellel megközelíteni. E szempontból különösen nagy jelentőségű Szentmiklóssy Lajos (*Molnár Erik*) tanulmánya, amely „Zsidókérdés" címen a *Gondolat* 1937. 6. és 7. számában jelent meg.

190 *Gondolat,* 1937/6. sz.

191 *Szép Szó,* 1937. szeptember.

192 A magyar népfront története. 175–180. old.

193 *Béki Ernő* idézett visszaemlékezése és PI Archívum, 615 f. 1/1940–B 2194–II.

194 A levelet közli: *K. Nagy Magda:* A Válasz. Szépirodalmi Könyvkiadó 1963.

195 *Népszava,* 1937. április 24.

196 *Magyar Hírlap,* 1937. május 9.

197 *Népszava,* 1937. június 18.

198 *Népszava,* 1937. szeptember 15.

199 *Hid,* 1937. november.

200 PI Archívum, 651 f. 4/1936. október–1938. április.

201 *Népszava,* 1937. szeptember 22.

202 *Hid,* 1937. november.

203 Lásd a *Népszava,* a *Pesti Hírlap* október–novemberi számait.

204 *Népszava,* 1937. december 16.

205 *Gondolat,* 1937. szeptember–október; Berecz János a magyar demokrácia erőiről.

206 *K. Nagy Magda:* Id. mű, 329. old.

207 PI Archívum, 651 f. 4/1936–1938 és Újhelyi Szilárd visszaemlékezése.

[208] Ez a társulat 1938. január 1-jén a Zeneakadémián nagyszabású irodalmi estet rendezett, amelyen 31 kiváló magyar művész és író személyesen, vagy alkotásaikkal szerepelt a műsorban. Köztük volt Ascher Oszkár, Bartók Béla, Darvas József, Déry Tibor, Fodor József, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, József Attila, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Szakasits Árpád, Várnai Zseni, Veres Péter és Zelk Zoltán. *Népszava,* 1937. december 23. és 1938. január 3.

[209] *Tettamanti Béla:* Bartók a Márciusi Front hangversenyén. *Film Színház Muzsika,* 1975. szeptember 27.

[210] *Új Hang,* 1938. január.

[211] PI Archívum, 651 f. 4/1936. október–1938. április 27.

[212] A résztvevőkre vonatkozóan lásd: *Magyarország,* 1937. október 5.; *Kelet Népe,* 1940. március 15.; *Pollner György* idézett visszaemlékezése.

[213] *K. Nagy Magda:* Id. mű, 332. old.

[214] A vitáról lásd: *Kovács Imre:* A népi irodalom hőskora. *Új Látóhatár,* 1958. szeptember–december; *Kelet Népe,* 1940. március 15.; Beszélgetések. 74–80. old.; *Pollner Gyorgy* visszaemlékezése.

[215] *Szántó Zoltán* jelentésében felmerült a párttá alakulás gondolata, de csak abban az esetben, ha „az ellentétek a kisgazdapártban szakításig feszülnek" és „az új párt a Márciusi Fronton és a kisgazdapárt egy részén kívül magába foglalná a Kossuth-párt és más helyi jelentőségű kisgazda csoportokat" és más szervezeteket. PI Archívum, 500 f. I. 4–6. ő. e.

[216] A kiáltványt lásd: *Várospolitikai Szemle.* Makó, 1937. október. Részeit közli a *Népszava* 1937. október 5-i és a *Magyarország* 1937. október 5-i, valamint a *Válasz* 1937. novemberi száma.

[217] A választójog kérdésében a Márciusi Front külön röpiratot is kívánt kiadni, kézirata el is készült, de azt egy házkutatás alkalmával elkobozták.

[218] *Népszava,* 1937. október 5.

[219] *Korunk Szava,* 1937. december 15.

[220] *Magyarország,* 1937. október 15. és 28. Bővebben lásd: *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 94–109. old.

[221] A magyar népfront története. 118–119. old.

[222] Képviselőházi Napló (1935). XV. köt. 226–228. old.

[223] *Gondolat,* 1937/6–7. sz.

[224] Féjáék nézeteinek volt a következménye, írja Kállai, hogy „alig született meg a mozgalom, félig-meddig máris önmaga korlátaiba ütközött. Szerencsére a kommunisták személyében olyan erők voltak az országban", akik a politikai harcra mozgósítottak. *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 65. old.

[225] *Pollner György* visszaemlékezése.

[226] *Pollner:* Id. mű; Vágvölgyi Tibor személyes közlése.

[227] Bővebben lásd: *Tóth Pál Péter:* Metszéspontok . . . 197–208. old.; A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez.

[228] *Hid,* 1937/1. sz.

[229] *Válasz,* 1937. december.

[230] *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 133. old.

[231] Idézi *Varga Rózsa:* Keressétek, ami összeköt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 157. old.

[232] *Pintér István:* A szociáldemokrata párt története. 135–139. old.

[233] *Szocializmus,* 1937. december.

[234] A cikket lásd: A magyar népfront története. 128–133. old.

[235] Mindkét cikket lásd a kötet dokumentumai között.

[236] *Válasz,* 1938. január.

[237] A magyar népfront története. 155–158. old. A tervezett világértekezletre ugyan nem került sor, de a szervezők megbízásából 1939 tavaszán megtartott nemzetközi békeértekezleten képviseletükben ott volt és a „másik Magyarország" nevében felszólalt Károlyi Mihály.

[238] *Új Hang,* 1938. január.

[239] *Magyarország,* 1937. november 10.

[240] *Hid,* 1938. 3–4. sz.; *Szabad Szó,* 1938. február 12.; *Magyar Nap,* 1938. február 24.

[241] *Népszava,* 1938. január 20.

[242] *Szabad Szó,* 1938. február 12.
[243] *Pollner György* visszaemlékezése.
[244] Bővebben lásd: *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 119–122. old., és PI Archívum, 615 f. 1/1940–B 2194.
[245] A dokumentumot közli: *K. Nagy Magda:* Id. mű, 339—341. old.
[246] *Tovább,* 1938. április–május.
[247] PI Archívum, 651 f. BM VII. res. 1941–7–5688. ő. e.
[248] Lásd *Erdei Ferenc* levelét Sárközi Györgyhöz. *K. Nagy Magda:* Id. mű, 362–363. old.
[249] Egy másik levélben Veres arról ír, hogy Erdeivel baj van. Próbálta már Erdeit elképzeléséről lebeszélni, de nem megy. A leveleket közli: *K. Nagy Magda:* Id. mű, 341–342. old.
[250] Ugyanott.
[251] *Tovább,* 1938. március.
[252] Ezért támadja a *Tovább* rendkívül élesen Matolcsy Mátyást és társait, akik korábban támogatták a Márciusi Frontot, de most szélsőjobbra fordulva kiléptek a kisgazdapártból is. Ezzel gyengítették a demokratikus erők táborát és új pártjukkal a szélsőjobboldalt segítik. *Tovább,* 1938. április–május.
[253] *Tovább,* 1938. március.
[254] A dokumentumot lásd: A magyar népfront története.
[255] A levelet közli: *K. Nagy Magda:* Id. mű, 346. old.
[256] *Népszava,* 1938. március 17.
[257] Ugyanott.
[258] A vádiratot közli: *K. Nagy Magda:* Id. mű, 344-346. old.
[259] *Kelet Népe,* 1940. március 15.
[260] A levelet lásd: *K. Nagy Magda:* Id. mű, 362–363. old.
[261] *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 67. old.
[262] A *Továbbról* részletesen lásd: *Bányai József:* A „Tovább". (Egy forradalmi folyóirat története.) Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen 1973., 1974., 1975.
[263] *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 76. old.
[264] Lásd erről: *Nagy Gábor:* Frontjaim története. (Élmények és gondolatok.) Zrínyi Katonai Kiadó 1985. 40–88. old.
[265] „A szélsőségek problémája" című cikkét Zöld Sándor az édesanyja leánykori nevének felhasználásával, Kubányi Sándor név alatt írta. Ugyanott.
[266] A dokumentumokat közli: A magyar népfront története. 158–161. old.
[267] Újhelyi Szilárd visszaemlékezésében azt írja, hogy a szakszervezetek melletti szolidaritási nyilatkozatot az 1938-as Debreceni Diétán sikerült elfogadtatni. Erre az ő emlékein kívül egyelőre más adatot nem találtunk. A *Tovább* 1938. szeptemberi száma Váraljai Jenő (*Mód Aladár*) tollából „A gyáripari kamara terve" címen közli az állásfoglalást.
[268] *Pollner György,* illetve *Újhelyi Szilárd* visszaemlékezése; *Nagy Gábor:* Id. mű, 84–85. old.
[269] PI Archívum, 651 f. BM VII. res. 1941–7–5688. 59–60. lap.
[270] *Kállai Gyula:* Életem törvénye. 80–81. old.
[271] „Méltóságos Alispán Úr! Hazafias tisztelettel küldjük meg a Tekintélyes Törvényhatóságnak kiáltványunkat – olvashatjuk a kísérőlevélben. – Kérjük, hogy a Tekintélyes Törvényhatóság foglaljon állást a kiáltványunk mellett . . ." Kérik, hogy az erről szóló jegyzőkönyvi kivonatot küldjék meg Gulyás Pál jogszigorló címére. PI Archívum , 651 f. 2/1940–7–5688.
[272] Békés és Győr-Moson-Sopron megye Törvényhatósága kérdezte a belügyminisztert: terjeszthető-e a kiáltvány és kell-e állásfoglalás. Ugyanott.
[273] *Népszava,* 1938. június 5.
[274] *Népszava,* 1938. június 9. és 15.
[275] A röpiratot ismerteti *Salamon Konrád:* A Márciusi Front. 157–158. old.
[276] PI Archívum, 651 f. 1/1940–B–4979–I.
[277] Ugyanott és Kállai Gyula személyes közlése.
[278] Korábban az évente tízszer megjelenő időszaki lapokat csak a terjesztés előtt kellett bemutatni. Ez lehetővé tette, hogy nyomás után, mielőtt a rendőrség a

számra lecsapna, elszállítsák a nyomdából és el is terjesszék.

[279] PI Archívum, *Tariska István* visszaemlékezése.

[280] PI Archívum, 615 f. 1/1950–B–4979–I.

DOKUMENTUMOK

RÉSZLET SZÁNTÓ ZOLTÁN JELENTÉSÉBŐL

...

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG MOZGALMA ÉS A MÁRCIUSI FRONT

Munkánk kezdetén felvettük a kapcsolatot a budapesti egyetemi szövetség tulajdonképpeni politikai vezetőjével, Donáth Ferenc elvtárssal. Az egyetemi szövetség régi, félig legális, de embert nevelő szövetség a szocialista és kommunista ifjúság körében azért jött számításba, mert néhány tucat fiatal antifasiszta egyetemi hallgató ebbe a szövetségbe belépett, és tagjait a vezetőségbe megválasztották. Hasonlóan történt ez a debreceni egyetemen. A budapesti egyetemi szövetség után a kapcsolatot velünk felvette Pécs és Szeged is.

A Donáth elvtárssal való első megbeszélést Krejcsi arra használta fel, amint én ezt egy évvel ezelőtti levelemben ecseteltem, hogy Kun Béla káros instrukcióit a „baloldali ifjúsági frontról" ismertesse. A második találkozásról, amelyet velem tartott, már ugyancsak jelentést adtam egy évvel ezelőtt. Az egyetemi szövetség vezetői kapcsolatba léptek szocialista és demokratikus írókkal, újságírókkal, de olyanokkal is, akik régebben Gömbös új szellemi frontjához tartoztak, de Gömbös fasiszta demagógiájának hátat fordítottak. Ennek az értelmiségi csoportnak nagyobb része, amely a magyar ellenforradalom légkörében nőtt fel, nem tudott maradék nélkül a fasizmus ideológiájától megszabadulni. A másik részét nem jogtalanul nevezik „magyar narodnyikoknak". A közös mindezeknél az irányzatoknál, hogy a fasiszta diktatúra ellen vannak, és a földreform, valamint a demokratikus jogok hívei. Javaslatunkra az egyetemi szövetség elhatározta, hogy március ünnepét Budapesten, az egyetemkertben tartják. Elhatározták, hogy ebből az alkalomból bejelentik a „Demokratikus Magyarország programját". A tizenkét pont megszövegezésénél azok az instrukciók játszották a legnagyobb szerepet, amelyeket a demokratikus Magyarországért vívott harc érdekében mi megbeszéltünk Donáth elvtárssal.

Az elvtársak azonban a különböző irányzatokkal szemben nem

tudtak kellően fellépni. A program nem következetes és nem egységes. Vannak benne olyan ellentétes pontok is, amelyeket mi helytelenítettünk. Az elvtársak azonban nem akarták ezt a fontos akciót megzavarni, és belementek egy kompromisszumos megoldásba.

A demokratikus ifjúság márciusi ünnepségei fontos politikai eseménnyé váltak. Ezen alkalomból ők és a hozzájuk csatlakozott értelmiségi csoportok az ún. Márciusi Frontba tömörültek. Ez a demokratikus, antifasiszta fellépés az egész országban nagy hatást váltott ki. A sajtó is állást foglalt e kérdésben. Az egész országból üdvözölték a Márciusi Front vezetőit. Egyesületek, újságok, folyóiratok biztosították őket támogatásukról. Ugyanakkor a Márciusi Front kihívta a reakciós sajtó dühödt támadását. Kísérlet történt arra, hogy a Márciusi Frontot a zsidók machinációjaként bélyegezzék meg. Mindez azonban nem változtatott a helyzeten. A Márciusi Front népszerűsége állandóan nőtt. A reakció heves támadása azonban a Márciusi Fronton belüli irányzatokra különbözőképpen hatott. A jobboldalon álló, az antiszemitizmussal szimpatizáló csoport, amely Németh Imre képviselő köré tömörült, arra használta fel az alkalmat, hogy növelje a demokratikus tömegek előtt népszerűségét azzal, hogy védelmébe veszi a Márciusi Frontot. Nyilvánosan mellette lépett fel. Meg kell mondani, hogy Németh Imre magatartása a Márciusi Front számára nagyon előnyös volt, és ez számára védelmet is jelentett. A Féja Géza és Illyés Gyula köré csoportosultak (akik maguk sem képeztek egységes csoportot) kijelentették, hogy a Márciusi Front csak egy szellemi irányzat, amelynek a napi politikával nem kell foglalkoznia. A harmadik csoport a kommunisták, a paraszt-szocialista Veres Péter, a polgári demokratikus író Kovács Imre, Erdei Ferenc azonban a Márciusi Front politikai aktivizálása érdekében léptek fel.

A Márciusi Front fejlődésére nagy hatással volt a „falukutatók" letartóztatása. A Márciusi Fronthoz tartozó írók a latifundiumok uralkodó hatásáról és a falusi lakosság szörnyű nyomoráról szóló könyvei erősítették a földreform és demokratikus választójogi követeléseket. Féja Gézát és Kovács Imrét börtönbüntetéssel sújtották, könyveiket bezúzták. Elvtársaink ebben a helyzetben a Márciusi Frontban azzal a javaslattal léptek fel – ezt mi nekik már hónapokkal ezelőtt megadtuk –, hogy szervezzék meg az ország összes demokratikus erőinek egységes fellépését, mégpedig a demokratikus Magyarország két legfontosabb követeléséért: a nyilaskeresztes propaganda betiltásáért és az általános, titkos, közvetlen választójog bevezetéséért. Makóra egy „demokratikus találkozót" hívtak össze. A találkozó programját velünk megbeszélték. A találkozót nagy sikerrel meg is tartották. Ezen a szociáldemokrata párt, a kis-

gazdapárt, a Kossuth Párt képviselői, különböző folyóiratok szerkesztői, neves írók vettek részt. Itt a Márciusi Front programját újból meghirdették, és elhatározták, hogy kiadnak egy brosúrát a demokratikus választójog, a sajtószabadság és a gyülekezési szabadság fontosságáról. A brosúra el is készült, de a kéziratot egy házkutatás alkalmával írójánál megtalálták és elkobozták. Hasonló jellegű összejöveteleket más vidéki városokban és Budapesten is tartottak. A Márciusi Front erősödése, a növekvő elégedetlenség, Eckhardt Tibor politikai vezetése alatt a kisgazdapárt megalkuvó politikája napirendre tűzte egy új, demokratikus parasztpárt alakítását. Mi ebben a kérdésben is állást foglaltunk a Márciusi Frontban. Javasoltuk ennek a lépésnek alapos előkészítését. Útmutatásainkban arra is utaltunk, hogy politikai kérdésekben és aktivitásban a Márciusi Frontban is nagy ingadozás mutatkozik, ezért a „szellemi irányzat" képviselőit kell először a parasztpárt megalapításához megnyerni. Letettünk arról, hogy a Márciusi Front belépjen egy meglevő pártba; kisgazda- vagy Kossuth Pártba, vagy hogy engedjük a Márciusi Frontot különböző pártokban fölszívódni. Azon az álláspontón vagyunk, hogy csak akkor lehet az új parasztpártot megszervezni, ha az ellentétek a kisgazdapártban szakításig feszülnek, és biztosíték van arra, hogy a helyi szervezetek az Eckhardt-pártból az új pártba átvihetők. Az új párt a Márciusi Fronton és a kisgazdapárt egy részén kívül magába foglalná a Kossuth Pártot és más helyi jelentőségű kisgazda csoportokat. Múlt év novemberében úgy látszott, hogy a kormány választójogi politikája és Eckhardt megalkuvó politikája ebben a kérdésben elvezet a kisgazdapárt szakadásához, és ezzel az új parasztpárt megalakulásának kérdése megérik. A nemzetközi helyzet, különösen a romániai események, egy új, fasiszta rezsim létrejötte Magyarország határán azonban gátolták a kibontakozást. Moszkvába való megérkezésem után olvastam a magyar sajtóban, hogy a Márciusi Front a különböző demokratikus szervezetek képviselőit megbeszélésre hívta össze a választójog kérdésében. Ezt a megbeszélést a rendőrség titkos összejövetelnek minősítette és feloszlatta.

...

PI Archívum, 500. f. I. 4–6. ő. e.

ERDEI FERENC: A SZABADSÁG POLITIKÁJA

Súlyosan elítélték Féja Gézát, nem egyszer elítélték már Veres Pétert, elítélték Kovács Imrét, el fognak ítélni minden írót, aki csak alkalmat ad rá, olyan írói cselekményekért, amilyenekért szabadabb államban a haja szála sem görbül meg senkinek. Ezen föl lehet háborodni, s legyen méltó a fölháborodás ezeknek az íróknak a hősiességéhez és nyilvánuljon meg minél szélesebb körben, minél több formában és minél nagyobb demonstratív erővel. De senkinek eszébe ne jusson a szabadságjogokra apellálni és azt hinni, hogy mikor a szólás szabadságáért száll síkra bármilyen nagy és tiszta igazságokkal, ezzel akár a magyarországi szabadságjogokat erősíti, akár egy szemernyit is használ Féjáéknak. Azt se higgye senki, hogy mivel a szabadságjogok súlyos sérelmeket szenvedtek érte, most már ezekért kell fokozottabban küzdeni, olyan eszközökkel, amilyenekért éppen Féjáékat érte kemény ütés. A szabadságért és a szabadságjogokért küzdeni kell – másért nem is érdemes ebben az országban –, ennek a küzdelemnek azonban politikai módszere van és mérlegelendő utakat kell követniük azoknak, akik komolyan részt akarnak venni a küzdelemben. Kimondott és leírt szavak, legyen bármilyen nagy az írói hatásuk, nem fegyverek ebben a harcban, csak toborzó kiáltások.

A szabadságjogokat, egyáltalán a szabadságot, nem lehet kikunyerálni. Nincs történelmi pillanat, amelyben a szabadságot ingyen és önkéntesen adják. A szabadságot ki lehet harcolni, meg lehet építeni, és meg lehet védeni. Csak kérni és várni nem lehet soha. Lehet demonstrálni is mellette, ezt cselekedték írók és irodalom a legszebb korszakokban; hősies tüntetést is meg lehet kockáztatni érte, mártíromságot is érdemes szenvedni érte, csak azt nem szabad hinni egy pillanatig sem, hogy ezzel közvetlenül egyengetjük ą szabadság útját. A szabadság megépítéséhez politikai út vezet, valóságos szabadságot csak hatalmi tényezők képesek kiharcolni. Legyen tehát szó akár csak írói szabadságról, most azonban nemcsak erről van szó – mert ezek az írók a népszabadság mellett

tettek hitet –, mindenképpen politikai utat kell követni, akár kényelmes ez az út, akár nem.

Nem azt jelenti ez, hogy a szabadság követelményéből egy szemernyit is engedni lehetne, vagy hogy föladnánk csak a legkisebb töredékét is a szabadság teljességének. Valljuk, hogy az európai civilizációnak a szabadság a legnagyobb műve. Azt is valljuk, hogy nem állhat meg az európai történelem vonalában az a politikai eszme és mozgalom, amely nem a szabadság megépítését tartja végcéljának; ám valljuk azt is, hogy nem politika az, amely naponta szól és naponta kiáll a szabadság mellett, de azzal kezdi törekvését, hogy másoktól kéri a szabadságot.

Szabadságjogok csak ott vannak, ahol azokat politikai tényezők megépítették, és van, aki minden nap megvédelmezze a sértett szabadságot. Van tehát a nyugati demokráciákban, ahol polgári és munkásforradalmak lerakták az alapját s azóta felszabadult emberek, tevékeny autonómiák és egy demokratikus állam állanak őrt mellette.

De nincsenek valóságos szabadságjogok Magyarországon, ahol egyetlen osztály határain túl soha nem rakták le az alapját. Vannak szabadságjogok az íratlan magyar alkotmányban és vannak az írott magyar törvényekben, de alig vannak a pozitív magyar jogban. A mai pozitív jogban is vannak garanciái a szabadságnak mindazok számára, akik birtokon belül vannak. De nincs itt szabadság senkinek, aki radikális reformok követelményével áll elő. Féjáék példája mindenkit meggyőzhet arról, hogy csak illúzió itt a szabadság és futóhomokra épít, aki arra épít. Jövendő események arról is meg fognak győzni mindenkit, hogy ennek a szabadságnak a megszületésében vagy a kikövetelhetőségében bízni naiv jámborság és végsősorban veszedelmes önáltatás. A ma érvényes politikai tényezők mellett nem lehetséges sem titkos választójog, sem szólás- és gondolatszabadság, még akkor sem, ha akár az egyiket, akár a másikat, akár mindegyiket törvénybe iktatják. Csak új és erős politikai tényezők építhetik meg s ebben az irányban kell dolgoznia minden erőnek, amely szabadságot akar Magyarországon.

A szabadság hatékony politikájának pedig komoly követelményei vannak a szabadságért író és küzdő írók felé.

Szép és nagy történelmi fejezetet jelöl az az irodalom, amely tudományszerű szociográfiákkal kezdődött, és lelkiismeretébresztő írói lázítássá fejlődött ki. A Puszták népe, az Alföld parasztsága, a Viharsarok, a Néma forradalom, a Magyarok Romániában, a Tardi helyzet és a többiek olyan irodalmi teljesítményeket jelentenek, amelyek méltán keltettek rendkívüli hatást a magyar társadalom életében. Hatásuk volt, ezt senki sem tagadhatja le, politikai szem-

pontból azonban még senki sem mérte le ezt a hatást, legfeljebb azok a politikai tényezők, akiknek az írói hatás nyomán jelentkező érdeklődés és hangulat jól jött erősen megfakult politikai arculatuk megvilágítására. Egyedül érvényes politikai mérleget pedig csak úgy csinálhatunk, hogy ha annak a munkás-paraszt politikának a szempontjából ítéljük meg a hatást, amelyért maga az írói lázítás folyt és folyik. Ebből a szempontból pedig a mérleg negatív. Lelkiismeretet akart ébreszteni ez a cselekvő irodalom, s ehelyett felbőszítette az uralkodó tényezőket, anélkül, hogy komolyan szólhatott volna azokhoz, akiket céljai érdekében kellett volna lázítania. Távolról sem azt jelenti ez a mérleg, hogy a szép és nagy lelkesedés haszontalan, vagy éppen kártékony lett volna. Csak azt jelenti, hogy politikailag kihasználható hatást nem szül, ellenben megnövelte a reakciót nemcsak maga ellen, hanem minden hasonló törekvés ellen. Ha nem politikai mérlegre vetjük a hatást, úgy a legszebb erőfeszítésnek kell elismernünk. Nagyszerű demonstráció volt a magyar társadalom jelenlegi állapotának a nyomorúsága és tarthatatlansága mellett és nagyszerű kiállás volt egy szabadabb, emberibb és magyarabb ország vágya mellett. Hősiesség volt, nagy és kemény áldozatokat követelt a tiszta és bátor szellemektől. Az a hatása is megvan, ami minden hősiességnek a nyomában jár: akik amúgy is hívők voltak, megerősödnek a hitükben. De politikai hatása egyetlenegy volt ennek az írói hősiességnek: felkeltette olyan emberek érdeklődését, akikre szükség lesz a politikai harcban és közelebb hozta egymáshoz őket.

Ennél többre irodalom és író nem is vállalkozhat, s amikor ennek az írói munkának a jelentőségét kiemeljük, nem szükséges túlozni a múlt századi reformkorszak analógiáját. Akkor Magyarországon az az osztály volt az egyetlen politikai tényező, amelynek az írói lázítottak és buzdítottak. Akik a mélyből jöttek, azok minden fenntartás nélkül beálltak ebbe a kórusba és valóban politikai hatást eredményező munkát végeztek. Akkor azonban nem is apellálhattak más tényezőkre, mint a köznemességre és a csökevényes polgárságra. Ugyanannak az osztálynak a nyilvánossága előtt szólottak, amelynek a politikai tevékenységétől függött a reformok sorsa. A mai helyzet teljességgel különbözik ettől a frontállástól. Ma az író szólhat a polgárság és az úri Magyarország nyilvánossága előtt, a szándékainak megfelelő politikai tényező azonban a munkásság és a parasztság. Annál kevésbé érvényes az analógia, mert a munkásság és a parasztság érdekében folytatott írói lázítás éppen az ellenfelet éri legelőször: a nagytőke polgárságát s a nagybirtok és a nagyhivatal urait. S itt természetesen a szándékolt lelki-

ismeretébresztés helyett éppen az ellenállás hatását fogja eredményezni céljai ellenében.

Vélt fedezéke csupán ennek az írói munkának, ha azt hangoztatja, hogy nem kíván politikát folytatni, ellenben az író hivatásának megfelelően írói eszközökkel megjeleníti azt a világot, amely számára aktuális. Ez a beszéd mit sem használ, amikor az ellenfél teljes joggal politikai jelentőségű akcióként fogja föl írásaikat és politikával felel rájuk. Az író, s különösen ezek az írók nemcsak írómesterek, hanem a társadalom közszereplői és amellett politikai igényű egyéniségek: semmi értelme sincs tehát, hogy olyan fedezékbe húzódjanak, amely az ellenségtől ugyan nem véd meg, ellenben gátolják az egyéb védelemről való gondoskodást.

Féja Géza és Kovács Imre elítéltetése elegendő intés arra, hogy az írói lázításnak politikus magatartássá kell válnia. Egyfelől maga az író és az írás érdekében, másfelől pedig éppen a szabadság érdekében, amelyért küzd.

A szabadság politikája világos és könnyen megszívlelhető követelményekkel áll ma a cselekvő irodalom emberei elé.

1. Semmi értelme sincs annak, hogy a legjobb erőkből összetevődő írói és reformmozgalom két olyan lehetőség összemérésére pazarolja az erejét, amelyek közül az egyik nem is létezik. Nincs értelme annak, hogy a Márciusi Front emberei erejük javával a szabadságjogokért és a közvetlen demokratikus útért küzdjenek, amikor a saját bőrükön érezhetik, hogy ilyen lehetőség Magyarországon nincsen. A legrosszabb politika, hogy legjobb szellemeink egy liberális állam, vagy a közeljövőben komolyan liberálissá válható rezsim kedvezését várják céljaik elérésére. Ilyen út Magyarországon nincsen.

2. Tudomásul kell venni, hogy az út kérdése nem is aktuális. Aktuális ellenben az elvi tisztázódás, a reformprogramnak a végső okokig és a végső célokig való megalkotása, s a kiviteli terv politikus kidolgozása. Nincsen ember és idő arra, hogy azon tűnődjünk, milyen jó lenne, ha Magyarországon több demokrácia és szabadság lenne. Nincsen, s ezen tovább kell mennünk. Van annyi szabadságunk, hogy szabadon járhatunk, találkozhatunk egymással és van betévő falatunk, erre vigyázni kell és ezek birtokában arra koncentrálni minden erőnket, ami oda vezet, hogy politikai útjára lelljünk törekvésünk eredményes megvalósításának. Azt pedig különösen verje ki mindenki a fejéből, hogy a demokratikus út követelményeinek, szabadságjogoknak és egyéb politikai előfeltételeknek a hangoztatásával politikai tényezővé lehet növekedni. Ilyen eszközökkel biztos a vereség akár a totális állam és a fajelmélet megszállottjaival, akár az osztályharc és a szocializmus kollektivista dog-

matikusaival szemben. A politikai tényezővé válás első föltétele a világnézetet adó és mindenre kész felelettel szolgáló magyar politikai program. Ez most az aktuális írói és politikai feladat.

3. Arról pedig különösen le kell mondania minden történelmi igénnyel gondolkodó embernek Magyarországon, akár író az illető, akár nem, hogy a hatalmi tényezőket nyerje meg politikai terveinek, hogy fölébressze azoknak a lelkiismeretét, akiknek ilyenfajta lelkiismerete nemcsak hogy nincsen, de nem is lehet. Amilyen szép írói formula Szabó Zoltán könyvének a címlapja, ajánlván az „illetékeseknek" a tardi nyomorúság föltárását segítés végett, épp olyan politikátlan cselekedet. Arra a segítségre, amilyet ő kíván és a sorok között sugalmaz, nem a tőke, a birtok és a hivatal fedezékében ülők „illetékesek", hanem az a politikai mozgalom, amelynek ki kell alakulnia, mert különben pusztába kiáltó szó minden reformkövetelés.

Sommásan: *azt követeli ma a tiszta szándékú magyar írótól a szabadság politikája, hogy ne a több és nagyobb szabadságnak az illúzióját táplálja, mert ez veszedelmes önáltatás, hanem azzal éljen, ami valóságosan a birtokában van, és azt fordítsa arra, ami a nagyobb szabadság útján valóban fontos és jelentékeny: segítse elő egy olyan politikai mozgalomnak a keletkezését és erősödését, amely a szabadság megépítését célozza, egyszóval legyen politikus és ne illúziókat, hanem politikai mozgalmat erősítsen.*

Féja Gézáéknak pedig, akik az írói hősiesség legnagyobb példáját adták, az az üzenetünk, hogy állunk mellettük és velük maradunk minden üldöztetésben, azonban valljuk, hogy ők nagyobbakra valók, és mi többre vagyunk készek értük. Politikai hatásra vezető úton akarunk együtt haladni velük és ott tenni kockára egyéni létünket és egyéni szabadságunkat.

Válasz, 1937. december.

FÉJA GÉZA: A SZELLEM POLITIKÁJA

Sok ízben felmerült a kérdés: vajon a *Válasz* írógárdája, tehát a Márciusi Front elegyedjék-e bele a napi politikába? Alkosson pártot, vagy olvadjon be valamelyik hozzá közel álló pártba? Keressenek a tagjai maguk számára gyakorlati politikai szerepet is, vagy pedig egyedül szellemi tevékenységük útján igyekezzenek a politikai életre hatást gyakorolni? Erre a kérdésre adta le a *Válasz* legutóbbi számában Erdei Ferenc a maga szavazatát. S erre a kérdésre igyekszem én is felelni.

Számos szempont a gyakorlati politikai szerep mellett dönt. Magyarországon az író, ha megérdemli ezt a nevet, tehát valóban a közösség életének, elemi érdekeinek és természetes kívánságainak a kifejezője, akkor nem kerülheti el a politikát. Szellemi, társadalmi s gazdasági életünk nyüzsög a megoldatlan kérdések sokaságától, éppen ezért minden szellemi állásfoglalás és cselekedet is bizonyos mértékben politikai kérdéssé alakul át. Ha a költő elvont tartalmú verset ír is a szabadságról, a szabadságra vágyakozó tömegek a saját harci indulójuknak tekintik. Ha irodalmi, vagy tudományos eszközökkel világít is bele egy társadalmi réteg életébe, az összes hasonló sorsú rétegek a saját érdekeik és kívánságaik kifejezőjének tartják. Az igazi irodalmi alkotás tehát azonnal társadalmi súlyt nyer; az uralkodó tényezők pedig éppen ezért politikai tényezőnek tekintik, s politikai tényezőként bánnak vele. A magyar irodalom társadalmi-politikai magatartása tehát természetes jelenség, szerves szükségszerűség. A magyar írónak társadalmi mondanivalói vannak, mély társadalmi visszhangra talál, társadalmi rokonszenv kíséri műveit és állásfoglalásait, de nem áll mögötte társadalmi-politikai szervezettség. Társadalmi hatása egyetemesebb és átütőbb, mint általában a politikai pártoké, politikai ellenállóképessége azonban igen csekély, vagy pedig egyenesen: semmi. Nyilvánvaló tehát, hogy *a reakció elsősorban ellene fordul,* mint politikai értelemben csakugyan leggyöngébb ellenállóerőt képviselő közeg ellen. Ez a szempont azt tanácsolja tehát, hogy a társadalmi mondanivalókkal felruházott írók igenis vonuljanak a hozzájuk legköze-

lebb álló politikai párt oltalma alá, vagy pedig, ha erre történelmi alkalom kínálkozik, szervezzenek szándékaikat teljesen fedő politikai mozgalmat.

Nem is kellene a kérdés felett sokat gondolkodnunk, ha alkotó politikai korszakban élnénk, ha az esedékes nagy reformok valóban útnak indulnának. Ez a folyamat teljesen megsemmisítené a politikai élet légkörét, s magát a politikát, mint tevékenységet is. Ilyen esetekben bizonyosra veszem, hogy a szellem egy képviselője sem riadna vissza a munkától s áldozattól, melynek árán az ige testté lenne. De ilyen időt élünk-e s ilyen idő elkövetkezésére vannak-e valószerű reményeink? A pillanatot kell ebből a szempontból figyelembe vennünk, s nemmel kell felelnünk. A mai magyar politikai élet minimálprogramok alkotásának s minimálprogramok további csökkentésének korszaka. Teljes mértékben megértjük azokat a felelős ellenzéki vezérférfiakat, akik minden erejüket s egész életüket annak szentelik, hogy ezt a folyamatot gyorsítsák, s az újulás szűk kereteibe minél több életképes csírát kényszerítsenek. A politikus vállalhatja ezt a szerepet, de *nem vállalhatja a szellem.* A szellem legfőbb feladata a teljes emberi s nemzeti tudatnak fenntartása, megőrzése s további gazdagítása. A szellem nem a nemzet pillanatnyi életét képviseli, hanem egész történelmi létét és örök emberi igényeit. A szellem rátérhet a megvalósítás útjára, ha teljes igényeit a megvalósulás reménye kecsegteti. De nem fogadhat el egy számára idegen alacsonyabb rendű ritmust, nem választhatja a teremtés útja helyett a taktika s az aprómunka útját.

Ha a *Válasz* írói s a Márciusi Front szellemi gárdája új politikai mozgalmat kezdeményezne, akkor sem kerülnék el ezt a végzetet. A napi politika életében vagy alkalmazkodnának a politikai élet adott légköréhez, vagy pedig szektává alakulnának. Az előbbi esetben nem volna értelme az „új" mozgalomnak, az utóbbi esetben pedig csak az amúgy is hemzsegő s muzeális értékű kis politikai csoportok s félpolitikai megoldások számát szaporítanák. Harmadik út nincsen, mert szellemi mozgalom politikai valósággá csak akkor érik, ha eszméi a közösség életét már döntő módon áthatották s átalakították. Ettől pedig, valljuk be, hogy ebben a pillanatban még messze vagyunk. Annyi biztos, hogy szellemi mozgalmunk az utolsó években rohamos lépésekkel sietett előre. Megindult a magyar valóság, a magyar értékek, a magyar múlt területének felmérése. Szőnyegre kerültek társadalmi, gazdasági s szellemi életünk összes lényeges kérdései. A közösség már megízlelte a társadalmat s a közösség tudatát alakító szellemi kultúra magasabb rendű ízét. Az eredmények sem szellemi, sem pedig társadalmi téren nem maradtak el. De éppen ezek az eredmények s éppen a két-

ségkívül ható erkölcsi s szellemi értékek megőrzése és a jövő számára való biztosítása céljából nem szabad könnyelmű lépéseket tennünk, mert minden csődünk nemcsak személyek, hanem társadalmi hatásában eszmék csődjét is jelentené.

A *Válasz*nak s a Márciusi Frontnak azt kell folytatnia, amit megkezdett: a magyar közösség tudatának kiépítését, s politikai síkon éppen úgy, mint az élet minden területén, új történelmi légkör kialakításának művét. Addig kell ezt a művet folytatnia, míg az élet más magatartást nem parancsol neki. S vállalnia kell ezzel kapcsolatban a hatalom minden csapását és erőszakoskodását, inkább, mintsem hogy napi politikai értékké, vagy pedig szektává váljék. Mivel pedig egészen nyilvánvaló, hogy a magyar politika is vár tőle valamit, dolgozza ki a magyar átalakulás teljes és reális munkatervét, s magyar tennivalók egyetemes összefoglalását: tehát, ha jelenleg politikai szerepre nem is vállalkozhatik, de *jelentse be a magyar közösség teljes politikai igényét.*

A továbbiakban bizonyos alapvető kérdéseket akarok tisztázni, s egyúttal egyszer s mindenkorra el akarok oszlatni minden félreértést a Márciusi Front körül.

EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG

Minden politikai szándéknak elsősorban ezzel a kérdéssel kell megmérkőznie a mai időkben. Demokrácia s diktatúra, egyéni szabadság és kollektivizmus – ezek a fogalmak és gondolatok néznek farkasszemet ma egymással. Nagyon vigyáznunk kell, ha ezeket a szavakat vesszük az ajkunkra. Azok, akik a kollektivizmust túlozzák, nagyon könnyen a diktatúrának csinálnak melegágyat, s a szabadság sírját ássák; viszont az individualizmus prófétái igen könnyen kiesnek az időből, az emberi fejlődés visszatarthatatlan ütemében. Meg kell állapítanunk, hogy az egyén szabadságán alapuló szabadverseny elve a tőke gazdasági és részben politikai diktatúrájához vezetett; de ugyancsak diktatúrához vezetett a kollektivizmus gépies elgondolása s a gépies elgondolás erőszakos, parancsszerű végrehajtása is. A nem spontán ösztönökből, felismerésekből és szükségérzetekből fakadó kollektivizmus az államszocializmushoz, s az államszocializmuson túl a személy, vagy pedig a csoport diktatúrájához vezet.

Ha diktatúráról van szó Magyarországon, akkor csakis jobboldali diktatúráról beszélhetünk. A diktatúra pedig olyan mély társadalmi és emberi ellenszenvvel találkoznék, s akkora ellenszenvvel kellene megküzdenie, hogy esetleges jószándéka mellett is úgy bel-

politikai, mint pedig külpolitikai téren súlyos engedményeket kellene tennie puszta politikai léte érdekében, éppen ezért csakis a diktatúra nyilvánvaló hibáit képviselhetné. Baloldali diktatúra Magyarországon, eltekintve belpolitikai szervezetétől, külpolitikai szempontból is elképzelhetetlen. Éppen ezért azok, akik baloldali diktatúráról álmodoznak tudatosan, avagy önkéntelenül, mindenképpen a jobboldali diktatúra szálláscsinálói. Természetesen sokkal könnyebb „szektát" csinálni és ködös álmodozásokba merülni, mint az adott valóságokkal szembenézni, s az adott erőtényezőkkel harcba bocsátkozni. A politikai „szekta" igen kényelmes álláspont, mert elvonja az ember figyelmét a természetes nagy közösség bonyolult életéről, s egy mesterségesen alkotott kis közösség, a szekta életébe gubózza be. Bizonyos mértékben „menekvés" ez, azonban hatása mindenképpen pusztító. A begubózó egyént ugyanis képtelenné teszi a valódi nagy közösség érdekében való munkára, a haladás gondolatát pedig a maga naivságával kompromittálja.

A mi politikánk természetesen csakis a legszélesebb értelemben vett közösségi politika lehet. De *túl kell lépnünk a közösség nyersen materialista fogalmán.* A közösség természetét nem csupán anyagi, gazdasági viszonyai határozzák meg, hanem szelleme is. Aki valóban a közösség számára akar építeni, nem csupán az adott népközösség gazdasági és társadalmi viszonyait kell számításba vennie, hanem az adott fajta szellemi temészetét is. Arról felesleges vitatkoznunk, hogy ez a szellem hogyan alakult ki, milyen tényezők tettek döntő hatást reá. Annyi letagadhatatlan tény, hogy ez a szellem él, hat, sajátságos képességekkel rendelkezik, tehát számolnunk kell vele, mert különben ugyanolyan politikai csődhöz jutunk, mint a századelő polgári radikálisai.

A helyes magyar közösségi politika nem ölheti meg az egyént, annál is inkább nem teheti ezt, mert *a magyar parasztság jelentékeny része egyéni kisbirtok után vágyik.* Természetes ösztön, szükségszerű élmény ez széles parasztrétegek életében. E nélkül az élmény nélkül ezek a rétegek belső csonkaságban maradnának, humánumuk belső torzulást szenvedne, s nyilvánvalóan az új magyar társadalom nyugtalan, helyüket nem találó elemeivé alakulnának. De éppen úgy tudomásul kell vennünk azt is, hogy a magyar kisparasztság egyik része kollektívebb élet után vágyik, s egyéni kisbirtok helyett inkább kollektív üzemben találja meg a természetes munkaterületét. Ezeket a rétegeket hiába látjuk el kisbirtokkal, sokkal helyesebb, ha kollektív nagyüzem becsületesen ellátott tagjaivá tesszük őket. Az egyéni birtok elvének s a kollektív üzem gondolatának tehát a táj s az ember természetrajza szerint párhuzamosan kell kialakulnia, s a szabad élet természetes versenyében kell

mérkőzniük egymással. E mérkőzésnek nem feltétlen célja az, hogy az egyik elv legyőzze s megsemmisítse a másikat. Mi azt akarjuk, hogy a küzdelem útján fokozatos tökéletesedésre késztessék egymást.

E közösségi politika tehát nem épít a proletárgondolatra mindent, nem szűkíti egyetlen társadalmi réteg lelkiségére az egész embert, hiszen ez a fajtának, a népnek s nemzetnek pótolhatatlan belső vérveszteségét jelentené. A szélsőbaloldal kérlelhetetlen proletárideológiája is sok tekintetben a szélsőjobboldal győzelmének szállászcsinálója. Ez az ideológia rettenti el és kedvetleníti el a haladó polgári rétegeket a szocializmustól, s csökkenti a jobboldali diktatúrával szemben kifejtett ellenálló erejüket. Viszont éppen olyan gonddal kell vigyáznunk arra, hogy *a kispolgári politika korlátoltságába* bele ne süllyedjünk. A kispolgári politika nem lát túl a kispolgári réteg legszűkebb sérelmein s igényein, és a komoly közösségi gondolatnak még a csíráit is hiába keressük benne. Ez a boltbérpolitika és adósirámdömping járatta le a polgári gondolatot a politikában. Különben is, a haladó polgársággal való szerves együttműködés távolról sem jelenti azt, hogy a polgári gondolat korlátait elismertük. Mi csupán a közösség egyetemes céljait ismerjük el irányító erőnek; de a közösség fogalmát kiterjesztjük minden dolgozó s a közösség szempontjából hasznos rétegre.

A közösség gondolatának legmesszebbmenő gazdasági és társadalmi érvényességet akarunk szerezni. Ennek az elvnek gyakorlati érvényesítése egyedül a szövetkezések útján történhetik meg; érvényesülésének további sorsát pedig csakis a szövetkezések eredményei: az általuk kiépült *valódi szövetkezetek* biztosíthatják. A mi szövetkezeti gondolatunk természetesen semmi közösséget nem vállalhat a jelenlegi álszövetkezetekkel. Ezeknek az álszövetkezeteknek alig van érdemük a közösség gazdasági szervezettségének felépítése szempontjából, káros hatásuk pedig szinte felbecsülhetetlen, mert széles néprétegek előtt lejáratják a szövetkezés és a szövetkezet gondolatát.

A mi szövetkezeti gondolatunk gazdasági, társadalmi és szellemi tényekből indul ki. Az 1848-as forradalom útján földhöz jutott a magyar parasztság egy része. Ezáltal kiszakadt, kihullott a régi jobbágyközösségből, egyén lett belőle kisebb-nagyobb parcelláján, s létéért, gyarapodásáért a legkeményebb egyéni életharcot folytatta. Ugyanakkor kivirágzott a magyar kapitalizmus, mely fejlődése folyamán egyre nagyobb mérvű szervezettséghez, monopolisztikus helyzethez, s egyre komolyabb gazdasági és politikai befolyáshoz jutott. A parasztság nem bírt vele szemben megfelelő gazdasági szervezettséget építeni. E gazdasági szervezettség hiánya folytán a

parasztság képtelen volt súlyának s nemzeti jelentőségének megfelelő politikai szerephez s szervezettséghez jutni. A nagytőkével szemben egységes agrárfront kiépítése merő álom, hiszen a feudalizmus jó előre kiegyezett s szövetséget kötött a tőkével. S ugyanakkor a feudalizmus a széles néprétegek előtt azt a látszatot keltette, hogy az egyetemes agrárérdekek képviselője. A parasztság az ellenforradalom idején ráébredt erre a politikai cselfogásra, s az akkori kisgazdapárt jóformán csupa kisgazda képviselőt küldött a parlamentbe. E kisgazdapárt szerepe azonban szomorú volt. Egyrészt elárulták, hogy a parasztság belső tagozódása már teljesen végbement, s a jómódú birtokos paraszt nem képes arra, hogy az egyetemes kisparasztság érdekeit képviselje, másrészt felfedték, hogy a birtokos parasztság jelentékeny részén a „parcella-lélek" lett úrrá. Természetes, de beteges történelmi képződmény ez a „parcella-lélek". Az 1848 óta egyénekre tagolt parasztság számára a legjobb esetben is csupán egy életforma adatott: a parcella. Ez a réteg legtöbbnyire nem tudott emberi, társadalmi, gazdasági s politikai szempontból átfogóbb s egyetemesebb látású és sorsú emberré nőni. Parcelláján kellett élnie, vagy pedig meghalnia, gyarapodnia, vagy pedig elpusztulnia. S midőn szóhoz és szerephez jutott az országos politikában, éppen ezért csakis parcella-politikára volt képes. Okossága ugyan meg-megnyilatkozott, például Nagyatádi Szabó Istvánban, de politikai szerepük csakis parcella-szerep maradt, s éppen ezért csakhamar utat kellett nyitniuk olyan politikusoknak, akik a maguk parcella-szerepét, osztálypolitikáját sokkal ügyesebben s fejlettebb eszközökkel intézték.

A szövetkezetek útján akarjuk ebből a parcella-lelkiségből kivezetni a parasztságot, már t. i. a birtokos parasztságot. A szövetkezet tehát nem csupán gazdasági szerv, hanem egyúttal nevelőiskola a közösségi élet számára is. A szövetkezet nevel a szélesebb gazdasági és társadalmi együttműködésre. A szövetkezet bizonyítja be közvetlenül minden ember számára az emberi együttműködés és a mélyebb közösségi élet gazdasági előnyeit. A szervezett szövetkezetekben lehet komoly gazdasági s így politikai erő is a parasztságból. A szervezett szövetkezetek szabályozhatják vagy történelmi szükség esetén büntethetik is a kapitalizmusnak a közösség szempontjából káros ténykedéseit, kinövéseit, túlkapásait. A *szövetkezetek útján juthat tehát a magyar parasztság történelmi szerephez.*

A szövetkezeti gondolat nem idegen a magyar földmíves nép előtt. Bár napjainkban az álszövetkezetek aranykora tart, mégis alakult néhány igen érdekes kísérlet a mélyebb értelemben vett szövetkezeti élet megvalósítására. Ilyen a lajoskomáromi szövetkezés. Itt mindenki szabadon gazdálkodik a birtokán, de a vetőmag s a te-

nyészállatok minden gazdaságban azonos fajtájúak. Így azután nagyban adnak el mindent, de a legtöbb szükségletüket is nagyban szerzik be. Az állatbiztosítást érdekes és kitűnően működő önbiztosítási szervezettel oldották meg. A ceglédberceli szövetkezetben egy arravaló gazda vezetése mellett közösen gazdálkodnak. A Nyíregyháza közelében fekvő városi birtokon szintén kollektív gazdálkodás folyik, azonban egy gazdatiszt vezetése mellett. Van tehát autonóm-demokratikus és fasisztikus szövetkezeti irány az álszövetkezetek légiója mellett. Mi természetesen *az autonóm demokratikus irány hívei vagyunk.* Azt, hogy a lajoskomáromi példa, az egyéni kisbirtokok együttműködése, vagy pedig a ceglédberceli kollektívebb szövetkezés érvényesüljön, véleményünk szerint *tájanként maguknak a földmívelő közösségeknek kell eldönteniük.*

A parasztság szövetkezése történelmi szükség. Nagyobb népszaporodás, teremtőbb életkedv, dúsabb fejlődési ösztönök nélkül a magyarság törzsöke: a parasztság egyre mélyebb válságba süllyed. Nem is gazdasági válságról van csupán szó, hanem a földmíves tömegek egész életösztönének s életkedvének kétségbevonhatatlan történelmi válságáról. Az egyénekben megrendült életkedvet és alkotókedvet csakis mélyebb és szélesebb közösségi élet, s ezáltal új történelmi légkör mentheti meg s virágoztathatja ki újra. Ez a közösségi élet pedig csakis az önkéntes együttműködésből kialakuló és országos erővé, történelmi tényezővé fejlődő szövetkezetekből születhetik meg.

A mi szövetkezetünk alapja *az autonómia, a szabad s önkéntes együttműködés* és az ilyen együttműködés által teremtett *kollektív fegyelem.* Ez a közösség tehát nem nyers forma, melyet gépiesen a tömegekre kényszerítenek, nem szektáriánus elgondolás, melyet egy társadalmi csoport diktatúrája kötelezővé tesz, hanem a tömegek együttműködésének természetes eredménye. Éppen ezért nem öli meg az egyént, hanem neki megfelelő utat nyit a közösség életében, s nem csonkítja meg az embert, hanem legjobb képességeit állítja a közösség szolgálatába.

Igen fontos okok indítottak arra, hogy mindezt most részletesen kifejtsem. Egyes tényezők igen átlátszó okokból a Márciusi Frontot hol a szélsőbal-, hol pedig a szélsőjobboldalra szeretnék szorítani. Az első szándéknak az az oka, hogy a magyar baloldali tényezők rokonszenveznek velünk, ami érthető is, hiszen az emberi szabadság és az önkéntes emberi együttműködés alapján akarjuk gondolatainkat megvalósítani. Természetes azonban, hogy semmiféle diktatúrára, vagy egyoldalú szerepre törekedő baloldali csoportnak nem vagyunk a hívei. Mások szélsőjobbra szeretnének bennünket szorítani, mert radikális programunkat változatlanul és fegyelme-

zetten valljuk, s éppen ezért az álreformerek politikai cselvetéseit és farizeusságát önkéntelenül is leleplezzük. Tudjuk, hogy számukra igen előnyös lenne, ha szélsőjobboldalra sodródnánk, mert így az ő politikai „svindlijüknek" is volna — legalábbis időleges — hatóereje. Azonban megnyugtatjuk őket, hogy ezt a szívességet hiába várják tőlünk. Az is nagyon nyugtalanítja őket, hogy nem csinálunk oldalpolitikát, levetettük úgy a jobboldali, mint pedig a baloldali gátlásokat s eszméink, a magyar átalakulás reális eszméi úgy a jobb-, mint pedig a baloldal széles rétegeinél rokonszenvre találnak, tehát kovászai vagyunk egy új s őszinte politikai integrálódásnak. Ezen az utunkon azonban változatlanul kitartunk.

MEZEI MUNKÁSOK SZÖVETKEZETE

A birtokos parasztság szövetkezeteinek kiépítése csak feladataink egyik részét oldja meg. Mintegy nyolcszázezer főre tehető a földbirtokot teljesen nélkülöző mezei munkások száma, a családtagokat nem számítva. Ez a réteg úgy gazdasági, mint társadalmi s politikai szempontból jóformán teljesen szervezetlen. Vannak ugyan munkavállalással foglalkozó földmunkás-szövetkezetek, ezek azonban a kormánypolitika eszközei. Vannak agrárszocialista szervezetek is, ezek azonban elsősorban politikai jellegűek, másodsorban pedig terjeszkedésük a világháború után jóformán teljesen megállott.

A mi elgondolásunk nem akarja megakadályozni azt, hogy a mezei munkásság bármiféle politikai pártba, vagy szervezetbe belépjen. Emellett azonban ki kell építenünk a mezei munkásság gazdasági érdekvédelmi szövetségeit és munkavállaló szövetkezeteit minden politikai szín és jelleg nélkül. Beteges tünetnek és feudális csökevénynek tartjuk azt, hogy midőn az ipari munkásság rendre kiépítette a maga szakszervezeteit, legnagyobb munkásrétegünk teljesen szervezetlen, s éppen ezért munkaalkalmai gyérek, bérei pedig a létminimum alatt mozognak.

E földmunkásszervezetek természetesen tisztára gazdasági természetű érdekeket védenének, s a mezei munkásság gazdasági felemelkedését küzdenék ki. Mindenekelőtt megcsinálnák a magyar mezei munkásság kataszterét, s hétről hétre számon tartanák, hogy egy-egy mezei munkásnak mennyi munkaalkalom és mekkora bér jut. Másodszor: mint munkavállaló szervek kölcsönös megállapodásokat létesítenének a munkaadókkal s időről időre megegyeznének a létminimumot biztosító munkabérben. Harmadsorban: a kormányzattal fenntartandó kapcsolatuk útján gondoskodnának a

közmunkák helyes elosztásáról, s mint érdekvédelmi szerv állandó hatást gyakorolnának a kormányzatra olyan irányban, hogy a mezei munkásság szociális és gazdasági jogait biztosító korszerű törvények mielőbb megjelenjenek és mielőbb végrehajtassanak.

Ez a szervezet védené úgy a mezei munkásság, mind pedig a gazdasági cselédség érdekeit. Igen sok ugyanis a tennivaló a gazdasági cselédség érdekeinek védelmére is. A törvény évtizedekkel ezelőtt előírta, hogy minden családnak egy szobás-konyhás-kamrás lakás jusson, s záros határidőt szabott a nagybirtokosoknak, hogy a törvényt végrehajtsák. Igen sok nagybirtokosunk azonban mindmáig nem hajtotta végre. Ha két szomszédos puszta cselédeinek helyzetét megvizsgáljuk, fizetésük tekintetében komoly különbségeket tapasztalunk. Újabban számos helyen az a szokás, hogy a béres nem kap készpénzfizetést, hanem helyette másod-, harmadrendű gabonát oszt ki a gazda. Jól tudjuk, hogy e bajokat lényegesen csakis egy új földbirtokreform oldaná meg. De az eljövendő új földreformig is gondoskodnunk kell *e rétegek elemi érdekvédelméről.*

TÖRTÉNELMI ÉS TÁRSADALMI TÁJÉKOZÓDÁS

Részletesebben kell még szólnunk a közösség szellemi neveléséről is. A népkultúra három szempontból érdekel bennünket. Egyrészt érdekel a magyar nép eredeti ősi, belső kultúrája, költészete, zenéje, művészete, szellemi világa. Ezt a kultúrát az egyetemes magyar kultúra alapvető rétegének tekintjük, s minden magyar oktatás alapjává akarjuk tenni. A kultuszkormánynak mindent meg kellene tennie e kultúra értékeinek kibányászása, összegyűjtése s a legszélesebb értelemben vett népszerűsítése érdekében.

Másik szempont a magyar néprétegek iskolai nevelése. Erről a kérdésről Márciusi front c. tanulmányomban részletesen beszámoltam (l. a *Válasz* 1937. júniusi számát), s ezért ez alkalommal nem tárgyalom. Legfeljebb azt említem meg, hogy tanulmányom megjelenése óta ezen a területen semmi sem történt.

Harmadik szempont a nép önkéntes művelődésének az ügye. A nép ugyanis csak akkor lesz a nemzeti kultúrszövetség valódi tagjává, ha immár szükségszerű vágyból, hiányérzésből kívánja a szellem élményvilágát, s ha a szellemmel való találkozása útján megfelelő történelmi tájékozódáshoz jut. Ez a vágy népünk körében egyre komolyabb erővel jelentkezik. A nép korszerű művelődése csakis a szabad kultúregyesületekben valósulhat meg, annál is inkább, mert iskolapolitikánk merev, maradi s egyre inkább bürokratikus. Ez a folyton súlyosodó bürokratizmus egyetlen fejlődési eredménye.

A népi művelődés otthona a népház, vagy a kultúrház lenne. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy építsünk minden faluban azonnal kultúrházat; maga az egykor felépülő kultúrház csupán stílusos összefoglalója lenne az időközben megindult egészséges folyamatoknak. Az első tennivaló a szabad kultúregyesület, az olvasó, vitatkozó, megbeszélő s előadásokat rendező kör megalakítása. Sajnos, legtöbb népkörünk még bizonyos mértékben csapszék jellegű, *italkiméréssel, táncmulatságokkal,* néhol téli tánctanfolyammal összekötve! Lassú, de állandó átalakulásnak kell történnie, s mintának e tekintetben a finn kultúrházakat tekinthetjük. A népkörök számára mindenekelőtt korszerű sajtót kell teremtenünk. Bővebb heti néplapra volna szükségünk, mely szakítana az úgynevezett néplap gyermekes gügyögésével s belső ürességével. E lapnak egyrészt másodközlésben közölnie kellene a legkiválóbb magyar íróknak az egész közösség figyelmére érdemes írásait, másrészt pedig komoly, tárgyilagos ismertetést kellene nyújtania úgy a hazai, mind pedig a világpolitika eseményeiről.

A másik feladat az lenne, hogy a lényeges fontosságú s valóban a magyar tudatot építő könyvek, folyóiratok eljussanak az összes népkörökbe, s felolvasó és vitatkozó esték útján valóban a közösség élményeivé váljanak. Néhol meg is valósult ez, magam is láttam, pl. a kisújszállási népkörökben, melyekben minden este felolvasás van, s utána megbeszélik az olvasmányt. Természetesen nagyon vigyáznunk kell arra, hogy valóban az egyetemes magyar közösség érdekeit szolgáló művek kerüljenek a néphez, s népkönyvtáraink eddigi anyaga e téren legfeljebb elrettentő példát szolgáltathat.

Igen fontos az is, hogy megfelelő szakemberek tájegységenként a táj gazdasági kérdéseit összhangba hozzák az egyetemes magyar mezőgazdasági kérdésekkel, s eredményeiket a népkörökben a közösségnek átadják. Ezáltal levegőben lógó s igen sokszor haszontalan munkát teljesítő iskolán kívüli népművelésünk komoly gazdasági nevelőerővé nemesednék. A népkörökben kellene az igazi önkéntes szövetkezés alapjait is megvetnünk céltudatos nevelő munka segítségével.

A fiatal irodalom további feladata, hogy a nép számára minél több hézagpótló művet teremtsen. Milyenek legyenek e művek? Elsősorban is valóságot feltáró könyvek kellenek: tudatosítanunk kell a népben saját sorsát, saját szociális helyzetét. Másik feladatunk, hogy a dolgozó rétegek helyes történelmi tájékozódását lehetővé tegyük, meg kell tehát írnunk a magyar élet s kultúra egyetemes történetét alulról nézve; tehát a magyar történeti sors egyetemes képét kell nyújtanunk a dolgozó rétegek életének tükrében.

Ugyancsak nekünk kell feldolgoznunk a magyar sors és a dunavölgyi sors viszonyát (ezzel alapjait rakjuk le az eljövendő Duna-völgyi Intézetnek is); így teremtjük meg ugyanis a *nagy tömegek nemzeti és emberi hivatástudatát.* A magyarság európai hivatása ugyanis kelet-közép-európai hivatás, s a magyarság sorsa azon múlik, hogy mennyire tud a közép-kelet-európai népek együttműködésének kovásza, élő lelke s megvalósítója lenni.

Meg kell indítanunk, illetve a helyes nyomokon tovább kell folytatnunk a népkultúra minden elemének s emlékének tervszerű gyűjtését — másrészt pedig a népkultúra lényeges anyagát közvetítenünk kell az ifjúság felé. Népkultúra, szociológiai tájékozottság s közép-kelet-európai hivatástudat: ezek az elemek, ezek a döntő tényezők alakíthatnak ki új értelmiséget, s ezáltal új történelmi hősiességet. Kultúrmunkánk tehát nem lehet egyirányú. Amennyire a mélybe száll, ugyanúgy *megindítja egy eszmei közösség toborzását felülről is.*

A magyar kisebbségi élet is bennünket igazol. Kacsó Sándor nagy sikerrel indította meg az erdélyi magyar nép számára a Közhasznú Könyvtárat. A szlovenszkói magyar népművelés vezetői teljesen a mi eszménk értelmében dolgoznak. A szlovenszkói magyar fiatalság soraiból vált ki először olyan ifjúsági gárda, mely a népsors teljes megismerését tűzte ki céljának.

A közösség kultúrájának foglalatja egykor majd minden községben a népház lesz. A népház, vagy kultúrház az illető táj stílusa szerint épül majd. Benne foglal helyet: a népkönyvtár, az olvasóterem, az előadóterem, a társalgó és szórakozóterem, a múzeum s a népi színpad. Lesz külön népegészségügyi, s anya- és csecsemővédő terme is. A népház mellett mintakisbirtok és kertgazdaság foglal helyet, mely az illető táj természeti viszonyai alapján a földmívelés legkülönb eredményeit példázza. A népházban a következő kulturális teljesítmények történnek: 1. Népfőiskola, tehát rendszeres téli gazdasági és kulturális tanfolyamok. 2. Felolvasó és vitatkozó esték, megbeszélések. 3. Vetítettképes előadások, filmek, színielőadások. 4. Szemináriumok. 5. Dalosszövetségek, Kodály és Bartók énekkultúrája szolgálatában. 6. Kulturális és nemzeti (a közösség nagy eseményeit és élményeit felidéző) ünnepségek. A közösségi tudat tehát e népházakban alakul ki s fejlődik egyre tökéletesebbé.

E tervből mennyi valósítható meg? Amennyit a magyar fiatalság akar. Letagadhatatlan ugyanis, hogy éppen a kisparasztság körében egyre elemibb erővel tör fel a kulturális haladás vágya. A hivatalos, iskolán kívüli népművelés a maga előadásaival, szerveivel és szervezeteivel távolról sem elégítette ki ezt a vágyat. A kisparasztság éppen ezért önmagára hagyva keresi a felemelkedés útját.

S rendszerint úgy történik, hogy kis és léha politikai kalandorok és agent provokatőrök soraiba, mellékutakra vezetik ezt a vágyat és sírját ássák meg. Az illetékes tényezőknek is be kell látniuk, hogy óriási és tiszta belső népi erők pazarlódnak el ilyen módon. Azt is be kell látniuk, hogy helytelenül irányított kultúrát (amennyiben kultúrának lehet nevezni ezt az irányított egyveleget) nem lehet a kőzösségre kényszeríteni. Éppen ezért nem szabad megakadályozniuk a *szellem és a nép találkozását.* Letagadhatatlan dolog, hogy az Ady-nemzedék és az utánuk következő fiatalok művei csináltak az elszakított magyar fiatalságból új társadalmi és történelmi öntudattal rendelkező magyar értelmiséget. Senki sem állíthatja, hogy ez a nemzedék kevésbé magyar, mint az előtte járó. És senki sem állíthatja, hogy ez a nemzedék nem férkőzött közelebb a nagy közösség szívéhez, tehát éppen ezért nemzeti szempontból sokkal értékesebb tevékenységet végez, mint az előző.

Az is természetes és meg nem állítható folyamat, hogy az új magyar népi igényű s a közösség legszélesebb rétege számára teremtő írónemzedék művei minden akadály ellenére is eljutnak azokhoz, akikért születtek. De igen sok múlik *az úton,* melyen odajutnak. Ha ez az út akadályokkal van tele, akkor egészen más lesz a hatásuk, mert az akadályok azt a látszatot keltik, hogy az uralkodó hatalmak nem rokonszenveznek azzal a széles humanizmussal és kiszélesedett magyar tudattal, mely ezt az irodalmat mindenek felett jellemzi. Míg ha elismerik úgy az új irodalom, mind pedig a föltörekvő néprétegek jóhiszeműségét, akkor a szellem igazságai természetes és egészséges módon szívódnak fel a magyar élet egészébe s a józan, biztos fejlődés természetes erőivé válnak.

A kormányzat nagyobb bölcsessége s szélesebb történelmi távlata oldhatná meg csupán ezt az elmérgesedett kérdést. S itt rá kell mutatnunk, hogy Gömbös Gyula halála óta a magyar reakció növekedett, előbbre tört. Ez a hely nem alkalmas arra, hogy az elhunyt miniszterelnök erényeinek s hibáinak mérlegét megcsináljuk. Annyi azonban bizonyos, hogy egész működését a *politikai dinamizmus* jellemezte. E politikai dinamizmus pedig lehetővé tette, hogy a szellem szabadabban mozogjon. Nem állítjuk, hogy túlságosan nagy volt a szabadság, annyi azonban biztos, hogy a szellem teremthetett, s a termő munka nem találkozott rögtön születésénél az akadályok egész tömegével. A Gömbös utáni korszak egyrészt a reformígéretek leszámítolását helyezte kilátásba, másrészt *sztatikussá* tette a magyar életet. A szélsőségek elleni küzdelem jegyében gyanúsnak talál minden megmozdulást, bizalmatlan a szellem teremtő tevékenységével szemben, s elfelejti, hogy a nyugalom az erők helyes egyensúlyi viszonyán, nem pedig lefojtottságán épül.

Éppen ezért nemcsak e népi kultúrprogram megvalósítása vagy kezdeményezése illuzórikus ma, hanem a fiatal magyar irodalom eredeti útjának vonalát is veszély fenyegeti. Attól nem kell félnünk, hogy nemzedékünk legjobbjai kisiklanak a nekik rendelt pályáról. Attól azonban joggal félhetünk, hogy a nemzedék legjobbjai a reájuk gyakorolt nyomás folytán egyidőre alig tudnak teljes erőikből teremteni. Nem hisszük azonban, hogy a hatalom vállalja ezért a felelősséget. Nem hisszük, hogy a kétségtelen világtörténeti példák meg nem értetik a hatalom képviselőivel azt, hogy egy ilyen elfojtás, a nyílt, szabad, egyenes utakon járó szellem száműzése éppen a titkos utakon járó, alvilági ingerekkel telített s minden történelmi felelősséget nélkülöző szellem számára ás medreket. *A hatalom őreinek nem azoktól kell félniük, akik nyíltan s mindig az egész közösség színe előtt beszélnek, akik inkább a saját létüket és sorsukat adják áldozatnak, semhogy a sokat szenvedett közösséget még több szenvedést jelentő politikai kalandok útjára vezessék.* Hisszük, hogy győz a jobb belátás, s a szellem és a hatalom viszonyának mai elmérgesedett állapotában enyhülések következnek.

A POLITIKAI VALÓSZERŰSÉG

A magasabb értelemben vett politikai valószerűség útja tehát a kisbirtokos parasztság, a mezei munkásság szövetkezeteinek kiépítése és a nép s a szellem szövetkezése. E tettek tulajdonképpen nem politikai cselekedetek, politikai hatásuk azonban visszatarthatatlan biztossággal jelentkeznék. Ez a gazdasági és kulturális szervező munka eloszlatná a régi babonát, hogy a magyar nép nem alkalmas politikai szerepre; nagyon is alkalmassá tenné rá; másrészt pedig szakítana a jelszó- és frázispolitikával, a népi törekvések mögé komoly gazdasági és társadalmi szervezettséget, tehát eleven politikai hatóerőt állítana. Az eredmény a széles néprétegek nyugalma, a gazdasági s társadalmi erők helyes egyensúlya lenne. A faji politikának kitörő örömmel kell fogadnia ezt a gondolatot, hiszen minden idegen befolyással s idegen gazdasági-társadalmi erővel szemben a magyar fajta törzsökének biztosít emberibb életet és történelmi szerepet. Hasonló lelkesedéssel kell fogadnia ezt a gondolatot a nemzeti politikának is, mert ez a szervező munka a nemzeti élet öntudatos tagjává tenne minden dolgozó magyart. Nem lehet kifogása ellene a keresztény politikának sem, hiszen a kereszténység által hirdetett önzetlenségnek csak egyik fokát honosítaná meg, ti. annyi jogot biztosítana a gazdasági s kulturális életben a szenvedő rétegeknek, amennyibe a kiváltságosak természetszerűleg bele szület-

nek: a szabad szervezkedés, a kölcsönös jogvédelem s a szabad művelődés jogát. Az igazi kereszténveknek ennél többet kellene követelniük . . .

Mikor Erdei Ferenc aktív politikai szerepre gondolt, bizonyára ilyesmi járt az eszében. Más kérdés az, hogy ennek a munkának volna-e ma lehetősége? Ha pedig itt-ott akadna is lehetőség, sajátságos viszonyaink folytán belátható időn belül túl tudnánk-e jutni a kezdeményező lépéseken? S végre is: nem kényszerít-e az adott helyzet sokkal elemibb jogok védelmére: a gondolat és szólásszabadság megmaradt töredékének védelmére? Az utóbbi esetben nehéz kikerülnünk a napi politikát — de a Márciusi Front eredeti célkitűzéseit, a radikális programpontokat, s a magyar életet átszervező nagy mű tervét akkor sem adhatjuk fel. Szétoszolhatunk ugyan különböző politikai pártokba, ki-ki oda, ahová a legközelebb áll, ez azonban csakis pillanatnyi érvényű szétszóródás lehet, a program, a szellem s a történelmi vállalkozás egységének továbbra is össze kell kapcsolnia bennünket. S nem szabad egy-egy párt életébe ilyen esetben sem belevesznünk, hanem minden erőnket *az őszintén demokratikus pártok szövetségének, tehát a politikai Márciusi Frontnak kiépítésére kell fordítanunk.*

Munkaterületünk ez ideig a könyv, az újság, a folyóirat s az előadói dobogó volt. Ma már e kis területet is veszély fenyegeti. De bármilyen sors vár is reánk, nem szabad letérnünk a nyílt küzdelem útjáról. Minden megnyilatkozásunknak törvényes keretek között kell mozognia, kaland helyett nekünk csak munkát, s ha kell, áldozatot kell adnunk folytonosan. A szellem végső erkölcsi menedék is, sohasem szabad tehát alantasabb eszközökkel bemocskolnunk ezt a menedéket. Arra, hogy úgy nagy céljainkat megvalósíthassuk, mint pedig a jelenleg mutatkozó veszedelmeket, a szellemi szabadságot fenyegető felhőket eltávolítsuk, fel kell használnunk a politika erőit is. A Márciusi Frontnak tehát az eddiginél is nagyobb hatást kell gyakorolnia a politikára, fel kell ébresztenie a törvényhozók lelkiismeretét. Lehetséges, hogy az egész új esztendő e munka s e harc jegyében fog eltelni. De mi mindenesetre bejelentettük és ismét bejelentjük a magyar közösség s az uralkodó rend színe előtt, hogy *tudunk különb dolgokról is és a magyarság emberi hivatása érdekében sohasem törpülünk hozzá a mai magyar napi politika törpeségéhez.*

Válasz, 1938. január.

MIT KÍVÁN A MAGYAR NÉP?

(A MÁRCIUSI FRONT PROGRAMJA)

1.

A Márciusi Front 1937. március 15-én állt ki a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőjére, ahol Petőfi állott egykoron. Azóta eltelt egy esztendő, és írói szándékaink beteljesedtek. Írásainkat ezrek olvasták megdöbbent lélekkel, eszméink ápolására városi és falusi tömegek sereglettek, s mi magunk eszméink kemény harcosaivá edződtünk. De föltámadt az ellenhatás is. Előadásainkat nem engedélyezték, könyveinket elkobozták, kiadóinkat megfélemlítették, ellenünk bűnvádi pereket indítottak, s a rágalom és gyalázkodás olyan özönét zúdították ránk, amilyet régen látott a magyar közélet.

Irodalmi mozgalmunknak országmozdító hatásán kívül két eredménye lett: föltártuk a magyar társadalom válságos állapotát, és a magyar nép széles rétegeiben tudatossá tettük társadalmi berendezkedésünk tarthatatlanságát.

Az ország felfedezésének munkáját még nem végeztük el teljesen. Időnk, eszközünk és emberünk kevés volt ahhoz, hogy részletekbe menő helyzetképet adjunk, de föltártuk a legnagyobb bajokat és megnyitottuk a további föltárásnak az útját.

Társadalomkutató írásaink nem születtek sem írói élménykeresésből, sem tudományos kíváncsiságból; a történelmi felelősség érzése vitt rá bennünket. A magyar népnek kétségbeejtő nyomorúsága adta kezünkbe a tollat, s az a tudat vezette lépéseinket, hogy méltatlan ez a nyomorult sors az emberhez, és keresni kell a különb és emberségesebb élet útját. Ezt a meggyőződést írásaink és szavaink azóta széjjelsugározták az országban, és ma már széles körben általános a magyar társadalom gyökeres átépítésének követelése.

Irodalmi mozgalmunk eredménye tehát további lépésekre kötelez bennünket. Ha eddig írói művekkel mutattunk rá társadalmunk sebeire és ugyanezekben a művekben a változtatás és az emberségesebb megoldás szellemét sugalmaztuk, akkor most vállalnunk

kell a cselekvő szándék irányítását is, mert ezt várja tőlünk az ország és ezt követeli a magunk lelkiismerete is.

Vállaljuk.

Jól látjuk a magyar társadalom mai történelmi helyzetét, és tisztában vagyunk a politikai küzdőtéren szereplő irányzatok céljaival. Egyik oldalon a nagybirtokos feudalizmus, a bank- és ipari kapitalizmus és a hatalmasra nőtt hivatali bürokrácia kísérletezik a fasizmusokból orzott módszerekkel és fogásokkal, hogy ingadozó hatalmát továbbra is megtarthassa, a másik oldalon pedig vagy szorongatott demokratikus pártok küszködnek puszta létükért, vagy a nemzeti szocializmus hivatlan apostolai próbálkoznak uralmi terveikkel. Tudjuk, hogy a jelen pillanatban a konzervatívok a legerősebbek, s tartalékaikból futja még néhány esztendőre. Azt is látjuk, hogy a jövőért a nemzeti szocialista mozgalmak nagyon is komoly esélyekkel harcolnak a demokratikus front ellenében, mivel a szervezkedésre és az agitációra nagyobb a lehetőségük.

Nincsenek hiú elképzeléseink a magyar társadalom gazdasági fejlődéséről és társadalmi tagozódásáról. Tudjuk, hogy Magyarország termelőerői – munkáskezek, szántóföldek, nyersanyag-lehetőségek – nagyrészt kihasználatlanul hevernek. A magyarországi kapitalizmus termelési viszonyai mellett nincs is mód arra, hogy teljes értékükkel részt vegyenek a termelésben. Azt is tudjuk, hogy társadalmunk mai szerkezete lehetetlenné tesz minden komoly reformpolitikát. A feudális kiváltságokat és mindmáig töretlen úri tekintélyt élvező nagybirtokosok, az ipari termelés és hitelélet tőkés polgárai, a betegesen megnőtt bürokrácia hivatalnok urai kíméletlen védőfrontba tömörülnek, melyet társadalmunk gyökeres átalakítása nélkül áttörni lehetetlen.

Látjuk, hogy a dolgozó középosztálybeliek, kispolgárok, parasztok és munkások tehetetlenül viselik sorsukat, politikai és gazdasági elnyomatásukat ellenkezés nélkül tűrik. Tudjuk, nincs más mentség, mint hogy ezeknek a rétegeknek az öntudatát és emberi igényeit feltámasszuk, és olyan politikai követelések vállalására bírjuk, amelyek a magyar nép minden rétege számára emberhez méltó gazdasági és társadalmi sorsot biztosítanak.

A feladat elől nem hátrálunk meg. A jövőért való harcba mi is bele akarunk szólni, és nem engedjük, hogy az országépítés kivételes pillanata kalandorok könnyű prédája legyen. Ám történelmet alakító politikai mozgalom nem indulhat pusztán hatalmi vágyból. Valljuk, hogy történelmi igényű mozgalom csak politikai eszmékből fakad. Ha a zászlóra írt eszme kifejezi a társadalom tiltakozását nyomorúsága ellen és megfelelő tervet ad a megoldásra, akkor majd megtalálja az érvényesüléshez vezető hatalmi eszközöket is.

Nem alakultunk párttá, de politikai mozgalommá akarunk fejlődni; világosságot akarunk a politikai eszmék vásári zűrzavarában, hogy megteremtsük a politikai cselekvés legelső feltételét: a tiszta, világos programot.

Politikai tevékenységünk nem ölthet más formát e pillanatban, mint hogy előállunk azokkal a politikai eszmékkel, amelyek szavainkban és írásainkban eddig is benne voltak, s a magyar közvélemény nyilvánossága elé bocsátjuk azokat. Lássa és ítélje a magyar nép törekvéseinek célját és értelmét.

2.

Nem vagyunk fasiszták, mert a gazdasági kizsákmányolást és társadalmi elnyomást gyökeresen meg akarjuk szüntetni, nem pedig letagadni, vagy a tőkés és munkás hatóságilag előírt békessége alatt elkendőzni. Nem vagyunk a faji mítosz megszállottjai, mert ez kis nemzetünk számára öngyilkosságot jelent. A magyarságot nemcsak a vér kovácsolta egybe, hanem a történelem is, és a szabadsághoz való jogát nem más népek alacsonyabbrendűségére kell alapítani, hanem a maga életképességére és teremtő erejére.

De nem vagyunk nemzettagadók sem. Elsősorban magyar szabadságharcot akarunk, s a magyar nép felszabadításával nem vagyunk hajlandók a Kongó-négerek felszabadításáig várni. Ez a föld a mi hazánk, ez a nép a mi népünk, semmi nem kárpótolhat bennünket, ha a magyar nép nyomorúságának és megalázottságának nem tudjuk végét vetni.

Nem vagyunk semminemű diktatúra hívei. A magyar nép eleget szenved naponta ahhoz, hogy ne kívánja a hatalmaskodást és nyájszellemet a politikai élet egészére kiterjeszteni. A szabadságjogokban és a demokráciában a magyar történelem legnagyobb eszményeit látjuk, és tudjuk, hogy a magyar nép csak az olyan erős államvezetést fogadja el, amely a vezetettek bizalmából meríti erejét és azok ellenőrzése alá meri helyezni magát.

De nem vagyunk liberálisok sem. Nem akarjuk azt az egyoldalú gazdasági szabadságot, mely a tőke, az uzsora és a kizsákmányolás szabadságát jelenti. Mi a közösségnek és a közösségbe beilleszkedő egyénnek szabadságát kívánjuk.

3.

Hiszünk a magyar népben. Hisszük, hogy az egyén csak egy nép társadalmának sorsközösségében valósíthatja meg jólétét és szabadságát, s csak egy nép hagyományainak a vállalásával élheti át a

kultúra teljességét. Különösen hisszük, hogy abban a magyar népben, amelyet mostoha századok elesettségbe és tehetetlenségbe taszítottak, van annyi életigény és cselekvőerő, hogy lerázza tehetetlensége és szolgasága láncait, cselekvő testté elevenedjék, és újra meglelje helyét Európa népei között.

Hiszünk az egyénben. Nem tudunk beletörődni abba, hogy az emberhez méltó életet biztosító gazdasági és társadalmi rend csak az egyéni szabadság és az emberi méltóság teljes feladása árán lehetséges. Minden társadalmi és kulturális teljesítmény egyik nélkülözhetetlen forrása az egyén, és hisszük, hogy a felszabadult egyén képes vállalni azt a fegyelmet és szolidaritást, amit a szervezett termelés és osztály nélküli társadalom megkövetel. Hisszük, hogy a társadalom szükséges szervezettségét és egy népközösség szükséges szolidaritását nem is valósíthatja meg más, mint szabad egyének önrendelkező társulása és kölcsönös felelőssége.

Hiszünk a szabadságban. Hisszük, hogy minden rendnek ez a kezdete és minden érték érvényesülésének ez a feltétele. Hisszük, hogy a társadalom szervezeteinek csak akkor van értelmük, ha azok nem csökkentik, de növelik és biztosítják az egyén szabadságát. És hisszük azt, hogy van a szabadságnak egy komoly mértéke, ami nélkül sem népnek, sem egyénnek nem érdemes élnie.

Hiszünk az emberi szellemben. Valljuk, hogy a történelmi eseményeket nemcsak a gazdaság és a társadalom tárgyi világa alakítja, hanem az emberi tudat és a szellem is.

Hiszünk abban, hogy emberek csak egy nép osztály nélküli társadalmában élhetnek szabadon és emberhez méltón, hisszük, hogy ez a társadalom lehetséges, és megvalósítása egy-egy nép kezében van. Valljuk, hogy az egyének szabadságát, a termelés gazdaságos szervezeteit és a kultúra teljességét nem a világtársadalom légüres tere, de egy nép társadalmának eleven egysége valósíthatja csak meg. Magyarország dolgozóinak felszabadítása és a magyar politikai szabadság kivívása nem csupán a világ dolgozóinak remélt szolidaritásán és nem a világ imperialistáinak kollektív letörésén fordul meg, hanem elsősorban a magyar dolgozók összefogásán és a magyar osztálykiváltságok megszüntetésén. Ha adatik ember számára szabadság, jólét és kultúra a társadalomban, ez magyar számára csak a magyar nép sorsközösségében teljesülhet.

4.

Megvallott hitünk és meggyőződésünk szerint adunk most feleletet — mint elődeink tették 1848. március 15-én — arra a kérdésre, hogy

mit kíván a magyar nép?

1. Az ország demokratikus átalakítását: az általános, egyenlő és titkos, minden korrektívum nélküli választójogot, a hatalmaskodó bürokrácia visszaszorítását és az egyéni és politikai szabadságok helyreállítását.

2. A közigazgatásnak a népi önkormányzat alapjára való helyezését: a vármegyerendszer átalakítását városi központok körül szervezett, a falvakra és tanyákra is kiterjedő népies helyhatóságokká, és az országnak olyan területi átszervezését, amely életképes vidéki igazgatási és kulturális gócpontok kifejlődését segíti elő.

3. A feudalizmus teljes lebontását: a kötött birtokok felszabadítását, az 500 kat. holdon felüli nagybirtokok kisajátítását, az alakítandó és meglévő parasztgazdaságok szövetkezeti egybeszervezését, vagy az érdekelt parasztság döntése szerint kollektív termelőüzemek létesítését, továbbá a mezőgazdasági termelés korszerű fejlesztését; addig is a mezőgazdasági munkásság és cselédség életszínvonalának intézményes emelését.

4. A nagytőke hatalmának a letörését: a kartellek és monopóliumok megszüntetését, a nagyipari termelésnek a munkásság igényei szerint való átszervezését, a kisipar szövetkezeti megszervezését, az ország természeti adottságainak megfelelő iparosodást.

5. A hitel, az értékesítés és az elosztás megszervezését a közösség érdekében: a tőkések és álláshalmozók mammutjövedelmeit szolgáló bank- és egykézmonopóliumok megszüntetését, a termelők, kereskedők és fogyasztók egyenjogú szövetkezésén alapuló forgalmi hálózat megteremtését, a fogyasztóképesség növelését és az igazságtalan adórendszer szociális reformját.

6. A munka jogát mindenki számára: a maximális munkaidő, a minimális munkabér és az általános társadalombiztosítás törvényes szabályozását az ipari, mezőgazdasági és szellemi munkásság számára, valamint az összes dolgozók szervezkedésének a szabadságát.

7. A gazdasági élet általános szövetkezeti megszervezését: az álszövetkezetek megszüntetését, s helyükbe a termelők és fogyasztók valóságos szövetkezésén és önkormányzatán alapuló szervezetek kialakítását vidékenként és termelési áganként.

8. Az osztályszellemű társadalomvezetés megszüntetését: a magyar nép egészére terjedő, származástól és foglalkozástól független emberideál kialakítását, s a társadalom népi szellemű vezetésének a magyar nép legjobbjai számára való biztosítását.

9. A magyarság vezető szerepét a magyar társadalom egész területén; a nem magyar öntudatú kisebbség számára a kisebbségi jogok teljességét, de a valóságos beolvadás teljes megbecsülését.

10. Népi gyökerű egyetemes magyar nemzetnevelést: kötelező ingyenes és mindenkire kiterjedő egyöntetű iskoláztatást 14 éves korig, azután pedig minden élethivatás számára magas fokú szakképzést, különösen a mezőgazdasági szakoktatás kifejlesztését, az egyetemeknek a tudományos kutatás és a legmagasabb tudományos nevelés számára való felszabadítását, a magyar nevelésszervezet önkormányzatát és az állami és társadalmi élet minden területén minőségi kiválasztást.

11. Népi gyökerű, egyetemes és európai magyar kultúra kifejlesztését: a magyar szellemi élet felszabadítását a korszerűtlen úri szemlélet és az illetéktelen idegen kultúrhatás alól, új magyar kultúrközösséget a parasztság és munkásság teljes szellemi bekapcsolásával.

12. Magyar revíziót: a Duna völgyi népek önrendelkezési jogának érvényesítését, minden nagyhatalmi imperializmusnak a Duna völgyéből való kirekesztését, idegen hatalmak szálláscsinálóinak a magyar politikai életből való kipusztítását, a magyar nemzetvédelem teljes felkészültségét és olyan belpolitikát, mely önálló magyar külpolitikának ad biztos alapot.

5.

Politikai eszméinket a magyar nép végső veszedelmének érzete és utolsó erejével feltámadó életösztöne diktálta. A magyar társadalom tengernyi nyomorúságának látása és átélése oltotta belénk azt a meggyőződést, hogy elpusztul ez a nép, ha nem kel föl aléltságából, nem tör ki tehetetlensége fojtogató gyűrűjéből, s vele pusztul az a reménység, hogy a magyar munkások, magyar parasztok s magyar szellemi alkotók valaha is kiharcolhatják szabadságukat.

A magyar nép nevében szóltunk. A magyar nép összességével egynek tudjuk magunkat, de tudjuk azt is, hogy népünk sorsa egy a magyar dolgozók sorsával. Meg akarjuk teremteni a magyar nép igazi egységét, ezért szólunk a magyar munkássághoz, a magyar parasztsághoz és a magyar értelmiséghez.

Nem akarjuk megbontani az osztálytudatos munkásság sorait, sőt inkább keressük a velük való együtthaladás útjait. Egyetértünk társadalomkritikájukkal és együttérzünk felszabadulási törekvésükkel, de a felszabadulást mi a magyar nép sorsközösségében és a magyar nép egészéért hisszük megvalósíthatónak. A munkásság öntudata a legtisztább, éppen ezért felvilágosító, tudatosító és szervező munkánkat elsősorban nem a munkásság, hanem a parasztság és az értelmiség felé fordítjuk.

Első szavunk a parasztsághoz szól. A parasztságot valljuk a ma-

gyar nép törzsének és a parasztság elnyomott és hátramaradott állapotában látjuk a magyar társadalom bajainak a fő okát. Harcolunk az egész parasztságért, és számítunk az egész parasztság támogatására, de különösen bízunk a kisparasztság és a mezei munkásság tömegeiben.

Bizalommal fordulunk azokhoz a kisgazdákhoz, akik termelési kultúra, társadalmi tudat és szellemi igények vonalán egyaránt elégedetlenek parasztsorsukkal. Minden igyekezetünk az, hogy tudatára ébresszük őket a földmunkássággal azonos érdekeinek és a tiltakozás szükségességének a közös elnyomás ellen.

Számítunk a földmunkásságra, mely a falvak, puszták és tanyák kietlenségében mások szolgálatában vagy szabad bérmunkásként küszködik a nyomorúsággal. Ők a magyar föld legmostohább fiai, és követeléseink értük a leghangosabbak. Valljuk, hogy az ő földhöz juttatásuk a magyar gazdaságpolitika legelső feladata, s felemelésük nélkül nem lehet semmiféle építés ebben az országban.

Számítunk a magyar sorsközösséget átérző és szabad alkotó munka után sóvárgó értelmiség csatlakozására. Számítunk a magyar fiatalságra, a márciusiak utódaira, akiknek nagyon jól kell tudniok, hogy sorsuk és jövőjük egy a magyar dolgozókéval.

Azokkal szemben pedig, akiknek jó így ez az ország, ahogy van, s továbbra is görcsösen ragaszkodnak uralmukhoz, bízvást vállaljuk a harcot. Ebben a harcban tönkretehetnek, bebörtönözhetnek, üldözhetnek bennünket, eszméinktől eltéríteni nem fognak soha. Mi álljuk a harcot, és készek vagyunk ennél többre és nagyobbra is.

A Márciusi Front harca ma még szellemi harc, ám tudják meg, hogy ez az első és döntő csatatér, s minket ezen a küzdőtéren le nem győzhetnek.

Hid, 1938. március.

KÁLLAI GYULA: A NÉPI ARCVONAL

Pillanatnyi aggodalom fog el bennünket, amikor e címet leírjuk. Van-e, vagy volt-e népi arcvonal népünk ezeréves történelmében. Nem jobb volna-e kérdőjelet biggyeszteni e szavak végére s kiáltó szóval kérdezni: történelmünknek hol vannak a kialakítói, formálói, hol vannak a sokat emlegetett keleti és nyugati áramlatok hullámtörői: véreink, „a dübörgő ezrek". A népi arcvonal mindig fájó kérdése volt a magyar életnek, de sokszorosan az ma, amikor nyugaton egy falánk és barbár életforma döngeti kapuinkat.

Ausztria annektálása teljes meztelenségében vetette fel a magyar függetlenség kérdését. Mi lesz velünk? Ki tud itt Megállj!-t parancsolni, amikor a nagynémet fasiszta étvágy egy percig sem titkolja, hogy telhetetlen gyomra számára innyencfalatnak szánja csonka hazánk legistenáldottabb földjét: a Dunántúlt? És ha a Dunántúl eltűnt a német étvágy süllyesztőjében, remélhetjük-e, hogy a vén Duna megvéd bennünket a további inzultusoktól? Budapest idegenekkel szaturált lakossága aligha tudna ellenállni a sváb harapófogó szorításának. Budapesttel pedig eltűnne az ország is.

A kormány minden magyar függetlenségért aggódó kiállásra jóelőre megadta a választ. Ünnepélyesen kijelentette, hogy bennünket semmiféle, sem kivülről, sem belülről jövő veszedelem nem fenyeget. Határainkon kívül senki sem akar kezet emelni ránk, határainkon belül semmiféle veszedelem magvai nem csíráznak, a világnézeti harcok már eldőltek, szóval: csonka hazánk a csodálatos rend és béke szigete.

Ezt mondja a kormány! De mi érezzük, hogy talpunk alatt parázslik a föld, és fejünk felett kigyullad a tető. Mert hiába igyekszik a kormány a háborgó idegeket megnyugtatni, mi látjuk, hogy amilyen mértékben nő itt a szociálisabb Magyarországért küzdők csapata, bizonyos körök ugyanolyan mértékben igyekeznek önző érdekeiket megvédeni – függetlenségünk feladása árán is. Állítjuk, hogy a fasiszta veszély nemcsak hogy nem szűnt meg, de nőttönnő. *Míg előadásokat tiltanak be, míg lapokat koboznak el, míg írókat ítélnek el csupán azért, mert a hazátlan magyarból felelős honpolgárt akarnak csinálni, a fasiszta veszélyt nem tekinthetjük megszűntnek.*

Ezekben a sorsdöntő órákban komolyan és higgadtan kell foglalkozni kérdéseinkkel. Mondanialóink komolysága nem tűr semmi cicomát, s miközben ellenfeleink a fogalmak minél kiadósabb elmázolásán fáradoznak, mi azon leszünk, hogy az egyszeregy világosságával magyarázzuk problémáinkat. A politikai ábécé legegyszerűbb nyelvén akarunk beszélni.

MIÉRT VAN SZÜKSÉG A NÉPI ARCVONALRA?

A feltett kérdésre legjobban az osztrák tragédia felidézésével felelhetünk. Miért bukott el Ausztria? Azért talán, mert a német óriás szemet vetett rá? Ó, nem azért! Az osztrák eseményeket nem is annyira a Német Birodalommal való egyesülés ténye, mint inkább a fasizmus kényszerű vállalása teszi tragikussá. Ilyen értelemben pedig Ausztria nem is most bukott el. Tragédiája 1934 telére nyúlik vissza, azokra a zord februári napokra, amikor Dollfuss akkori kancellár elszánt uccai harcokban semmivé zúzta az osztrák munkásmozgalmat, s vele együtt az osztrák demokráciát is. A horogkereszt osztrák és nagynémet agitátorai csak erre vártak. Élénken megtapsolták a kis kancellár fényes győzelmét, és kifejezték előtte szerencsekívánataikat. Hódolatukban nem volt semmi képmutatás. Világosan látták, hogy a demokrácia fegyveres letörésével Dollfuss az ausztriai horogkeresztes mozgalmat legádázabb ellenfeleitől szabadította meg. Ezért pedig csak hálával tartozhattak. Lelkesen ünnepelték hát a győztest, s azonnal akcióba léptek – ellene. Az új rendi állam, a maga pénznélküliségével, nem volt képes védőgátat emelni az egyre féktelenebbé váló horogkeresztes uszítással szemben. Akik tiltakozhattak volna: Ottakring és Floridsdorf munkásai vagy fizikailag semmisültek meg, vagy föld alá szorítva élték tehetetlen életüket. Dollfuss a munkásmozgalmon aratott győzelmével az osztrák függetlenségnek ásta meg a sírját, amelybe – nem telt bele egy félév – ő maga is oly szánalmasan belehullt.

Ausztria tragédiája beteljesedett. Sorsán – úgy látszik – egyelőre változtatni nem lehet. Az osztrák példa tanulságait azonban le lehet, sőt kötelessége is minden demokráciáért küzdő népnek levonni. Ez a tanulság pedig így hangzik: *Nevetséges szélmalomharcot folytat az a fasizmussal, aki egyidejűleg a munkásosztály demokratikus frontjának is hadat üzen!* A fasizmussal, a fasiszták imperialista étvágyával szemben a nemzeti függetlenség egyedüli biztosítékát a legszélesebb és legmélyebb alapon szervezett nemzeti-népi arcvonal nyújtja.

Nemzeti függetlenségünk e kritikus perceiben félve tesszük fel a kérdést: Magyarországon van-e ilyen határozott népi arcvonal? Vannak-e pártok, vannak-e pártszövetségek, amelyeknek kiállása és szívós harca megmenthetné e csonka földet? Az őszinte feleletet fáj kimondani. Sajnos, sehol sem látjuk a néptömegeknek azt a szilárd acéltömbjét, mely szembehelyezkedne a fenyegető nemzetellenes áramlatokkal. Annyira hiányoznak nálunk az osztályalapon szervezett néptömegek, hogy kevés túlzással azt mondhatnánk: Magyarországon csak pártvezetőségek vannak, de határozott arcú párttömegek nincsenek. *Szörnyű kimondani: Magyarország pártnélküli ország!*

Tartsuk csak meg szomorú seregszemlénket! Kezdjük mindjárt az uralkodó osztály pártján: „a dicsőségesen országoló" Nep-en! *A Nep a magyarországi fasiszta törekvések politikai vetülete.* Gömbös Gyula is ennek szánta. De vajjon párt-e a Nep?

A fasizmus az uralkodó osztály érdekeinek fegyveres védelme. Osztályérdeket véd, miközben mereven szembehelyezkedik a társadalmi haladással. A fasizmus pártja egyenesen abból a célból lép üzembe, hogy a munkásosztály szervezeteit felőrölje. Hogy kiüsse kezéből az önvédelem fegyverét és ezt azokra bízza, akik a munkásságnak gazdaságilag, politikailag és kulturálisan is szöges ellenfelei.

Pedig a komoly és történelmi igényű pártok mindig azonos érdekű emberek elvi és harci szövetségei voltak. Mindig határozott osztályjellegük volt, s egyetlen feladatuk az volt, hogy a társadalom gazdasági és politikai mérlegét egy új társadalmi egyensúly megteremtésével a maguk javára billentsék. Ezt csak a szembenálló tábor elleni szívós harccal tudták elérni.

Ezzel szemben a reakció pártjai az osztálybéke megteremtésére törekszenek. Az ilyen törekvésektől átitatott alakulat azonban már nem párt a szó előbb meghatározott értelmében. Célja: az osztályellentét elmosása és a felebaráti szeretet hirdetése. Az uralkodó osztály, mely a történelmi pályafutása alatt állandóan tárva tartotta polipkarjait, hogy szeretett gyermekét, a munkásságot keblére ölelje, a fasizmusban egy lépéssel tovább megy. Erőszakkal kényszeríti a munkásságot szerelemre.

Kormányférfiaink gyakran tesznek olyan melldöngető kijelentést, hogy nekik szerte az országban milliós tömegeik vannak. Mi azonban nagyon jól tudjuk, hogy nem a Nep-párthívek száma rúg milliókra, hanem az elesett, az adósságba fulladt, a nincstelen és a mindennapi falatért küzdő emberek száma. A kormány ezen eleset-

tek függő viszonyát kihasználva keresztülvitte, hogy sokan „lemondtak" az ellenzéki politikában való aktív részvételről, s az ilyképpen passzivitásra kényszerítettekről az élharcosi bölcsesség csakhamar megállapította, hogy: íme, ezek a mi párthíveink. De ezek a párthívek semmire sem alkalmasak, egyedüli értékük mozdulatlanságukban és hallgatásukban rejlik. Olyan párthívek ezek, akik meggyőződésüket nem a fejükben és szívükben, hanem mélyen korgó gyomrukban hordják.

A második nagy pártalakulat: A Független Kisgazda Párt. Sajnos, ennek a pártnak is határozottabb a vezérkari, mint a tömegarca. Rengeteg híve van, de hosszú évek sok-sok erőfeszítése árán sem tudott uralkodó pártja lenni a magyar politikai életnek. – Ennek szerintünk két oka van. Egyfelől az, hogy letért a sikeres pártszervezés legkipróbáltabb útjáról, nem osztályalapon szervezkedik, másfelől pedig, hogy nem törekedett kellő súllyal a vezérkar és tömeg nélkülözhetetlen totalitásának megteremtésére. Hogy e feltételek mennyire fontosak, azonnal látni fogjuk. A parasztságról sokan, sokszor, és sok helyen megállapították már, hogy nem osztály, hanem osztályoknak a komplexuma, mely rengeteg ellentétes érdeket rejt magában. Ezeket a gazdasági életbe mélyen beágyazódó ellentéteket a politika síkján egy kalap alá venni egészen elhibázott dolog. Az ötvenholdas gazda és a legteljesebb nincstelenséggel rendelkező földmunkás nem vallhatják százszázalékosan ugyanazokat az elveket. Ha mégis egy táborba tereljük őket, állandóan felüti köztük kígyófejét a gyanakvás, az osztálygátlás, az ebből folyó lassú széthúzás.

A magyar földmunkásságot – ezt határozottan leszögezhetjük – osztályhelyzete és osztályhelyzetéből fakadó proletár volta a városi munkássággal predesztinálja elvi és harci közösségre. Osztálymentalitása, osztálypszichológiája egyedül az ipari munkásosztállyal való fegyverbarátság tényében érvényesülhet gátlástalanul, s csak így tehet szert igazi társadalmi és politikai jelentőségre. Demokratikus szervezkedés híján a földmunkásság egységes tömbje megbomlik, s a reformok kiharcolásában nélkülözhetetlen hadsoraik törmelékeit igen gyakran egymással farkasszemet néző pártok kereteiben találjuk fel. Egyesek mint „egységespártiak" bablevesért és rozskenyérért kilincselnek, mások a Független Kisgazda Párt módos parasztjai között szövögetik halvány reményeiket, ismét mások a nyilasok sajnálatos eszközeivel ítélkeznek önmaguk és osztályuk felett.

Az ipari és mezőgazdasági proletariátus természetes szövetségét elősegíteni a Független Kisgazda Pártnak is komoly kötelessége. Tudjuk, hogy ez a törekvés ma még korai, s hogy megvalósítása a

mai társadalmi-történelmi helyzetben csak a félve dédelgetett demokráciánk gyengítését jelentené. De mint lehetőséggel feltétlenül számolnunk kell. Ha a Független Kisgazda Párt a magyar vidék igazi nagy tömegpártja lesz, s ha a magyar demokrácia a mainál biztosabb alapokra helyezkedik, megindulhat ez a differenciálódás. Demokráciánk ezzel csak kibővül, s a számbeli veszteségért a Független Kisgazda Párt hatalmas erkölcsi nyereséggel kárpótolhatja magát. A belső gátlások alól felszabadult munkásfront felvillanyozza az egész magyar polgári ellenzéket, s mindig hűséges fegyvertársként áll a mögött a párt mögött, mely az elmúlt évek diktatórikus törekvései közepette számtalanszor bebizonyította, hogy akar is és tud is a magyar nép és demokrácia ügyéért harcolni.

A Független Kisgazda Párt megrekedésének másik oka a pártvezetőség és párttömegek hiányos egysége. Hány és hány olyan pontja van az országnak, ahol a parasztok minden hatósági üldöztetés ellenére is kitartanak a független kisgazda elvek mellett, ahol számtalan szavazattal erősítették már meg a pártot anélkül, hogy vezetőiket hallották, vagy csak látták volna. Ilyen körülmények között a szükséges párthűség és pártfegyelem nem fejlődhet ki. A társadalmi és politikai tudatnevelés elsőrendű kérdései elsikkadnak, a vidéki szervezetek elvesztik expanziós erejüket s kezdik közömbösen nézni azt a zászlót, amely alá 150-200 kilométer távolságból is oly sok fanatizmussal jelentették be felsorakozásukat.

A magyar ipari munkásság tömegpártja: a Szociáldemokrata Párt. Minden ipari központban erős szervezetei vannak. Politikai iskolázottság, vezetők és vezetettek közötti viszony tekintetében ez a párt kétségtelenül az első helyen áll. Igaz, hogy egyes helyeken, különösen Budapesten, erős pártbürokráciát fejlesztett ki, de pártszervezeteinek egészséges funkciója mindig kitermeli tömegeik természetes vezetőit. A Szociáldemokrata Párttal az egész magyar oppozíciónak keresni kell az együttműködés lehetőségeit.

Seregszemlénk végén szólnunk kell a nyilaskeresztesek szomorú táboráról. Vezetőikről, a középosztály és arisztokrácia zavaros egyéniségeiről, akik magas politikai, katonai és közgazdasági pozíciók elnyerése reményében űzik mesterkedéseiket, nem beszélünk. Őket minden további nélkül átadjuk a jelenkor megvető ítéletének. De igenis szólnunk kell e politikai maszlag áldozatairól: a nyilaskeresztes parasztságról. *A nyilaskeresztes mozgalom a magyar politikai élet szektája.* Ahogy az ördögűzés megfertőzi és feldúlja a lelkeket, éppen úgy fertőzi meg és dúlja fel a nép politikai tudatát a kampóval vagy kaszával párosított kereszt. Még eredetük is megegyezik. Akit a hatósági üldözés a komoly politikai mozgalomtól

visszariaszt, végül kinyújtja kezét a felkínált egyenruha, röpcédula és bot után. Hogy üldözik őket? Az taktika. Üldözik és ugyanakkor pénzelik is, s a két tevékenység csodálatosan egybevág. A szektaszellem megszállottjai minden korbácsütés után dacosabban nyúlnak a röpcédula és bot után.

A magyarországi horogkeresztes mozgalomnak minden gyászos drapériája ellenére is van egy nagy tanulsága. Éspedig az, hogy a népi elégedetlenség cselekvésben készül kirobbanni, s a nép legszívesebben annak a zászlaja alá szegődik, aki aktivizálni tudja őket. Havi szemlékkel, tetszetős elméletek hangoztatásával már nem sokra megyünk. Meg kell teremtenünk a cselekvés mitológiáját, éppúgy, ahogy a horogkeresztesek csinálják. Nem a fokos és nem a bot mitológiáját, hanem az összes ellenzéki pártok tervszerű együttműködését a néptömegek mobilizálására.

Vizsgálódásunk rövid mérlege a következő: Magyarországon nincsenek erős osztályalapon szervezett pártok, s így nincsenek határozott osztálytudatok és célok sem. Magyarországon nincsenek politikai harcokban megedzett pártszövetségek, s így nincs életképes demokrácia sem. Nincs meg a pártok közötti kontroll, s így nincs meg a felelősség sem.

MIT AKAR A NÉPI ARCVONAL?

Hogy mit akar? Cáfolni és követelni! Meg akarja cáfolni a rázúdított rágalmakat és követelni akarja jogait.

Meg akarja cáfolni azt a mesét, hogy a kormány azért akarja a dolgozó tömegeket a választójogból az eddiginél is hatékonyabb mértékben kizárni, mert a nép műveletlen. Állítja, hogy a nép a politikai iskolázottság terén eljutott arra a fokra, hogy a politikai fékek meglazítása után biztos öntudattal képes megválasztani sorsa intézőit. Ezért: bejelenti harcát az általános, egyenlő, titkos választójogért!

De meg akarja cáfolni azt a másik mesét is, hogy Magyarországon a világnézeti harcok már eldőltek. Állítja, hogy ez a kijelentés csak a kormánykörökre jellemző, és csak azt jelenti, hogy ők már eldöntöttnek tekintik a harcot, meg vannak elégedve a jelenlegi társadalmi és politikai statuszkvóval és felkészültek minden támadásra. A népi arcvonal szent kötelessége, hogy a feudál-kapitalista osztály törekvéseit bírálja. Be kell bizonyítania, hogy az uralkodó osztály nem szervezkedett hiába!

De silány illúzióvá akarja a népi arcvonal törpíteni azt a kijelentést is, mely szerint az az állapot, amelyben a népmilliók tengeri- és

korpakenyéren s egyszersmind édenkerti ruhátlanságban élnek, a rend és béke korszaka volna. Szerinte ez a legnagyobb rendetlenség. Ennél sokkal nagyobb rendnek tartaná már a társadalmi emóciók korszakát is, mely termékeny nyugtalanságával a néptömegek problémáinak kiegyensúlyozásához vezetne.

És meg akarja cáfolni azt az önző állítást is: az uralkodó körök érdekei egyetemes nemzeti érdekek. Állítja, hogy a munkásosztály, s főként a 3 millió magyar koldus megsegítésénél nincs ma egyetemesebb magyar érdek. A hitleristák Dunántúlra kacsintgató Ostraum-szándékával szemben bejelenti a békési, a bihari, a hajdúsági és nyírségi földmunkások sürgető Westraumát.

Ha győz a nép, ha diadalmaskodik a népítélet hatalmas igazsága, jöhetnek az új keleti és nyugati áramlatok, mi itt, a Duna–Tisza partján továbbra is megálljuk a helyünket. Népünk, hitünk, földünk nem kerülhet a zsibvásári portékák olcsó piacára!

Tovább, 1938. április–május.

TARTALOM

Útkereső irányzatok az 1930-as évek derekán 7
A tandíjreform-mozgalom 16
Kísérlet az antifasiszta erők
együttműködésének megteremtésére 24
Népfrontos törekvések a fővárosi és debreceni egyetemeken 37
A közvetlen előzmények 52
A Márciusi Front megalakulása és programja 68
Szellemi vagy politikai mozgalom? 88
A makói találkozó 99
Mégis legyen politikai mozgalom 108
A *Tovább* 125
Jegyzetek 135

Dokumentumok 145

Részlet Szántó Zoltán jelentéséből 147
Erdei Ferenc: A szabadság politikája 150
Féja Géza: A szellem politikája 155
Mit kíván a magyar nép? 169
Kállai Gyula: A népi arcvonal 176

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szikra Lapnyomda, Budapest (86–4769)
Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató
A kötetet Sipos Attila szerkesztette
A borító és tipográfia Lővey Mihály munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Terjedelme 12,4 (A/5) ív

36 Ft

„A Márciusi Front rövid fennállása alatt politikailag és elméletileg, nem is szólva a munkájában részt vevő személyekről, nagy segítséget nyújtott az egész demokratikus tábornak, elsősorban a kommunistáknak ahhoz, hogy az itt szerzett tapasztalatokat – eredményeket és kudarcokat – hasznosítva munkálkodjanak a háború alatt a nemzeti erők összefogásán, az ellenállás megszervezésén, a demokratikus, majd szocialista feladatok megoldásán. Így lett az immár fél évszázadra visszatekintő magyar népfront, majd a szocialista nemzeti egység politikájának kiindulópontja, bölcsője a Márciusi Front" – írja Pintér István a Márciusi Front előzményeiről, zászlóbontásáról írt kismonográfiájának végén, amely a népi írók, baloldali egyetemi hallgatók, fiatal értelmiségiek, kommunisták alapította népfrontos mozgalomnak állít emléket a megalakulás 50. évfordulóján.